Max Horkheimer
Theodor W. Adorno

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ

Felsefi Fragmanlar
I

Çeviren:
Oğuz Özügül

Felsefe Dizisi

KABALCI YAYINEVİ

Toplumda özgürlükle aydınlatan düşünme'nin
birbirinden ayrılamayacağını biliyoruz,
(...) ne var ki, bu düşünme kavramının,
somut tarihsel biçimlerden,
iç içe geçtiği toplumsal kurumlardan
daha az olmamak üzere,
bugün her yerde meydana gelen gerilemenin
nüvesini kendinde barındırdığını
açık seçik görmüş olduğumuza inanıyoruz.
Aydınlanma, bu gerileme momenti üzerinde
düşünüp taşınmazsa,
o zaman kendi kaderini tayin eder."

Max Horkheimer/ Theodor W. Adorno

Max Horkheimer (1895-1973), 1930 yılından itibaren Frankfurt'taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün toplumsal felsefe alanı ordinaryüslüğü ve yöneticiliğinde bulundu. 1933'te New York'a göçtü ve çalışmalarım burada Adorno, Marcuse ve diğerleriyle sürdürdü. Ellili ve altmışlı yıllarda Frankfurt'ta tekrar profesörlük yaptı.

Filozof, Toplumbilimci ve Müzik Eleştirmeni olan **Theodor W. Adorno** (1903-1969), 1933 yılına dek Frankfurt'ta doçentlik yaptı. O da Horkheimer gibi Amerika'daki sürgün yaşamından sonra Frankfurt'a dönerek çalışmalarını burada sürdürdü. 1958'de Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün yönetimini devraldı.

Oğuz Özügül 1940'ta İstanbul'da doğdu. 1972 yılından bu yana çalışmalarım Almanya'da sürdürmekte. 1987-1990 yılları arasında *Felsefe Dergisi*'nin genel yayın yönetmenliği görevinde bulunan Oğuz Özügül'ün 1984-1990 yılları arasında çeşitli dergilerde sanat ve felsefe ağırlıklı 60'm üzerinde çeviri yazısı, yine bu konularda pekçok çeviri kitabı bulunmaktadır.

Kabalcı Yayınevi'nin Notu:
Kitabın ikinci cildi *Felsefi Fragmanlar II pek* yakında
yine yayınevimiz tarafından yayımlanacaktır.

MAX HORKHEIMER
THEODOR W. ADORNO

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ
Felsefi Fragmanlar
I

Almancadan çeviren:
Oğuz Özügül

Kabalcı Yayınevi

KABALCİ YAYINEVİ 79
Felsefe Dizisi 21

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ
Felsefi Fragmanlar I
Max Horkheimer - Theodor *W*. Adorno
Özgün Adı: Dialektik der Aufklärung - Philosopische Fragmente

ISBN 975 - 7942 -41 -3 (1. cilt)
ISBN 975 - 7942 - 40 - 5 (Takım)

Yayın Yönetmeni: Vedat Çorlu
Dizgi: Beyhan Ajans
Düzelti: Füsun Kayra
Baskı: Yaylacık Matbaası

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. No: 8-B
Cağaloğlu 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 - 522 63 05 Fax: (0212) 526 84 95

İÇİNDEKİLER

Friedrich Pollock'a

YENİ BASIMA ÖNSÖZ

"Aydınlanmanın Diyalektiği" Querido yayınevi tarafından 1947 yılında Amsterdam'da yayımlandı. Önceleri adı yavaş yavaş duyulan kitabın bir hayli zamandır mevcudu kalmadı. Yirmi yılı aşkın bir süre sonra kitabı yeniden yayımlıyorsak, bunun nedeni, yalnız çevreden gelen sürekli teşvikler değil, üstelik içerdiği düşüncelerden hiç de az olmayan bir bölümünün bugün de güncelliğini koruması ve daha sonraki kuramsal çalışmalarımızı geniş ölçüde belirlemiş olmasıdır. Dışardan bir kişi, kimin hangi tümceden ne denli sorumlu olduğunu kolay kolay tasarlayamaz. Kitabın büyük bölümünü birlikte yazdık; kitaba canlılığını kazandıran temel öğe, "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde birleşen bu iki mizaç arasındaki gerilimdir.

Kitapta söylenenlerin tümünün de değişmez olduğunu öne sürmüyoruz. Böyle bir sav, hakikati tarihsel devinimin karşısına değişmez bir öğe olarak çıkarmak yerine, ona zamansal bir nüve olma hakkı tanıyan kuramla bağdaşmazdı. Kitap Nasyonalsosyalist terörün sonunun az çok yaklaştığı günlerde kaleme alındı. Ancak kitabın birçok yerinde yer alan tanımlamalar bugünün gerçekliğine artık uymamaktadır. Buna karşın, yönetilen dünyaya geçiş olgusuna ilişkin değerlendirmelerimiz daha o zamanlar bile safdilcesine değildi.

Nesnel yönden birbirleriyle çatışmaya itilen devasa bloklara politik olarak bölünme döneminde dehşet ve yılgınlık de-

vam etti. Üçüncü Dünya'daki çelişkiler, totaliterizmin yeniden canlanması, "Aydınlanmanın Diyalektiği"ne göre, bir zamanlarki faşizm gibi sırf tarihsel bir olay olmaktan uzaktır. İlerlemenin karşısında da durmayan eleştirel düşünme bugün, her ne kadar tarihsel sürecin karşısında güçsüzmüş gibi görünüyorlarsa da özgürlük tortularından, reel insanlık eğilimlerinden yana yer almayı gerektiriyor.

Topyekün bütünleşmenin kitapta teşhis edilen gelişmesi durmamış, sadece kesintiye uğramıştır; diktatörlükler ve savaşlar üzerinden sürecek gibi görünmektedir. Aydınlanmanın buna bağlı olarak pozitivizme dönüşmesi, mevcut durumun mitleştirilmesine ilişkin tahminler ve sonunda anlakla akıl düşmanlığının özdeşleştirilmesi çok acı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bizim tarih tasarımımız tarihten bağışık olma kuruntusuna kapılmıyor, ama enformasyonların peşine de pozitivistçe düşmüyor. Felsefe eleştirisi olarak felsefeden el çekmeyi de düşünmüyor.

Kitabın yazıldığı Amerika'dan Almanya'ya dönerken, burada kuramsal ve pratik olarak çok şeyler yapabileceğimize inanıyorduk. O zamanlar ellinci bugün de yetmişbeşinci doğum gününe kitabımızı adadığımız Friedrich Pollock'la birlikte, "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde biçimlendirilmiş tasarımlara bir yön vermek üzere. Sosyal Araştırmalar Enstitüsünü düşüncelerimizde yeniden kurduk. Kuramlarımızı geliştirirken ve bunu izleyen ortak deneyimlerimiz sırasında Gretel Adorno, ilk basımda olduğu gibi, yine büyük bir anlayış ve duyarlıkla bizlere yardımcı oldu.

Yıllarca önce yayımlanmış kitapların yeni basımlarında yapılması olağan değişiklikler konusunda oldukça tutumlu davrandık. Yazdıklarımıza çekidüzen vermek istemiyorduk, hatta konuya açıkça uygun düşmeyen düşüncelerin yer aldığı satırlara dahi; metni baştan sona güncel duruma getirmek yeni bir kitap yazmakla aynı kapıya çıkacaktı. Bugün, yönetilen dün-

yanın gidişini her zamanki gibi dolaylı şekilde hızlandırmak yerine, özgürlüğü korumanın, onu yaygınlaştırıp geliştirmenin çok daha büyük bir önem taşıdığını sonraki yazılarımızda da ifade ettik. Burada öncelikle basım hatalarını ve benzer yanlışlıkları düzeltmekle yetindik. Bu tutumumuz kitabı bir belge haline getirdi; umarız daha fazlasına da hizmet eder.

Frankfurt am Main, Nisan *1969*

MAX HORKHEIMER THEODOR W. ADORNO

ÖNDEYİŞ

İlk provalarını Friedrich Pollock'a adadığımız kitap üzerinde çalışmaya başladığımız zaman onu Pollock'un ellinci doğum gününe kadar bitirip yayımlayacağımızı umuyorduk. Ancak konuya girdikçe sorunlarla gücümüz arasındaki oransızlığı açıkça farkettik. Aslında amacımız, insanlığın gerçekten insani bir düzeye çıkmak yerine niçin yeni türden bir barbarlığa düştüğünü anlamaktan fazlası değildi. Mevcut bilince çok güvendiğimiz için betimlemenin güçlüklerini azımsadık. Modern bilimsel çalışmalarda büyük buluşların, kuramsal yapıda artan bir yozlaşmaya mal olduğunu yıllarca önce de görmüştük. Biz yine de, yazılarımızı özellikle uzmanlık alanına giren öğretilerin eleştirisi ya da sürdürülmesiyle sınırlayarak, bilimsel çalışmaları izleyebileceğimizi sanmıştık. Yazılarımız hiç olmazsa konu yönünden geleneksel disiplinleri, sosyolojiyi, psikolojiyi ve bilgi kuramını izlemeliydi.

Ne ki, burada bir araya getirdiğimiz fragmanlar bu inancımızdan vazgeçmek zorunda kaldığımızı kanıtlamaktadır. Bilimsel geleneğin özenle gözetilişi ve denetlenişi, pozitivist sadeleştiricilerce yararsız bir yük diye özellikle unutulmaya bırakıldığı noktada bilginin momentlerinden birini oluşturuyorsa, o zaman günümüz burjuva uygarlığının çöküş sürecinde yalnız bilimsel çalışmalardan değil, üstelik bilimin anlamından da kuşku duyulması doğaldır. Taş kafalı faşistlerin ikiyüzlülükle göklere çıkardığı ve her kılığa girme yeteneğindeki in-

sanlık uzmanlarının safdilce gerçekleştirdiği şey, yani Aydınlanmanın hiç durmadan kendi kendini tahrip edişi, düşünmeyi, çağın zihniyetinin alışkanlıklan ve eğilimleri karşısında iyi niyetliliğin son kalıntılarını da yasaklamaya zorlamaktadır. İnsanlık kaçınılmaz olarak düşüncelerin birer meta ve dilin de onların övgüsü olduğu bir konuma geldiyse, o zaman böyle bir yozlaşmanın nedenini anlamak için girişilen deneme geçerli dilsel ve düşünsel taleplerin ardına takılmayı reddetmelidir, hem de bu taleplerin tarihsel sonuçları denemeyi tamamen boşa çıkarmadan önce.

Söz konusu yalnızca bilimin dalgınlıkla alet edilişinden doğan engeller olsaydı, o zaman düşünme, toplumsal soranlar konusunda en azından resmi bilime muhalefet eden akımlarla bağlantı kurabilirdi. Ama bu da toplam üretim sürecinin mülkiyetine girmiştir. Bu akımların uğradıkları değişiklikler ait oldukları ideolojilerdeki değişmelerden hiç de az değildir. Muzaffer düşüncelerin bugüne kadar karşı karşıya kaldıkları şeyler şimdi onların başından geçmektedir. Bu deneme kendi isteğiyle eleştirel bir öğe olmaktan çıkıp sırf bir araç olarak mevcudun hizmetine girerse, beğenip seçtiği olumluyu istemeyerek bir olumsuza, bir yıkıcı-olana dönüştürür. Onsekizinci yüzyılda kitaplarla insanların yakılmasına karşı durarak alçaklığa ölüm korkusu aşılayan felsefe daha Bonapaıt: döneminde saf değiştirmişti. Sonuçta Comte'un apologetik (sakıncalı) ekolü uzlaşmaz Ansiklopedicilerden boşalan yeri gaspetmiş ve elini, bir zamanlar bu eli geri çevirenlerin hepsine uzatmıştır. Eleştiriden olumlamaya dönen başkalaşmalar kuramsal içerik üzerinde de etkisini göstermekte, bu içeriğin hakikati silinip kaybolmaktadır. Motorize edilmiş tarih bugün hiç kuşkusuz bu tür düşüncel gelişmelerin hâlâ önünde gitmektedir. Başka kaygılar taşıyan resmi sözcüler, kendilerine birer mevki sağlamış olan kuramı henüz tam anlamıyla yozlaşmadan önce ortadan kaldırıyorlar.

Düşünme, işlediği suçları ölçüp biçerken yalnız bilimsel ve gündelik değil, üstelik karşıt kavram dilinin onaylayıcı kullanılışından da yoksun bırakıldığını anlamaktadır. Egemen düşünme doğrultusunun onayını almaya uğraşmayan bir ifadeye rastlamak artık mümkün değil ve beylik, klişe dilin kendi başına yerine getiremediği şeyler, toplumsal mekanizmalar tarafından titizlikle telafi edilmektedir. Aşın masraflardan duydukları endişe yüzünden sinema fabrikalarının kendi istekleriyle bakıp besledikleri sansürcüler, çalışma yaşamının her alanında karşılaşılan resmi mercilere benzemektedir. Bir edebiyat metninin, yaratıcısının kendi öngörüsüyle olmasa dahi, yayınevinin içinde ve dışında redaktörün, yayıncının, düzelticinin, ghost writer'in (bir başkası adına kitap vb. kaleme alan yazar —ç) kalemiyle bağımlı kılındığı süreç titizlik bakımından sansürün her çeşidini hâlâ gölgede bırakmaktadır. Bunların işlevlerini tamamen gereksiz hale getirmek, tüm hayırsever reformlara karşın, eğitim sisteminin tutkuyla ulaşmaya çalıştığı bir hedef gibi görünüyor. Olguların saptanmasına ve olasılıkların hesaplanmasına kesin bir sınır konmaması durumunda idrak eden aklın şarlatanlıklara ve boşinançlara fazlasıyla duyarlı kalacağı kanısı, şarlatanlıkların ve boşinançların aşırı derecede rağbet görmesine yol açan verimsiz bir zemin hazırlamaktadır. İçki yasağı nasıl ki o günden bu yana çok daha zehirli ürünlerin yaygınlaşmasına ortam yarattıysa, kuramsal imgelemin engellenişi de politik hezeyanlara yol açtı: İnsanlar her ne kadar bu hezeyanlara henüz kapılmadılarsa da, dıştaki ve kendi kendilerince telkin ettikleri sansür mekanizmaları nedeniyle direnme araçlarından yoksun bırakıldılar.

Çalışmalarımızda karşılaştığımız çıkmaz (aporie) böylece araştırmaya kalktığımız ilk konu olarak beliriyordu: Aydınlanmanın kendi kendini tahrip edişi. Toplumda özgürlükle aydınlatan düşünme'nin birbirinden ayrılamayacağını biliyoruz ve bizim petitio principii'miz (kanıtlanması gereken önermeyi

kanıtlamak için kullanma yanlışlığı —ç) de buradan kaynaklanıyor. Ne var ki, bu düşünme kavramının, somut tarihsel biçimlerden, iç içe geçtiği toplumsal kurumlardan daha az olmamak üzere, bugün her yerde meydana gelen gerilemenin nüvesini kendinde barındırdığını açık seçik görmüş olduğumuza inanıyoruz. Aydınlanma bu gerileme momenti üzerinde düşünüp taşınmazsa o zaman kendi kaderini tayin eder. İlerlemenin yıkıcı öğelerini tartıp biçmeyi düşmanına bıraktığında gözü kapalı pragmatikleştirilmiş düşünme muhafaza edici karakterini ve bu nedenle hakikatle olan ilişkisini kaybeder. Teknolojik yönden eğitilmiş kitlelerin akıl sır ermez şekilde her çeşit despotluğun çekiciliğine kapılma eğilimi göstermesinde, ırkçı paranoyaya kendini tahrip edercesine ilgi duymasında ve kavranılmayan tüm anlamsızlıklarda bugünkü kuramsal anlayışın zayıflığı gün ışığına çıkmaktadır. Aydınlanmadan mitolojiye gerileyişin nedenini, özellikle gerileme amacıyla icat edilmiş milliyetçi, pagan ve diğer modern mitolojilerden çok, hakikat karşısında donup kalmış Aydınlanmanın kendisinde aramak gerektiğini göstererek bu fragmanlarda böyle bir anlayışa katkıda bulunacağımızı sanıyoruz. Her iki kavram da yalnız aklın tarihi açısından değil, reel açıdan anlaşılmalıdır. Nasıl ki Aydınlanma burjuva toplumunun gerçek hareketini bütün olarak, bu harekete ilişkin kişilerde ve kurulularda cisimleşmiş düşünce açısından ifade ediyorsa, o zaman hakikat salt rasyonel bilinç demek değildir, üstelik onun gerçeklikte aldığı biçim anlamına da gelmektedir. Modern uygarlığın yasal çocuğunun, daha farkına varma sırasında bilim, ticaret ve politikada egemen göreneklerce klişe halinde hazırlanmış olgulardan ayrılıp, uzaklaşma korkusu, toplumsal sapmalar karşısında duyulan korkuyla doğrudan özdeştir. Aynı görenekler bugün dilde ve düşünme'de sanatın, edebiyatın ve felsefenin yetinmesi gerektiği açıklık kavramım da tanımlıyor. Bu kavram, olguları ve egemen düşünme biçimlerini olumsuz

değerlendiren düşünme'yi kuşkulu bir muğlaklık diye, ülkeye yabancı diye tabulaştırarak aklı gitgide daha koyu bir karanlığa itmektedir. Bu öylesine korkunç bir durum ki, beylik, klişe bir dilde yenilik öneren en namuslu reformcular bile duruma uydurulmuş kategoriler aygıtım ve ardındaki değersiz felsefeyi benimseyerek yıkmak istedikleri mevcudun sultasına güç katmaktadırlar. Bu sahte açıklık şimdi mitin bir başka ifadesi olmaktadır. Mit her zaman hem karanlık hem de aydınlatıcıydı. Her defasında kavramın işleviyle içli dışlı olarak ve kendini ondan bağışık tutarak kimliğini kanıtlamıştır.

İnsanın doğal çöküşünü bugün toplumsal ilerlemeden ayrı düşünmek mümkün değildir. Ekonomik üretkenliğin artışı bir yandan adil bir dünya için gereken koşulları yaratırken öte yandan teknik aygıta ve bunu elinde tutan sosyal gruplara halkın geri kalan kısmı üzerinde hadsiz hesapsız bir üstünlük kurmalarını sağlıyor. Ekonomik güçler karşısında birey tamamen hükümsüz bırakılıyor ve bu güçler toplumun doğa üzerindeki egemenliğini akla hayale gelmez bir düzeye çıkarıyor. Birey kullandığı aygıtın önünde görünmez hale gelirken geçimi yine bu aygıt tarafından çok daha iyi bir şekilde sağlanıyor. Kendilerine dağıtılan metaların niceliğiyle birlikte kitlenin acizliği ve güdülme olasılığı adil olmayan bir şekilde artıyor. Alt katmanların yaşam düzeyinin maddi yönden büyük ölçüde, sosyal yöndense hayal kırıklığı yaratacak şekilde yükseltilişi, aklın ikiyüzlülüğe yakışan yaygınlaşmasında yansıyor. Aklın gerçek isteği şeyleşmenin yadsınmasıdır. Akıl, kültür metası haline getirildiği ve tüketim amacıyla insanlara teslim edildiği noktada çözülüp dağılmak zorundadır. Açık ve tam bir enformasyon seli ile şatafatlı, düzenli eğlenceler insanları bir yandan akıllandırırken öte yandan aptallaştırıyor.

Söz konusu, Huxley, Jaspers, Ortega y Gasset ve diğer uygarlık eleştirmenlerinin düşündükleri gibi değer olarak kültür değil, insanların tamamen ihanete uğramamaları gerekiyorsa,

Aydınlanmanın aklını başına toplamasıdır; geçmişi korumak değil, geçmişte beslenen umutların gerçekleştirilmesidir. Ne ki, geçmiş bugün geçmişin tahrip edilişi olarak devam ediyor. Ondokuzuncu yüzyıla kadar bir ayrıcalık olan, eğitim görmemişlerin artan sefaletiyle ödenen saygıdeğer eğitim, yirminci yüzyılda hijyenik fabrika tarafından tüm kültürel öğelerin devasa bir potada eritilmesiyle satın alındı. Ekonomik kazanımların karşıtlarına dönüşmesinde satışa çıkarılan kültürün hiçbir katkısı olmadığını öne süren kimi kültür savunucularının sandığı gibi belki de bu o kadar yüksek bir bedel değildi.

Refah metaları mevcut ilişkilerde birer sefalet öğesi haline gelmektedir. Bu metaların niceliği geçmiş dönemde, toplumsal öznenin bulunmayışı yüzünden iç ekonomi bunalımında aşırı üretim olarak bir etki yarattıysa, bugün de iktidar gruplarının toplumsal özne olarak başa geçmeleri yüzünden uluslararası faşizm tehlikesini doğuruyor: İlerleme birdenbire gerilemeye dönüşmektedir. Hijy'enik fabrikaların ve bunlarla ilgili her şeyin, Volkswagen'in ve spor sarayının* metafiziği ahmakça ortadan kaldırması pek büyük bir önem taşımazdı, ama bunların toplumsal bütünde metafizik haline gelmesi, arkasında reel felaket ve belaların yığıldığı ideolojik bir perdey'e dönüşmesi hiç de önemsiz değil. İşte bu durum fragmanlarımızın çıkış noktasını oluşturuyor.

Bir sonrakinin kuramsal temeli olan ilk makale rasyonellikle toplumsal gerçekliğin ve bundan ayrılmayan doğa ile doğa üzerindeki egemenliğin iç içe geçişini açıklamaya çalışıyor. Bu arada Aydınlanmaya yönelik eleştiri de, içine karıştığı gözü kapalı egemenlik entrikasından Aydınlanmayı kurtaracak olumlu bir kavramı yine Aydınlanmadan çıkarak hazırlayacak.

İlk makale eleştirel bölümünde kaba çizgilerle iki sav içeriyor: Mit zaten Aydınlanmadır, ve: Aydınlanma mitolojiye geri

** Goebbels'in, hazır bulunanlarca da onaylanan, topvekün savaş propagandası yaptığı yer, çn.*

dönmektedir. Her iki arasözde bu savlar özgül konular üzerinde geliştirilmiştir. Birincisi, burjuva-batı uygarlığının dikkate değer ilk belgelerinden birini oluşturan Odysseia'da mitle Aydınlanmanın diyalektiğini izliyor. Araştırmanın odak noktasında,mitsel doğa ile Aydınlatılmış doğa üzerindeki egemenliğin ayrımını ve neredeyse birliğini açıkça gösteren kurban ve feragat kavranılan yer almaktadır. İkinci arasöz, Aydınlanmanın hatır gönül tanımaz tamamlayıcıları Kant, Sade ve Nietzsche'yi konu alıyor ve tüm doğal şeylerin körükörüne nesnel-olanla doğal-olanın egemenliğinde otokratik özneye bağımlı kılmışının özellikle nasıl zirveye ulaştığını gösteriyor. Bu yönteme burjuva düşününün tüm karşıtlıklarını, özellikle de ahlaksa! hoşgörüsüzlük ve mutlak ahlaksızlık arasındaki karşıtlığı kaldırıyor.

"Kültür Sanayii" bölümü, Aydınlanmanın asıl ifadesini sinema ve radyoda bulan ideolojik gerileyişini sergiliyor. Aydınlanma burada özellikle yapım ve yayın tekniği ile bunların etkisinin hesaplanmasından ileri geliyor; ideoloji, kendine özgü içeriği gereği, tekniği kullanan güçlerin ve varoluşların putlaştırılmasıyla tükenip gidiyor. Bu çelişkiyi incelerken kültür sanayii, kendisince istenenden çok daha ciddi bir biçimde ele alındı. Ama kendi ticari karakterine olan güçlü eğilimi, yumuşatılmış gerçeğe duyduğu inanç, yalan karşısında çoktan beri sorumluluktan kaçmasına yarayan bir bağışlatıcı neden haline geldiği için, çözümlememiz de nesnel olarak bu sanayinin ürünlerine içkin, bir estetik yapı ve bu yapıyla biçimlendirilmiş bir gerçek olma savını izlemekte ve bu savın geçersizliği üzerinde toplumun düzensizliğini göstermektedir. Kültür sanayii ile ilgili bölüm, diğer bölümlere karşılık, daha çok fragmanlar halinde kaleme alınmıştır.

"Anti-Semitizmin Öğeleri" bölümünde yer alan sav biçimi tartışmalar aydınlatılmış uygarlığın aslında barbarlığa dönüşünü söz konusu ediyor. Sırf düşüncel değil, pratik olarak da

kendi kendini yok etme eğilimi başlangıçtan bu yana rasyonelliğe aittir, yoksa yalnız bu eğilimin yalın şekilde öne çıktığı evreye değil. Bu anlamda anti-semitizmin ilktarihini felsefi açıdan yazmaya çalıştık. Anti-semitizmin "akıldışıcılığı", egemen aklın özünden ve bu aklın yansımasına uyan dünyadan türetilmektedir. "Öğeler" doğrudan doğruya Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün, Felix Weil tarafından kurulan ve hayatta kalması sağlanan vakfın ampirik araştırmalarına bağlıdır; bu vakıf olmasaydı yalnız bizim araştırmalarımızı değil, üstelik Alman göçmenlerinin Hitler'e karşın hâlâ süren kuramsal çalışmalarından büyük bir bölümünü de gerçekleştirmek mümkün olmayacaktı. İlk üç savı, Frankfurt'taki başlangıç yıllarından bu yana bilimsel birçok sorun üzerinde ortak çalışmalar yaptığımız Leo Löwenthal ile birlikte yazdık.

Son bölümde, kısmen önceki makalelerde belirtilmiş düşüncelere ait olan, ama orada kendine yer bulamayan görüşler, kısmen de gelecekteki çalışmalara ilişkin sorunlar şimdilik ana hatlarıyla betimleniyor. Bunların büyük bir bölümü diyalektik bir antropolojiye dayanıyor.

Los Angeles, California, Mayıs 1944

Kitap, savaş sırasında tamamlanmış metin üzerinde önemli bir değişiklik yapılmadan bırakıldı. Yalnız "Anti-Semitizm'in Öğeleri"ne bir sav daha eklendi.

Haziran 1947

MAX HORKHEIMER THEODOR W. ADORNO

AYDINLANMA KAVRAMI

Aydınlanma, gelişen düşünme'nin en geniş anlamında, başlangıçtan bu yana insanlardan korkuyu kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmek amacını gütmüştür. Ne var ki, tamamen aydınlatılmış yeryüzü bugün muzaffer bir felaketin belirtilerini taşıyor. Aydınlanmanın programı dünyayı gizlerinden kurtarmaktı. Mitleri parçalayacak, hamhayalleri bilgi vasıtasıyla alaşağı edecekti. "Deneysel felsefenin atası"[1] Bacon motifleri bir araya getirmişti bile. "Önce kendi bilmediklerini başkalarının bildiğine, sonra da onların bilmediklerini kendilerinin bildiğine inanan" gelenek çömezlerini küçümsemektedir Bacon, "ancak safdillik, kuşkulanmaya karşı isteksizlik, düşüncesizce verilen yanıtlar, bilgiçlik taslamak, karşı çıkmaktan çekinmek, çıkarcılık, araştırmalarda savsaklık, söz fetişizmi, sırf kısmi bilgilerle yetinmek: Bunlar ve benzeri şeyler insan anlığı ile şeylerin doğası arasında mutlu bir evliliğin gerçekleşmesini engellemiş, bunun yerine anlığa değersiz kavramlar, plansız deneyler yamamıştır: Böylesine övgüye değer bir birleşmeden duyulan korku ve çıkacak sonuçlar kolayca tasarlanabilir. Kaba bir buluş olan matbaa makinesi; akla daha yakın bir buluş olan top; daha önceleri de bir dereceye kadar bilinen pusula: Bu üç buluş hangi durumda değişiklik yaratmamıştır ki; biri bilimde, diğeri savaşta, üçüncüsü de maliye, ticaret ve denizcilikte! Ve bütün bunlar, inanın, tamamen bir rastlantı sonucu insanın ayağına takılmış, karşısına çıkmış-

tır. Demek ki, insanın üstünlüğü bilgiden kaynaklanıyor, buna hiç kuşku yok. Burada, kralların tüm hazinelerini dökse satın alamayacağı, emirleriyle hükmedemeyeceği, casuslarının ve muhbirlerinin hakkında bir haber getiremeyeceği, kaynağı olan ülkelere denizcilerinin, kaşiflerinin yelken açamayacağı birçok şey saklıdır. Bugün doğaya sırf düşüncemizde egemen oluyor ve bu düşüncenin baskısına boyun eğiyoruz; üstelik bu düşünce tarafından kendimizde, doğaya pratikte egemen oluyormuş sanısının uyandırılmasına da göz yumuyoruz."[2]

Bacon matematiğe yabancı olmasına karşın kendinden sonraki bilimin karakterini çok iyi ifade etmiştir. İnsan anlığı ile şeylerin doğası arasında düşündüğü mutlu evlilik ataerkildir: Boşinancı alteden akıl gizlerinden kurtarılmış doğaya egemen olacaktı. Bir güç olan bilgi hiçbir engel tanımamaktadır, ne yaratığın köleleştirilmesinde ne de dünyanın efendilerine boyun eğişinde. Burjuva ekonomisinin fabrikalarda ve savaş alanlarında elde ettiği sonuçlar, nereden geldiğine bakmadan, aynı şekilde girişimcilerin de mülkiyetine girmektedir. Krallar tekniği, tüccarlar gibi doğrudan doğruya ellerinde tutmuyorlar: Teknik, birlikte geliştiği ekonomik sistem kadar demokratiktir. Teknik bu bilginin özüdür. Ulaşmaya çalıştığı hedef imgeler değil, idrakin vereceği mutluluk değildir, tersine yöntemlerdir, başkalarının emeğini sömürmektir, sermayedir. Bacoridan sonra hâlâ saklanan, korunan pek çok şey tekrar birer araç olmaktadır: Yüceltilmiş matbaa makinesi olarak radyo, daha etkili bir top olarak pike yapan savaş uçağı, daha güvenilir bir pusula olarak uzaktan kumanda aygıtı. İnsanın doğadan öğrenmek istediği şey, doğayı ve insanları tamamen egemenliği altına almak için, bu araçları kullanmak, uygulamaktır. Başka bir şey değil. Aydınlanma kendi bilincinin son kırıntılarını da kendine acımadan yakıp, kül etmiştir. Mitleri parçalayacak kadar dayanıklı olan düşünme sadece kendini tahrif eden düşünme'dir. Olgulara duyarlığın zaferi karşısında

bugün Bacon'un nominalist inancı metafizik diye kuşkuyla karşılanırdı ve skolastik hakkında vardığı değersizlik yargısına kendisi maruz kalırdı. İktidar ve idıak eşanlamlıdır.[3] İdraktan doğan kısır mutluluk, Bacon ve Luther'e göre, ahlaksızlıktır. Söz konusu olan, insanların hakikat diye adlandırdığı doygunluk değil, "operasyon"dur, etkili yöntemdir; "bilimin gerçek amacı ve görevi makul, oyalayıcı, saygı uyandıran ya da etkili sözler sarfetmek ya da aydınlatıcı argümanlar göstermek değil, faaliyette bulunmak, çalışmak ve daha önce bilinmeyen ayrıntıları meydana çıkararak yaşama yardımcı olmak ve ona daha iyi bir biçim vermektir." Hiçbir giz kalmayacak, ama onları açığa vurmaya da özenilmeyecekti.

Dünyanın gizlerinden kurtarılması, animizmin kökünün kurutulmasıdır. Xenophanes tanrıların çoğunu hor görüyordu, çünkü onlar insanları, yani kendilerini yaratanları tüm rastlantısal ve kötü şeylerle bir tutuyorlardı ve son günlerin mantık'ı dilin kalıba sokulmuş sözlerini, kumardaki bir değer taşımayan, nötr fişlerle değiştirilse farketmeyecek sahte sikkeler olarak ilan ediyor. Dünya bir kaosa ve sentez de selamete dönüşüyor. Totem hayvanı, ikiyüzlülerin düşleri ve mutlak idea arasında bir fark olmayacaktır. İnsanlar Yeniçağ bilimine giden yolda anlamdan vazgeçme başarısını gösteriyor, kavramları formüllerle, nedeni kurallar ve olasılıklarla değiştiriyorlar. Neden, bilimsel eleştirinin kendini kıyasladığı son felsefi kavramdı, çünkü eski fikirlerden sadece o bilimsel eleştiriye karşı koyuyordu; yaratan ilkenin laikleştirilmesinde son sırayı alıyordu. Tözü ve niteliği, faaliyeti ve sefaleti, varlığı ve varoluşu zamana uygun olarak tanımlamak Baeoridan bu yana felsefenin amaçlarından biriydi, ama bilim bu tür kategoriler olma-, dan da kendine yetiyordu. Onlar eski metafiziğin tiyatro putları (idola theatri)* olarak geride kalmışlardı ve daha kendi

* **İdola tlıeatri** Yetkelere inanıp bağlanmaktan doğan önyargılar, Bacon'a göre bunlar beş adettir: Tiyatro, Çarşı, Mağaza, Soy ve Okul putları, çn.

dönemlerinde bile geçmiş öncesine ait varolanların ve güçlerin anıtlarıydılar. Mitlerdeki yaşam ve ölüm bunlarla kaynaşmış ve kendini göstermişti. Batı felsefesinin kendi ebedi doğa düzenini belirlediği kategoriler, bir zamanlar Oknos ile Persephone'nin, Ariadne ile Nereus'un işgal ettikleri yerleri işaretlemekteydi. Sokrates öncesi kozmolojiler geçiş anına sarılmaktadırlar. Burada doğanın ilk maddeleri sayılan su, bütün (bir), hava, ateş mitsel görüşün daha yeni rasyonelleştirilmiş tortularıdır. Irmakla toprağın birleşmesinden doğmuş ve Nil kıyılarından Greklere gelmiş olan imgeler nasıl ki burada canlımaddeci (hylozoist) ilkeler haline, öğeler haline gelmişse, aynı şekilde mitsel kötü ruhların yayılan çokanlamlılığı tümüyle ontolojik varolanların saf biçimleri halinde ruhanileşmektedir. Sonuçta felsefi logos Olympos'un ataerkil tanrılarını Plâton'un ideaları aracılığıyla kavramıştır. Ancak Aydınlanma, metafiziğin Platon ve Aristoteles'ten miras kalan bölümünde eski güçleri tekrar tanımış ve tümellerin hakikat üzerindeki hak iddiasını boşinanç diye kovuşturmuştur. Aydınlanma genel kavramların otoritesinde, insanların doğayı etkilemeye çalışmak için tasvirleri karşısında gizemli ritüeller düzenledikleri kötü ruhlardan duyulan korkuyu gördüğünü sanmaktadır. Artık gizli özellikler, hükmeden ya da içkin güçler yanılsamasına kapılmadan maddeye egemen olunacaktı. Hesaba katılabilirlik ve yararlık ölçülerine uymayan her şey Aydınlanmanın gözünde kuşkuludur. Dış baskıları umursamadan bir kez gelişmeye başlarsa artık durmak bilmez. İnsan haklarına ilişkin düşünceleri geçmişteki tümellerden farklı değildir. Bulduğu her çeşit manevi direnişte sadece gücü artar.[5] Bu durum, Aydınlanmanın kendisini hâlâ mitlerde de görmesinden ileri gelir. Direniş hangi mite dayanırsa dayansın, bu tür bir karşıtlıkta argüman haline gelmeleri nedeniyle, Aydınlanmaya yükledikleri yıkıcı rasyonellik ilkesine sıkı sıkıya sarılırlar. Aydınlanma totaliterdir.

Aydınlanma, mitin temeli olarak antropomorfizmi ta baştan beri öznelin doğaya yansıması şeklinde görmüştür.[6] Doğaüstü şeyler, hayaletler ve kötü ruhlar, doğal-olandan korkan insanların yansılarıdır. Aydınlanmaya göre mitsel pek çok figürü ortak bir paydada toplamak mümkündür, bunların hepsi özneye indirgenmektedir. Sphinx'in sorusuna Oidipus'un verdiği "insan" yanıtı, Aydınlanmaya ilişkin basmakalıp bir bilgi olarak fark gözetmeden yinelenmiştir, hem de bunun, nesnel duyunun bir parçası, bir düzenin anahatları, kötü güçlerden duyulan korku ya da selamet umudu olup olmadığına bakmadan. Aydınlanma sadece birlik, bütünlük tarafından kapsanabilen şeyleri varlık ve olup bitmiş diye kabul etmektedir; onun ideali her şeyin, ama her şeyin kendisini izlediği sistemdir. Rasyonalist ve ampirist yorumlarının birbirinden farkı buradan ileri gelmemektedir. Ekoller belitleri her ne kadar farklı biçimde yorumladıysalar da birlik, bütünlük biliminin yapısı hep aynı kaldı. Bacon'un una scientia universalis[7] postülası, araştırma alanlarının pluralizmine karşın, birleştirilemeyenin öylesine karşısındadır ki, tıpkı Leibniz'in mathesis universalis'inin sıçramaya karşı çıkışma benzer. Figürlerin çokluğu durum ve tasnif edilişe, tarih ise olguya, şey de maddeye indirgenmektedir. Genelliğin aşamaları nedeniyle en yüce ilkeler ve gözlemsel önermeler arasında Bacon'a göre bile açık seçik mantıksal bir bağ bulunmalıdır. De Maistre onu, "une idole d'echelle"i[8] ’koruyor diye küçümser. Biçimsel mantık önde gelen bütünleştirme, birleştirme ekollerinden biriydi, Aydınlanmacılara dünyanın hesaba katılabilirliğinin şemasını sunmuştur. Platon'un, son yazılarında sayılarla ideaları mitleştirici tarzda bir tutması, tüm mitolojiden kurtarma özlemlerini dile getirmektedir:: Sayı Aydınlanmanın kanonu haline gelmiştir. Aynı eşitlikler burjuva adaleti ile meta değiştokuşuna egemendir. "Eşit-olmayanla eşit-olanı topladığın zaman ortaya eşit-olmayanın çıkması bir kural değil midir? Hem adaletin hem de

matematiğin bir ilkesi değil midir? Bir yandan karşılıklı adaletle ödünlü adalet arasında, öte yandan geometrik oranla aritmetik oran arasında gerçekten bir uyum yok mudur?"[9] Burjuva toplumuna eşdeğer egemendir. Bu toplum aynı adı taşımayanı soyut niceliklere indirgeyerek karşılaştırılabilir duruma getirmektedir. Aydınlanma sayılara, sonuçta Bir'e karışarak kaybolmayan şeylerin görünüşüne dönüşmektedir; modern pozitivizm onu edebiyata sürüyor. Birlik, bütünlük Parmenides'ten Russel'a kadar bir belgi olarak kalıyor. Üzerinde ısrarla durulan tek şey tanrılarla niteliklerin tahribidir.

Ne var ki, Aydınlanmaya kurban giden mitler bile Aydınlanmanın kendi ürünleriydiler. Geçmiş olaylar bilimsel açıdan ölçülüp biçilirken mitlerdeki tasarımın bir zamanlar bu olaylar hakkında vermiş olduğu hesap geçersiz sayılmaktadır. Mit anlatmak, adlandırmak, kaynağı belirtmek istiyordu: Ama bunlarla betimlemek, saptamak, açıklamak da istiyordu. Mitlerin yazıya dökülmesi ve bir araya getirilmesiyle birlikte bunlar çoğalmış, çabucak söylentiden öğretiye dönüşmüştür. Her ritüel geçmiş bir olayın ve de büyü ile etkilenmesi gereken belirli bir sürecin tasarımını içermektedir, Ritüelin bu kuramsal öğesi daha ilk halk destanlarında bağımsız hale gelmiştir. Tragedya yazarlarının hazır buldukları biçimiyle mitler, Baconun amaç diye yücelttiği disiplinin ve iktidarın belirtisini taşırlar. Yerel hayaletlerin, kötü ruhların yerine cennet ve buradaki hiyerarşi, büyücünün ruh çağırma eylemlerinin ve kabilenin yerine de farklı kurban törenleri ve kölelerin emirle sağlanan çalışması geçmiştir. Olympos tanrıları artık öğelerle doğrudan özdeş değildir, onları imlemektedirler. Homeros'ta Zeus gökkubbeye başkanlık eder, Apollon güneşe yön verir, Helios ile Eos alegorik-olana geçmek üzeredir. Tanrılar maddelerin belirmesi olarak maddelerden ayrılırlar. Felsefedeki gelişmeyle birlikte varlık artık monad haline, kurallar sisteminde sırf belirgin bir nokta haline gelen logos'a ve dışarıda da şeyler ve

yaratıklar yığınına karışarak dağılmaktadır. Kendi varoluşu ile gerçeklik arasındaki tek fark ötekilerin hepsini silip süpürmektedir. Farklara hiç uyulmadan dünya insana bağımlı oluyor. Bu konuda Musevilerin yaratılış öyküsü ile Olympos dini söz birliği eder. "... ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hakim olsun."[10] "Ey Zeus, ulu Zeus, göklerin hakimi serisin, insanların haklı haksız bütün işlerini, hayvanların taşkınlığını bir bakışta sen görürsün, ve dürüstlüktür seni en çok sevindiren."[11] "Zira durum şöyledir, biri cezasını hemen çeker, bir başkası ise daha sonra; biri kaçar kurtulur ve tanrıların gazabı kendisini bulmazsa bile, sonuçta bu kesinkes gerçekleşir ve cezayı suçsuzlar çekmek zorunda kalır, ister çocukları olsun ister sonraki kuşaktan biri."[12] Tanrılar karşısında varlığını koruyanlar sadece koşulsuz boyun eğenlerdir. Öznenin uyanışı, otoriteyi tüm ilişkilerin ilkesi olarak benimseme pahasına gerçekleşmektedir. Böyle bir aklın birliği, bütünlüğü karşısında insanla tanrı arasındaki fark, ilk Homeros eleştirilerinden bu yana aklın hiç şaşmadan vurguladığı bir önemsizlik düzeyine inmektedir. Yaratan tanrı ile düzenleyen akıl doğanın hakimi olarak birbirine benzemektedir. İnsanın, tanrının modeli olması, varoluş üzerindeki egemenlikten, efendinin bakışından, emirden ileri gelmektedir.

Mit Aydınlanmaya ve doğa da sırf nesnelliğe doğru kayıyor. İnsanlar otoritelerindeki artışın bedelini egemenlikleri altına aldıkları şeylerden yabancılaşmakla ödüyorlar. Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu gibidir. O insanları, davranışlarını yönlendirebildiği kadarıyla tanır. Bilim adamı şeyleri üretebildiği sürece tanır. Böylece onların Kendinde'leri Onun İçin haline gelir. Dönüşüm sırasında şeylerin özü hep aynı şekilde, yani egemenliğin dayanağı olarak meydana çıkar. Bu özdeşlik doğanın birliğini, bütünlüğünü oluşturur. Bu birlik, bütünlük tıpkı öznenin birliği,

bütünlüğü gibi büyüsel ruh çağırma törenleri tarafından bir koşula bağlanmamıştır. Şamanların ritüelleri dışarıda rüzgara, yağmura, yılanlara ya da hastaların içindeki kötü ruhlara sesleniyordu, yoksa unsurlara ya da örneklere değil. Büyü yapan tek ve aynı nah değildi; ruhlardan birçoğuna benzemesi gereken kült maskelerini hemen değiştiriyordu. Büyü kanlı bir yalandı, ama burada egemenlik, temelini yozlaşan dünyanın oluşturduğu katışıksız gerçeğe dönüşerek yadsınmıyordu henüz. Büyücü kendilerini korkutmak ya da yatıştırmak için kötü ruhların kılığına giriyor, ürkütücü ya da yatıştırıcı hareketlerde bulunuyordu. Büyücünün görevi her ne kadar yinelemek de olsa, gösterişsiz avlanma alanları homojen bir evrene, tüm yağma olanaklarının cisimlenişine inen uygar insan gibi kendisini görünmez güçlerin modeli olarak ilan etmemişti. İnsan önce böyle bir model olarak, başkalarıyla özdeşleşirken kaybedemeyeceği, nüfuz edilmesi mümkün olmayan bir maske olarak ilk ve son defa olmak üzere mülkiyetine kattığı Ben'in kimliğini kazanır. Bu, aklın kimliği ile bu kimliğin, niteliklerin bolluğunu yok eden doğanın birliğinden, bütünlüğünden oluşmuş karşılığıdır. Dışta bırakılmış doğa sırf sınıflandırmanın karmakarışık bir öğesi durumuna ve güçlü Ben de salt bir sahip oluş, soyut bir özdeşlik durumuna gelmektedir. Büyüde savunulacak özgül bir yan vardır. Düşmanın mızrağının, saçının, adının başına gelenler aynı zamanda kişiye de uygulanır, tanrının yerine kurbanlık hayvan kesilir. Kurbanın değiştirilmesi gidimli (diskursiv) mantığa doğru atılan adımı niteler. Kız çocuk için geyik, ilk doğan çocuk için kuzu kurban edilse bile hâlâ kendi niteliklerine sahip olmak zorundadırlar ve türü temsil ederler. Seçilen örneğin gelişigüzelliğini içlerinde taşırlar. Ancak hic et nunc'un (burada ve şimdi'nin) kutsallığı, seçilenin, vekiline geçen biricikliğini kökten ayırmakta, değiştirme sırasında değiştirilemez hale getirmektedir. Bilim buna bir son verir. Bilimde savunulacak özgül bir

yan yoktur: Varsa, o da kurbanlık hayvanlardır, yoksa tanrı değil. Savunulabilirlik evrensel bir kullanılabilirliğe dönüşmektedir. Bir atom bir şeyin yerine değil, maddenin modeli olarak parçalanır ve tavşan da kimsenin yerine geçmez, laboratuarın tutkusunca salt bir örnek diye görülerek yanlış değerlendirilir. İşlevsel bilimde farkların kesin olmaması yüzünden her şey tek bir madde halinde sona erdiği için bilimsel nesne taş gibi katılaşmakta ve bir zamanların katı ritüelleri de esnekmiş gibi görünmektedir, çünkü onlar birinin yerine hâlâ bir başkasını geçirmekteydi. Büyü dünyası, izleri dilsel biçimler içinde kaybolmuş olan farklar içermekteydi.[13] Varolanlar arasındaki çeşitli ilişkiler, anlam kazandıran özne ile anlamsız nesne arasındaki, rasyonel anlam ile rastlantısal anlam taşıyıcısı arasındaki tek bir ilişki tarafından yerlerinden edilmiştir. Büyü aşamasında düşler ve imgeler sırf durumun belirtisi olarak görülmüyor, benzerlik ya da ad nedeniyle buna bağlı sayılıyordu. İlişki, niyet ilişkisi değil, akrabalık ilişkisidir. Bilim gibi büyü de bir amaç güder, ama nesneyle arasını gitgide açarak değil, buna öykünmeyle ulaşmaya çalışır. Büyünün temeli, nörotikler gibi ilkel insanın da üstüne alması gereken "düşüncelerin her şeye gücü yetmesi"nde[14] değildir; düşüncelerle gerçekliğin kesin olarak birbirinden ayrılmadığı yerde ruhsal süreçlere gerçeklikten daha fazla değer vermek mümkün değildir. Freud'un anakronik biçimde büyüye yüklediği "dünyaya hükmetme olasılığına duyulan sarsılmaz güven,"[15] dünyanın gerçekliğe uygun olarak ancak daha deneyimli bir bilim sayesinde hükmedileceği görüşüne karşılık oluşturmaktadır. Büyücünün mekana bağlı uygulamalarını her şeyi kapsayan sanayi tekniğiyle değiştirmek, gerçekliğe uygun Ben'de gerçekleştiği gibi her şeyden önce düşüncelerin de nesneler karşısında bağımsızlaşmalarını gerektiriyordu.

Dilsel yönden geliştirilmiş ve gerçek olma savıyla eski mitsel inançların, halk dinlerinin değerini düşüren bir bütünlük

olarak göksel, ataerkil mit Aydınlanmadan başka bir şey değildir, ki felsefi Aydınlanma onunla aynı düzeyde boy ölçüşebilir. Şimdi bu mitin hakkından gelinmektedir. Mitoloji kaçınılmaz bir gereksinimle yıkıcı eleştirideki belirli kuramsal ***görüşlerin*** etkisine girerek Aydınlanmanın sonsuz sürecini tehlikeye atmıştır; bu görüşlere göre mitoloji sadece bir inançtır, üstelik akıl, hakikat, hatta Aydınlanma kavramları bile birer animist büyü durumuna gelmiştir. Mit kahramanlarını yok eden ve kehanetlerin mantıksal sonucu olarak entrika halinde beliren yazgısal zorunluk, ilkesi, yalnızca batı felsefesindeki, biçimsel mantığın inandırıcılığı şeklinde düzeltilmiş rasyonalist sistemlere değil, üstelik tanrılar arası hiyerarşiyle başlayan ve putların sürekli karanlığında dürüstlük yoksunluğuna karşı duyulan öfkeyi özdeş içerik olarak gelenekleştiren sistemlerin sonuçlarına da hükmetmektedir. Mitlerin Aydınlanmayı gerçekleştirmeleri gibi Aydınlanma da attığı her adımla iyiden iyiye mitolojiye karışmaktadır. Aydınlanma, yok etmek üzere tüm öğelerini mitlerden almakta ve hüküm verici olarak mitin çekiciliğine kapılmaktadır. Yazgı ve misilleme sürecinden, kendisi bu sürece misillemede bulunarak, uzak durmaya çalışmaktadır. Mitlerde tüm olaylar, gerçekleştikleri için, bunun karşılığını ödemek zorundadırlar. Aydınlanmada da durum aynıdır: Olgu daha gerçekleşir gerçekleşmez geçersiz duruma gelir. Eylemle tepkinin eşitliği öğretisi, insanlar yinelenmeye başvurarak geride kalmış varoluşla özdeşleşme ve böylece onun etkisinden kurtulma yanılsamasını bir yana bıraktıktan sonra bile, yinelenmenin varoluş üzerindeki etkisini uzun süre savunmuştur. Ancak bu büyülü yanılsama unutulup gittikçe insanlar yinelenme tarafından yasallık adı altında bir döngü içine sokulmakta ve bu döngünün doğa yasasında nesnelleştirilmesiyle birlikte özgür birer özne olarak güven altında bulundukları sanısına kapılmaktadırlar. Mitsel imgeleme karşılık Aydınlanma tarafından savunulan ilke, her geçmiş olayı yine-

lenme diye açıklamanın, içkinliğin ilkesi mitin kendi ilkesidir. Anlamsız; oyunun taşları işlevini tamamladığı için güneşin altında yeni bir şeye izin vermeyen, büyük düşüncelerin çoktan beri tasarlandığını, olası buluşların önceden planlanabileceğini, insanların ortama uyarak kendilerini korumalarının kararlaştırıldığını öne süren can sıkıcı bilgelik, kendisini reddeden gerçek dışı bir yaptırımı, önceden var olanları misilleme aracılığıyla hiç durmadan eski durumuna getiren yazgının yaptırımını yeniden üretmektedir. Değişik olan her şey eşit duruma getirilmektedir. Bu, gizil deneyimin sınırlarını eleştirel şekilde çizen bir yargıdır. Her şeyin her şeyle özdeşliğinin bedeli, hiçbir şeyin kendisiyle özdeşlik hakkına sahip olmamasıyla ödeniyor. Aydınlanma eski eşitsizliğin neden olduğu haksızlığı, araçsız otoriteyi sarsıyor, ama öte yandan her varolanın diğer varolanlarla ilgili oluşunu tümel dolayımlama içinde ebedileştiriyor. Kierkegaard'ın Protestan Ahlakı'nda övgüyle söz ettiği ve Herakles söylencesinde mitsel otoritenin ilk imgelerinden biri olarak yer alan ölçülemez-olanı (inkommensurable) kesip, buduyor. Yalnız nitelikler düşüncelerde çözülüp dağılmakla kalmıyor, üstelik insanlar reel bir konformizme (uymacılığa) zorlanıyor. Piyasanın insanlara hangi soydan geldiklerini sormama iyiliğinin bedelini, değiştokuşta bulunan kişi kendisine doğuştan verilmiş olanaklarının meta üretimi tarafından model haline getirilmesine göz yumarak ödemiştir. İnsanlara kendi Ben'leri, daha kesin bir şekilde birbirlerine benzesinler diye, diğerlerinden farklı, kendilerine özgü bir Ben olarak armağan edilmiştir. Ancak evdeki bu hesap çarşıya uymadığı için Aydınlanma liberalist dönemde bile sosyal baskıya hep yakınlık duymuştur. Davranışları yönlendirilmiş kolektifin birliği bireyin yadsınmasından ileri gelmektedir, bu ise, toplumun kişiyi birey durumuna getirmek isteyiş tarzını hor görmektir. Adlarına hiç kuşkusuz Hitler'in gençlik örgütünde rastlanan sürü, eski barbarlığa dönüş anlamına değil, baskıcı

eşitliğin zaferi, hak eşitliğindeki gelişmenin eşitler tarafından haksızlığa dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Faşistlerin sahte miti tarih öncesine ait gerçek bir mit olarak ortaya çıkıyor; bu gerçek mit misillemeyi fark ettiği zaman sahte mit bunu kurbanlar üzerinde gözü kapalı uygulamaktaydı. Doğal baskıyı kırmak için girişilen, ama doğanın bozulmasına neden olan her deneme doğal baskının daha da artmasıyla sonuçlanmaktadır. İşte Avrupa uygarlığı bu yolu izlemiştir. Aydınlanmanın kullandığı araç, yani soyutlama kendi nesnelerine karşı, kavram olarak ortadan kaldırdığı yazgı gibi davranıyor: Yani yok etme olarak. Doğadaki her şeyi yinelenebilir duruma getiren, bunu sanayi için hazırlayan soyut-olanın ve de sanayinin sivri uç bırakmayan, düzleyen egemenliği altında kurtarılmışların kendileri de, Hegel tarafından Aydınlanmanın sonucu diye tanımlanan bir "ekip"[16] haline gelmiştir.

Öznenin nesneye mesafesi, yani soyutlamanın koşulu, efendinin egemenliği altındakiler aracılığıyla kazandığı duruma olan mesafede temel buluyor. Homeros'un destanları ile Rigveda'nın methiyeleri, efendilerden oluşan savaşçı bir halkın yenik düşmüş yerli halk (autochthon) kitlesi üzerinde kendine yurt tuttuğu toprak egemenliği ile sağlam konumlar döneminden kalmıştır.[17] Tanrılar arasından en yüce tanrı işte bu yurttaşlar dünyasıyla birlikte meydana çıkmıştır; bu dünyada hekimler, kâhinler, zanaatçılar, tüccarlar ilişkileri sağlarken, silahlanmış soyluların önderi olarak kral da uyruğu boyunduruk altında tutmaktadır. Göçebeliğin sona ermesiyle birlikte toplumsal düzen mülkiyet üzerine kurulmakta, egemenlik ile emek karşı karşıya gelmektedir. Odysseus gibi bir mülk sahibi, "sığır, koyun, domuz çobanlan ile kölelerden oluşan çok sayıda ve özenle örgütlenmiş uyruğunu uzaktan yönetmektedir. Akşam, yakılan binlerce ateşin araziyi nasıl aydınlattığını malikanesinden gördüğü zaman huzur içinde yatmaya gider; çünkü yiğit kölelerinin vahşi hayvanları uzaklaştırmak,

korudukları ağıllardan hırsızları kovalamak için uyumayıp, nöbet tuttuklarını bilir."[18] Gidimli mantık tarafından geliştirilen düşüncelerin genelliği, kavram alanındaki egemenlik, hükümranlık temelinden çıkarak gerçeklik düzeyine yükseliyor. Büyü mirasının, eski belirsiz tasarımların yerine kavramsal birliğin geçiş olgusunda yaşamın emirler tarafından düzenlenen, özgürlerce belirlenen durum ve koşulları ifadesini buluyor. Dünyanın bağımlı kılınmasında düzeni ve boyam eğmeyi öğrenen Ben, hakikati, aralarında kesin farklar bulunmazsa var olamayacağı düzenleyici düşünme'ye katıyor hemen. Bu düşünme, nesneyi gerçekten ilgilendiren bilgiyi öykünmeci büyü aracılığıyla tabulaştırmakta, aşılmış İlkçağ dünyasına ilişkin imgeden ve bu dünyanın hayali mutluluğundan nefret etmektedir. Yerli halkın Kton tanrıları cehenneme sürülmüştür; yeryüzü de İndra ile Zeus'un güneş ve ışık dinleri altında cehenneme dönüşmektedir.

Ama cennet ve cehennem birbirine bağlıdır. Nasıl ki Zeus'un adı birbirlerini dışlamayan kütlelerde bir ışık tanrısına olduğu gibi yeraltı tanrısına da aitse,[19] Olympos tanrıları Kton tanrılarıyla her çeşit ilişkiyi sürdürüyorsa, aynı şekilde iyi ve kötü güçler, selamet ve felaket belirgin şekilde birbirlerinden ayrılmamıştı. Onlar tıpkı oluş ve bozuluş, yaşam ve ölüm, yaz ve kış gibi birbirine bağlıydılar. İnsanlığın bilinen ilk evrelerinde Mana olarak ululanan dinsel ilkenin bulanık ayrılmamışlığı Grek dininin aydınlık dünyasında yaşamaya devam ediyordu. Bilinmeyen, yabancı olan her şey birincildir, ayrılmamıştır; deneyimleri aşkın hale getiren her şey, şeylerde fazla olan her şey onların önceden bilinen varoluşlarıdır. Burada ilkel-olanın doğaüstü bir şekilde başına gelenler maddi tözün karşıtı olan manevi bir töz değildir, tersine tekil öğeye karşılık doğal-olanın çapraşıklığıdır. Alışılmamış-olana deneyim kazandıran korkunun adı onun kendi adı durumuna geliyor. Bu ad bilinene karşılık bilinmeyenin aşkınlığını ve böylelikle

dehşeti kutsallık olarak saptıyor. Doğanın görünüşte ve özde iki katına çıkarılması, mitle bilimi olası kılan etki ile güç, dışavurumu açıklama haline gelen korkudan kaynaklanmaktadır, Ruhbilimciliğin inandırmaya çalıştığı gibi ruh hiç de doğaya taşınmamaktadır; devindiren ruh yani Mana bir izdüşüm değil doğadaki reel aşırı gücün, ilkellerin zayıf ruhlarında yankı bulmasıdır. Etkin-olanla olmayanın ayrılması, belirli yerlere şeytanlarla tanrıların yerleştirilmesi ilk defa bu ön-animizmden çıkmaktadır. Hatta öznenin nesneden ayrılmasını şimdiden içermektedir. Ağaç artık sırf ağaç değil, başka bir şeyin belirtisi, Mana'nın yeri sayıldığı zaman dil, bir şeyin hem kendi hem de kendinden başka bir şey olduğu, hem özdeş hem de özdeş olmadığı çelişkisini dışavurur.[20] Dil tanrı aracılığıyla totolojiden dile dönüşür. İnsanlar tarafından genellikle kapsadıklarının özelliği diye tanımlanan kavram başlangıçtan bu yana daha çok diyalektik düşünme'nin ürünüydü; bu düşünme'de her şey olmadığı şeye dönüşerek her zaman ne ise odur. Bu, kavramla sorunun karşı karşıya geldiği, Homerös destanında oldukça gelişen ve modern pozitif bilimde altüst olan nesnelleştirici belirlemenin ilk biçimiydi. Ancak bu diyalektik, korkunun, iki katına yükseltilmesi ve totoloji olan adından çıkarak geliştiği sürece güçsüz kalmaktadır. Tanrılar insanlardan korkuyu kaldıramaz, onlar tanrıların taşlaşmış seslerini kendilerine ad olarak almışlardır. Korku, artık bilinmeyen kalmadığı zaman insanın serbest olduğu kuruntusuna kapılır. Bu ise, mitolojiden sıyrılmanın, cansızı canlıya katan mit gibi canlıyı cansıza katan Aydınlanmanın yolunu belirler. Aydınlanma mitsel, köktenci duruma gelmiş bir korkudur. Pozitivizmin katışıksız içkinliği, bu içkinliğin son ürünü adeta evrensel bir tabudan başka bir şey değildir. Hiçbir şeyin dışarıda kalmaması gerekir, çünkü dışarı tasarımı korkunun asıl kaynağıdır. İlkel insan, kendilerinden birine karşı işlenen suçun öcünü, zaman zaman katili kendi aile üyeleri arasına alarak

yatıştırmışsa da,[21] bu, yabancının kanını kendi kanına katmak, içkinliği yaratmak anlamına geliyordu. Mitsel ikicilik varoluş çevresini aşmıyor, onun dışına çıkmıyor. Mana'nın hükmettiği dünya ile Hint ve Grek mitlerinin dünyası hâlâ çaresizdir, ve sonsuza kadar aynıdır. Her doğumun bedeli ölümle, her mutluluğun bedeli de mutsuzlukla ödeniyor. İnsanlar ve tanrılar kendi süreleri içinde alınyazılarını, kaderin gözü kapalı gidişinden farklı ölçülere göre dağıtmayı deneyebilir, ama sonuçta varoluş onlara üstün gelir. Kaderin elinden zorla koparılan kendi adaletleri bile varoluşun özelliklerini taşır; bu adalet Grekler ve de barbarlar gibi ilkel insanların bir baskı ve sefalet toplumundan çevreye attıkları bakışa denk düşer. Bu nedenle suç ve ceza, mutluluk ve mutsuzluk, mitsel ve de aydınlatılmış adalet için bir denklemin tarafları sayılır. Adalet ortadan kalkarak hak, hukuk haline gelmektedir. Şaman tehlikeli-olanı onun imgesine başvurarak ortadan kaldırma ta ve eşitliği araç olarak kullanmaktadır. Eşitlik uygarlıkta ceza ile kazancı düzenlemektedir. Mit tasarımlarını bütünüyle doğadaki ilişkilere dayandırmak mümkündür. İkizler burcu ikiliğin öteki simgeleriyle birlikte nasıl ki doğanın kaçınılmaz dolaşımına dikkati çekiyor ve içinden çıktığı yumurta simgesi onun çok eski, belirleyici özelliği oluyorsa, aynı şekilde Zeus'un elindeki, ataerkil dünyanın adaletini simgeleyen terazi de yalın doğaya gönderme yapıyor. Doğal ilişkilerin kargaşadan çıkıp artık araçsız değil, insanların bilinçleri aracılığıyla etkisini sürdürdüğü uygarlığa geçiş eşitlik ilkesinde bir değişikliğe yol açmamıştır. Hatta insanlar bu geçişin bedelini, daha önce tüm diğer yaratıklar gibi kendilerine bağımlı kıldıkları şeylere tapınmakla ödediler. Fetişler başlangıçta eşitlik yasasına bağlıydılar. Şimdi ise eşitliğin kendisi fetiş haline geliyor. Adalet tanrıçasının gözlerini örten bağ, yalnız hukuka karışılmaması gerektiğini değil, üstelik onun özgürlükten kaynaklanmadığını da ifade ediyor.

Rahiplerin öğretisi, imle imgeyi birleştiren anlamda simgeseldi. Hiyerogliflerin tanıklık ettiği gibi sözcük başlangıçta imge işlevini de görüyordu. Bu işlev mitlere geçmiştir. Büyüsel ritüel türünden mitler yinelenen doğayı hedef alırlar. Doğa simgesel-olanın özüdür: Yani bir varlık ya da simgenin gerçekleşmesinde tekrar tekrar bir olay haline gelmesi gerektiği için ebedi diye tasarlanan bir süreçtir. Bitip tükenmezlik, sonu gelmeyen yenileniş, anlam taşıyanların sürekliliği simgelerin yalnız belirleyici özellikleri değil, üstelik asıl içerikleridir. Evrenin ilk anadan, inekten ya da yumurtadan meydana geldiğini anlatan yaratılış betimlemeleri, Musevilerin yaratılış öyküsüne karşılık, simgeseldirler. Eskilerin, fazlasıyla insani buldukları tanrıları alaya almaları öze dokunmamaktadır. Bireysellik tanrıların özünü tüketmemektedir. Onlar hâlâ Mana'dan bir şeyler taşımakta, doğayı genel bir güç olarak canlandırmaktaydılar. Ön-animizmci özellikleriyle Aydınlanmaya doğru yükselmektedirler. Olympos kroniklerinin utangaç örtüsü altında öğelerin karışımı, baskısı ve darbesine ilişkin öğreti skandal yaratırcasına oluşmuştu; bu öğreti kısa süre sonra bilim haline gelmiş ve mitleri imgelem ürünlerine çevirmişti. Bilimle edebiyatın birbirinden açık seçik ayrılmasıyla birlikte, bu ikisinin yardımıyla meydana çıkan işbölümü dile geçmektedir. Söz im olarak bilime yaklaşmakta ve ses olarak, imge olarak, asıl söz olarak bunların toplamıyla, duyum beraberliğiyle ya da sanatın bütünüyle bir daha eski durumuna getirilmeye izin vermeyen değişik sanatlar arasında paylaşılmaktadır. Dilin im olarak hesaba (kalkül) ses çıkarmaması, doğayı idrak etmek için ona benzeme savından vazgeçmesi gerekir. İmge olarak simgeye ses çıkarmaması, doğanın bütünü olmak için onu idrak etme savından vazgeçmesi gerekir. İlerleyen Aydınlanmayla beraber yalnız otantik sanat yapıtları, zaten taklit olan şeylerin taklitlerinden kaçınma başarısını gösterebilmektedirler. Sanatın ve bilimin, kültürel alan olarak bera-

berce yönetmek için ikisini birbirinden ayıran geçerli karşı savı, sonuçta onları kendi yönsemeleri aracılığıyla birer karşıtlık olarak birbirine katıyor. Bilim neo-pozitivistçi yorumu içinde estetikçiliğe, sistemi aşkın duruma getirici her çeşit amaçtan yoksun birbirinden ayrılmış imler sistemine, matematikçilerin kendi sorunlarını çoktan beri gururla açıkladıkları bir oyuna dönüşüyor. Ama entegral simgesellik sanatı, pozitivistçi bilimin teknik alanlarına bel bağlıyor. Bu sanat dünya için gerçekten bir kez daha ideolojik ikiye katlanma, uysal bir yeniden üretim durumuna geliyor. İmle imgenin birbirinden ayrılmasını önlemek mümkün değildir. Ancak bu ayrılık, her şeyden habersiz kendinden hoşnut bir biçimde tekrar nesneleştirilirse, o zaman yalıtlanmış bu iki ilkenin ikisini de hakikati tahrip etmeleri için zorlar.

Felsefe, bu ayrılış sırasında açılan Uçurumu görüş ve kavram ilişkisi içinde görmeyi ve her defasında boş yere kapamayı denemiş, hatta onu bu deneme aracılığıyla tanımlamıştır. Çoğu zaman ise adım aldığı tarafa geçmiştir. Pozitivizmin idealar öğretisini bir yana atması gibi, Platon da edebiyata karşı aynı şekilde davranmıştır. Güya Homeros o çok övülen sanatıyla ne kamusal ne özel bir reform gerçekleştirmiş, ne bir savaş kazanmış ne de bir icatta bulunmuştur; onu sayan ya da seven yandaşı da pek yokmuş; sanat yararlığını şimdi kanıtlayacakmış.[22] Öykünme Platon'da ve Musevilerde dışlanmış, boykot edilmiştir. Büyücülük ilkesi akıl ve din tarafından aforoz edilmiştir. O hâlâ varoluştan el çeken bir mesafede, sanat olarak, içtenlikten uzak bir şekilde sürüp gitmektedir. Bu sanatla uğraşanlar birer yolcu haline, yerleşik düzene geçenler arasında yer bulamayan arta kalmış göçebeler haline geliyorlar. Doğa artık uyum sağlayarak etkilenmeyecek, çalışma aracılığıyla hükmedilecekti. Sanat yapıtı büyücülükle birlikte, dünyevi varoluş ilişkisinden kopmuş, kendine özgü, içine kapalı bir alan oluşturmaktadır. Bu alanda özel yasalar egemen-

dir. Büyücünün tören sırasında ilk iş olarak kutsal güçlerin bulunması gereken yeri çevreden yalıtlayışı gibi, her sanat yapıtı da kendi çevresini gerçek-olandan ayırmaktadır. Sanatı büyüsel sempatiden ayıracak şekilde doğayı etkilemekten vazgeçiş büyüsel mirasa daha sıkı sarılmaktadır. Bu vazgeçiş katışıksız imgeyi, öğelerini koruyup sakladığı bedensel varoluşun karşıtlığı konumuna itiyor. Sanat yapıtının, estetik görünüşün amacı, ilkel insanın büyüsünde meydana çıkan yeni, ürkütücü olayı, yani genelin özelde görünmesi olayını kendine mal etmektedir. Sanat yapıtında, nesneyi bir mânevi-olan diye, Mana'nın dışavurumu diye gösteren iki katma çıkarış olgusu her zaman yerine getirilmektedir. Bu onun gizemli havasını oluşturur. Bütünlüğün ifadesi olarak sanat mutlak-olanın onuru üstünde hak iddia eder. Kavramsal bilgi karşısında kendisine öncelik tanınarak felsefeyi zaman zaman harekete geçirmek mümkün olmuştur. Sçhelling'e göre sanat, insanların bilim tarafından terkedildiği noktada harekete geçer ve "bilime örnek oluşturur, sanatın bulunduğu yere bilimin önce ulaşması gerekir."[23] İmge ile imin birbirinden ayrılması "sanatın her çeşit tekil betimlenişi nedeniyle tamamen ortadan kaldırılmıştır."[24] Sanatta bu tür bir güvene burjuva dünyası çok ender olarak açıktı. Bütün bunlar, burjuva dünyası bilgiyi kısıtladığı zaman genel olarak sanat için değil, inanca yer bulmak için gerçekleşiyordu. Yeniçağın militan dinselliği inanç aracılığıyla Torquemada'yı, Luther'i, Muhammed'i, aklı ve varoluşu uzlaştıracağını öne sürüyordu. Oysa inanç özel bir kavramdır: İnanç bilgiye karşıt ya da onunla uyumlu oluşunu sürekli şekilde vurgulamazsa inanç olmaktan çıkar, yok edilir. Bilginin kısıtlılığına bağlı kaldığı sürece kendisi de kısıtlı olur. Protestanlık var oluşunu borçlu olduğu aşkın hakikat ilkesine duyulan inancı tarih öncesi dönemde olduğu gibi doğrudan doğruya sözün kendisinde bulmak ve bunu simgesel zorla geri vermek için giriştiği denemenin bedelini, söze, hem de

kutsal olmayanına boyun eğerek ödemiştir. İnanç kaçınılmaz biçimde düşman ya da dost olarak bilime bağlı kaldığında ayrılığı aşmak için onu mücadelede ebedileştirmektedir: İnancın fanatizmi gerçek dışı oluşunun belirtisidir, yalnızca inanan, ama bu yüzden artık inanmayana verdiği nesnel ödündür. Vicdanının temiz olmayışı onun ikinci özelliğidir. İnanç sahiplerindeki içtenliğin çoktan beri aşın duyarlı ve tehlikeli olmasının nedeni, kendisine zorunlu olarak bağlı kalan uzlaşmayı meslek haline getirme hatasının, bu içkin çelişkinin gizli bilincinde yatmaktadır. İnanç ilkesinin aşırıya vardırılması değil, gerçekleştirilmesi olarak ateş ve kılıçla, Karşı-Reformasyon ve Reformasyonla çevreye dehşet salınmıştır. İnanç hükmetmek istediği dünya tarihiyle aynı türden olduğunu her zaman belli etmiştir, hatta Yeniçağda tarihin yeğlediği bir araç, onun özel bir hilesi durumuna gelmiştir. Karşı, konulmaz, durdurulmaz olan, Hegel’in onayladığı gibi, yalnız onsekizinci yüzyıl Aydınlanması değil, düşüncenin Hegel'ce çok iyi bilinen devinimidir. En bayağıları gibi en yüce görüşler bile hakikate karşı, savunucuları birer yalancı durumuna getiren bir mesafe içermektedirler. İnanç paradoksu sonuçta yalana, yirminci yüzyıl mitine dönüşerek yozlaşmakta ve akıldışılığı da, toplumu zaten barbarlığa götüren tamamen aydınlanmış olanların elinde akılcı bir şenliğe dönüşmektedir.

Dil tarihe girdiği zaman ustaları rahiplerle büyücülerdir. Simgeleri zedeleyenler doğaüstü güçler adına, temsilcileri toplumun yetkili organları olan dünyevi güçlerin eline düşerler. Önceden neyin meydana geldiği karanlıkta kalır. Mana'yı doğuran korku, dehşet her yerdeydi, etnolojide, en azından kabile yaşlıları tarafından karşılaşıldığı yerde çoktan onaylanmış ve benimsenmiştir. Özdeş olmayan, akıcı Mana insanlarca dayanıklı duruma- getirilir ve zorla maddileştirilir. Büyücüler her yeri hemen türümlerle (emanation) doldurur ve dinsel ritüellerin çeşitliliğini dinsel alanların çeşitliliğine bağlarlar. Ruhlar

dünyasıyla ve onların özgürlükleriyle birlikte meslek bilgilerini, iktidarlarını artırırlar. Kutsal yarlık, kendisini yöneten büyücülerin üstüne geçer. Göçebeliğin ilk aşamasında kabile üyeleri doğayı etkileme sürecine bağımsız şekilde katılırlar. Erkekler avlanırken kadınlar sert emirler olmadan da işlerin üstesinden gelirler. Böylesine yalın bir düzene alışmak için ne ölçüde zora başvurulduğunu belirlemek mümkün değildir. Bu düzende dünya çoktan iktidar ve dünyevi-olan diye iki alana ayrılmıştır. Bu düzende doğal süreç Mana'nın etkisi olarak boyun eğmeyi gerektiren bir norm düzeyine yüceltilmiştir. Ancak her çeşit boyun eğişe karşın göçebe vahşiler kendilerine sınır koyan büyü törenlerine de katılıyor ve gizlice yaklaşmak için av hayvanlarının kılığına giriyorlarsa, aynı şekilde sonraki dönemlerde ruhlarla ilişkiler ve boyun eğiş insanların değişik sınıflan arasında paylaştırılmıştır: Bir yanda iktidar öte yanda boyun eğiş. Yinelenen, hep aynı kalan doğa süreçleri, ister yabancı kabileden ister kendi kabilesinden olsun, boyun eğdirilenlerin kafasına, topuz ve sopanın her barbar davulunda, her tekdüze ritüelde yankılanan düzenli darbelerine göre çalışma ritmi olarak sokulur. Simgeler birer fetiş karakteri alır. Simge anlamına gelen doğanın yinelenişi, gelişme sırasında, toplumsal baskının simgelerce temsil edilen sürekliliği olarak ortaya çıkar. Değişmeyen, sabit bir imge haline getirilmiş korku, dehşet ayrıcalıklıların pekiştirilmiş egemenliğine dönüşür. Ama bu, tüm imgesel Olanlardan vazgeçilse bile genel kavramlar olarak kalır. Bilimin tümdengelimli biçimi hâlâ hiyerarşi ile baskıyı yansıtmaktadır. İlk kategorilerin örgütlü kabileyi ve kabilenin bireyler üzerindeki iktidarını temsil etmesi gibi, toplumsal gerçeklik ve işbölümü ilişkilerinde kavramların bağımlılığı, art arda gelişi, türeyişi, birleşmesi de toplam mantıksal düzene temel oluşturur.[25] Ne var ki, düşünce biçimlerinin bu toplumsal karakteri, Duıkheim'ın sandığı gibi toplumsal dayanışmanın ifadesi değildir, tersine toplumun ve egemenli-

ğin nüfuz edilmez birliğine kanıt oluşturun Egemenlik, içinde temel bulduğu toplumsal bütüne yüksek ölçüde bir dayanıklılık ve güç sağlar. Egemenliği toplumsal yönden geliştiren işbölümü hükmedilen bütünün varlığını korumasına yarar. Ama böylelikle bütün olarak bütün ve bütüne içkin aklın faaliyeti zorunlu şekilde tikellerin icrası haline gelir. Egemenlik bireylerin karşısına genel-olan diye, gerçeklikteki akıl diye çıkar. Kendileri için başka bir çıkış yolunun açık olmadığı toplum üyelerinin gücü, bütünü yeniden gerçekleştirmek üzere üstlerine yüklenen işbölümü aracılığıyla birikir ve bütünün rasyonelliği bu yüzden tekrar çoğalır, artar. Azınlık tarafından yapılan her şeyin bireyin çoğunluk tarafından ezilmesi şeklinde gerçekleşir: Toplumun baskı altında tutuluşu aynı zamanda bir kolektif tarafından uygulanan baskının özelliklerini taşır. Bu, kolektiflikle egemenliğin birliğidir, yoksa düşünce biçimlerinde görülen araçsız toplumsal genellik, dayanışma değil. Platon ile Aristoteles'in evreni betimlemek için kullandığı felsefi kavramlar, genelgeçer olma savıyla, bu kavramlar tarafından tümellendirilen ilişkileri hakiki gerçeklik düzeyine yüceltmektedir. Vico'nun öne sürdüğü gibi[26] bu kavramlar Atina'nın pazar meydanında doğmuş, aynı arılıkla fizik yasalarını, yurttaşların eşitliğini ve kadınların, çocukların, kölelerin ise aşağılık oluşlarını yansıtmıştı. Dili bir burjuva toplumunda ilişki aracı diye kabul etmiş olan genelliği, söylenenlere ve egemenlik ilişkilerine dilin kendisi sağlamaktadır. Metafizik vurgu, düşünceler ve normlar aracılığıyla alınan zorunlu önlemler, emirlerin yerine getirilmesi için egemenler topluluğunun dil tarafından birleştirildiği noktada kavramları benimsemek zorunda kalan katıyürekliliğin ve ayrıcalık tanımamanın somut duruma getirilmesinden başka, bir şey değildi. Dilin toplumsal gücünün bu şekilde pekiştirilmesi olarak düşünceler, bu güç ne denli artmışsa o denli gereksiz duruma gelmiş ve bilim dili de onlara bir son hazırlamıştır. Üzerinde fetiş korku-

sundan hâlâ bir şeyler taşıyan telkin, sözü geçen savuncaya bağlı kalmıyordu. Kolektiflikle egemenliğin birliği daha çok, hem metafiziksel hem bilimsel dildeki yararsız, kötü içeriği zorunlu olarak benimseyen toplumsal bütünde kendini göstermektedir. Metafizik savunca (apologie) mevcudun adaletsizliğini en azından kavram ve gerçeklik arasındaki uyumsuzluk nedeniyle ele vermektedir. Bilim dilinin tarafsızlığı içinde aciz-olan kendine canlılık kazandırma gücünü tamamen kaybetmiştir ve bilim dilinin tarafsız işaretini yalnızca mevcut-olan bulmaktadır. Böyle bir tarafsızlık metafizikten daha metafiziktir. Aydınlanma sırf simgeleri değil, üstelik ardından gelenleri, genel kavramları da kullanıp sarf etmiş, metafizikten geriye yalnızca kolektiften duyulan ve ondan türeyen soyut korkuyu bırakmıştır. Aydınlanma karşısında kavramlar tıpkı sanayi tröstleri karşısındaki emekliler gibidir: Kimse kendini güvenli hissetmemelidir. Mantıksal pozitivizm olasılığa bir fırsat daha verdiği zaman, olasılık hemen etnolojik pozitivizmi varlıkla bir tutmuştur. "Nos idées vagues de chance et de quintessence sont de pâles survivances de cette notion beaucoup plus riche,"[27] yani büyüsel tözün.

Adcı (nominalist) Aydınlanma olarak Aydınlanma adın, kapsamsız, tek bir noktayla ilgili kavramın, özel adın karşısında duraklamaktadır. Kimilerinin öne sürdüğü gibi[28] özel adların başlangıçta cins adı da olup olmadıkları artık kesinlikle saptanamaz, ama özel adlar cins adlarının kaderini henüz paylaşmamıştır. Hume ve Mach tarafından yadsınan Ben-tözü ad gibi aynı şey değildir. Ataerkillik düşüncesinin, mitin yok edilişi düzeyine yükseldiği Musevi dininde adla varlık arasındaki bağ tanrı adını ağıza alma yasağıyla onaylanmıştır. Museviliğin büyüyü bozan dünyası büyücülükle, onu tanrı düşüncesinde yadsıyarak uzlaşmaktadır. Musevi dini ölümlülerin umutsuzluğunu teselli edecek hiçbir söze göz yummaz: o sadece sahte-olanı tanrı diye, sonluyu sonsuz diye, yalanı doğru

diye çağırma yasağına umut bağlar. Kurtuluşun güvencesi, araya karışan tüm inançlara yüz çevirmekten, bilgi de hâmhayallerin gammazlanmasından ileri gelir. Yadsıma elbette soyut değildir. Her Olumlunun fark gözetmeden yadsınışı, Budizmin uyguladığı gibi boş, değersiz-olanın basmakalıp formülü, tıpkı karşıtı panteizm ya da onun karikatürü olan burjuva kuşkuculuğu gibi, mutlak-olanı adıyla anma yasağına uymamaktadır. Hiçliğin ya da evrenin açıklanışı olarak dünyanın açıklanışı mitolojilerden başka bir şey değildir ve kurtuluşa giden güvenli yollar büyüsel yöntemleri yüceltmektedir. Önceden haberdar olmanın kendini beğenmişliği ve kurtuluştaki olumsuzluğun yüceltilmesi aldatılmaya karşı direnişin doğru olmayan biçimleridir. İmgenin hakkı, yasaklanışını doğru şekilde yerine getirmekle kurtarılır. Böyle bir yerine getiriş, yani "belirli yadsıma",[29] örneğin yanlışı da doğruyu da boş, değersiz sayan kuşkuculuk gibi böyle baştan çıkarıcı bir görüşe karşı soyut kavramın hükümranlığı tarafından güven altına alınmaz. Bu belirli yadsıma mutlakın yetkin olmayan tasarımlarını, putları katılıkçılık (rigorizm) gibi bir yana atmaz, karşılarına onlarla yetinmeyen düşünceyi çıkarır. Diyalektik her imgeyi daha çok yazı olarak açığa vurur. İmgenin kendi sahteliğini itiraf edişinin nasıl okunması gerektiğini, onun özelliklerine bakarak öğretir; bu itiraf imgenin gücünü zorla elinden alır ve hakikatin adına sunar. Böylece dil sırf bir im sistemi olmaktan çıkar. Hegel belirli yadsıma kavramıyla, Aydınlanmayı arasında saydığı pozitivistçi yozlaşmadan ayırt eden bir öğeye dikkati çekmiştir. Ama tüm yadsıma sürecinin bilinen sonucunu, yani sistemdeki ve tarihteki bütünlüğü sonuçta yine mutlak-olan durumuna getirerek yasağa karşı gelmiş ve kendisi mitolojiye düşmüştür.

Bu durum, ilerleyen düşünme'nin kutsallaştırılması olarak yalnız Hegelci felsefenin değil, üstelik Hegel'in, genel olarak metafiziğin kanısınca ayrımına varılmasını sağlayan kuruluk,

imgelemden yoksunluk olarak diyalektiğin de başından geçmiştir. Çünkü Aydınlanma yalnızca herhangi bir sistem kadar totaliterdir. Aydınlanmanın yanlışlığı, romantik düşmanlarınca her zaman suçlandığı gibi analitik yöntemlerden, öğelere geri dönmekten, yansıtma nedeniyle bozulup ayrışmaktan değil, sürecin kendince daha başlangıçta kesin, belirlenmiş olmasından ileri gelmektedir. Matematik işlemlerinde bilinmeyen başka bir bilinmeyenle birlikte bir denklem oluşturduğunda buna, bir değer konulmadan önce, eskiden beri bilinen, tanınan damgası vurulmuştur. Doğa, kuvantum kuramından önce de sonra da matematiksel olarak kapsayandır; buraya girmeyen çözülmezlik- ve akıldışıcılık bile matematik teoremlerince değiştirilir, yeniden düzenlenir. Sonuna kadar düşünülmüş, matematikleştirilmiş dünyanın hakikatle vaktinden önce gerçekleştirilen özdeşliğinde Aydınlanma mitsel-olana geri dönüş bakımından güvenli olduğunu sanmakta, düşünme ile matematiği bir tutmaktadır. Böylece deyim yerindeyse serbest bırakılmakta, mutlak merci durumuna getirilmektedir. "İşte sonsuz bir dünya, bir yanda idealliklerden oluşan bir dünya; bu dünya, nesneleri teker teker kusurlu ve haklarında edindiğimiz, bilgiler rastlantısal olmayacak, tersine —sonu gelmeyen ilerleme içinde— rasyonel, sistematik homojen bir yöntem düzeyine ulaşacak şekilde ve sonuç olarak her nesne kendi eksiksiz Kendinde Varlık'ına (Ansichsein) göre tasarlanmıştır... Doğanın Galilei tarafından matematikleştirilmesinde şimdi ***bu dünyanın kendisi*** yeni matematiğin yönetimi altında idealleştirilmekte, —modern ifadesiyle- kendisi matematiksel bir çeşitlilik durumuna gelmektedir."[30] Düşünme, kendi kendine yürüyen. otomatik ve sonradan yerine geçirebilmek için yarattığı makineye öykünen bir süreç halinde şeyleşiyor. Aydınlanma[31] düşünme'yi düşünmek konusundaki klasik istemi bir yana itmiştir, —bu istemin köktenci biçimi Fichte'nin felsefesidir—, çünkü bu istem,praksisi gerekli kılan, ama yine de Fichte'nin

kendisince yürütülmek istenen yasadan güya dikkatlerin çevrilmesine yol açmaktadır. Matematiksel işlem tarzı adeta düşünce ritüeli durumuna gelmiştir. Belitsel şekilde kendini sınırlamasına karşın bu tarz zorunlu ve nesnel olarak kendini yeniler: Düşünme'yi, kendisinin tanımladığı gibi şey haline, alet haline getirir. Ama düşünme'nin dünya ile kendisini bir tuttuğu böyle bir öykünmeye başvurmasıyla birlikte gerçek-olan o denli biricik haline gelmiştir ki, tanrının yadsınışı bile metafizik hakkında varılan yargı düzeyine düşmektedir. Aydınlatılmış aklın yargıçlığına sıvanan pozitivizme göre anlakalır (intelligible) alanlara sapmak yalnız yasak değil, üstelik anlamsız sözler sarfetmektir, zevzekliktir. Pozitivizmin —çok şükür ki— ateist olmasına gerek yoktur, çünkü nesnelleştirilmiş düşünme bir kez olsun soru soramaz. Pozitivistçi sansür, toplumsal etkinliğin bilgiden kurtarılmış özel alanlarından biri olarak resmi eğitime, tıpkı sanat gibi, seve seve göz yumar; ama bilgi olma savıyla ortaya çıkan yadsımaya asla. Düşünme ile gerçek-olanı hazırlama arasındaki uzaklık, varoluşun çekim alanından çıkmak, bilimci zihniyete göre tıpkı ilkel büyücünün ruhları çağırmak için çizdiği daireden çıkması gibi çılgınlıktır, kendi kendini yok etmektir; her iki defasında da tabuya karşı gelişin suçluya gerçekten bela getirmesi sağlanmıştır. Saf aklın eleştirisinin düşünme'yi sürgün ettiği, içinde tuttuğu daireyi doğaya egemen oluş çizmektedir. Kant düşünme'nin sonsuza doğru duraksamadan, zahmetli ilerleyişine ilişkin öğretiyi, düşünme'nin yetersizliği konusundaki ayak direyişle ve ebedi sınırlılık durumuyla birleştirmiştir. Kant'ın verdiği yanıt bir kehanettir. Dünyada bilime nüfuz edemeyecek bir varlık yoktur, ama bilim tarafından nüfuz edebilecek şey varlık değildir. Kant'tan sonraki felsefi yargı yeniyi hedef alıyor, ama aklın her zaman nesnelere yaydığı şeyi yinelemekten başka bir şey yapmadığı için yeniyi anlamıyor. Ne var ki, bir hayalcinin düşlerine karşı bilim alanında korumaya alı-

ilan bu düşünme'ye hesap sorulmaktadır: Doğa üzerindeki evrensel egemenlik düşünen öznenin aleyhine dönmekte, ondan geriye, tasarımlarıma eşlik edebilecek hep aynı Ben'i düşünmekten başka bir şey kalmamaktadır. Özne ile nesne boş, değersiz duruma geliyor. Soyut öz, tutanağa geçirme ve sistematikleştirme üzerinde hak iddia ediş, böyle bir eldeciliğe (zilyetliğe) destek olmaktan başka bir özelliği bulunmayan soyut malzeme karşısında önem taşımıyor. Akıl ve evren denklemi sonuçta tam çıkmaktadır, ama her iki tarafın karşılıklı kısaltılması koşuluyla. Düşünme'nin matematik aygıtına indirgenişinde dünyanın onaylanışı, kendi boyutlarının onaylanışı diye karara bağlanmıştır. Öznel rasyonelliğin zaferi diye beliren şey, yani tüm varolanların mantıksal formalizme bağımlı kılınması, aklın dolaysız bulunabilir-olana boyun eğmesine mal olmuştur. Bulunabilir-olanı bu biçimiyle kavramaktan, verileri yalnız mekansal-zamansal ilişkileri içinde faıketmekle kalmayıp, üstelik onları yüzey olarak, ancak toplumsal, tarihsel, insani duyuların gelişmesiyle gerçekleşen dolayımlanmış kavramsal momentler olarak düşünmekten, yani bilginin tüm yetkisinden el çekilmektedir. Bu yetki sırf algıdan, sınıflandırmaktan ve hesaplamaktan değil, dolaysız-olanın belirleyici yadsınışından ileri gelir. Ama dolaysızın en soyut biçimi olan sayıyı kendine aracı seçen matematiksel formalizm bunun yerine düşünceleri dolaysızlıkta alıkoyar. Gerçek-olan haklı çıkmakta, bilgi kendi yinelenişiyle sınırlı kalmakta, düşünce sırf totolojiye dönüşmektedir. Düşünme makinesi varolanı kendine fazlasıyla bağımlı kıldıkça, varolanın yeniden üretimi sırasında korükörüne kısıtlı kalır. Böylece Aydınlanma hiçbir zaman elinden kurtulamadığı mitolojiye geri döner. Çünkü mitoloji girdiği biçimlerde mevcudun özüne sahip olmuştur: Dolaşım, yazgı, dünya egemenliği hakikat diye yansıtılmış, umuttan el çekilmiştir. Mitsel imgenin özlüğünde ve de bilimsel formülün seçikliğinde gerçek-olanın edebiliği onaylanmakta,

yalın varoluş kendisince engellenen anlam diye ifade edilmektedir. Devasa analitik bir yargı olarak dünya, bilimin düşlerinden geriye kalan, biricik mit, ilkbaharın sonbahara dönüşmesini Persephorte'nin kaçırılışına bağlayan kozmik mit gibi aynı türdendir. Mitsel sürecin, edimsel olanını yasal kılacak bir defalığı bir hamhayaldir. Tanrıçanın kaçırılışı başlangıçta doğanın ölümüyle birdi. Her sonbaharda yineleniyordu ve yineleniş ayrılmış-olanın devamı değil, her defasında ayrılmış-olanın kendisiydi. Zaman bilincinin yerleşmesiyle birlikte süreç bir defalık olarak geçmişte saptanmış ve ölümden duyulan korkuyu, dehşeti mevsimlerin her yeni devresinde çoktan geçip gitmiş olandan yakınarak merasimle yatıştırmaya çalışılmıştır, Oysa ayrılık acizdir. Bir defalık geçmişin saptanabilmesi nedeniyle devresel-olan kaçınılmaz-olanın karakterini alır ve korku, dehşet eskiden çıkarak tüm olup bitenlere eskinin sırf yinelenişi olarak yayılır. Gerçek-olanın ister söylencesel tarih öncesine, ister matematiksel formalizme altalanması, güncelin ritüel sırasında mitsel süreçle ya da bilimdeki soyut kategoriyle simgesel ilişkisi, aslında eski olan yeniyi önceden belirlenmiş diye gösterir. Umutsuz olan varoluş değil, imsel ya da matematiksel simgede varoluşu şema olarak kendine mal eden ve ebedileştiren bilgidir.

Aydınlatılmış dünyada mitoloji dışkutsallığa (profanitaet) karışmıştır. Cinler ve kavramsal izleyicileri tarafından dipten doruğa temizlenen varoluş kendi yalın doğallığı içinde geçmiş dönemleri cinlerin üstüne yükleyen kutsal bir karaktere bürünmektedir. Bugün toplumsal adaletsizlik yine kendisinden çıkan acımasız gerçekler adı altında, bir zamanlar tanrılarının koruması altındaki büyücünün kutsal oluşu gibi, araya girilmesinden her zaman kaçınacak şekilde kutsallaştırılıyor. Egemenliğin bedeli insanların yalnız hükmedilen nesnelere yabancılaşmasıyla ödenmiyor: Üstelik aklın nesneleştirilmesiyle birlikte insanlar arası ilişkiler, hatta bireyin kendisiyle ilişkisi

bile büyülü- hale getirilmiştir. Akıl kendisinden nesnel olarak beklenen geleneksel tepkilerin ve işlev tarzlarının düğüm noktası halinde küçülmektedir. Animizm nesneye ruh kazandırmıştır, endüstriyalizm. ise ruhları nesneleştirmektedir. Ekonomik aygıt, topyekün planlamadan önce, metaları otomatik olarak insanların davranışlarını belirleyen değerlerle donatıyor. Serbest değiştokuşun sona ermesinden bu yana metalar birer fetiş karakteri alana kadar ekonomik niteliklerini kaybettiler ve bu karakter her yönüyle toplumsal yaşamın üzerine bir hareketsizlik gibi yayılmaktadır. Seri üretimin ve kültürünün sayısız acentaları aracılığıyla norm durumuna getirilmiş davranış tarzları bireylere tek doğal, uygun, makul davranışlara diye dayatılıyor. Birey artık kendini yalnızca şey olarak, istatistik öğesi olarak, success or failure (başarı ya da başarısızlık) olarak belirliyor. Ölçütü de kendini korumak, işlevinin nesnelliğiyle başarılı ya da başarısız şekilde uyum sağlamak ve bu uyuma ilişkin karşısına konmuş modelleri örnek almaktır. Bunun dışında kalanlar, fikirler ve yasa dışı davranışlar, okul sıralarından sendikalara kadar dikkatle gözleyen kolektifin gücünü üzerlerinde duyarlar. Ancak tehditkâr kolektifin kendisi bile, altında kolektifi zorbalıkta bulunmak için etkileyen güçlerin gizlendiği aldatıcı yüzeylerden biridir. Kolektifin bireyi çizgide tutan zorbalığı insanın gerçek niteliğini temsil etmez, tıpkı kullanım metalarındaki niteliğin bir değer oluşturmaması gibi. Önyargısız bilginin aydınlığında şeylerle insanların almış oldukları şeytani biçim egemenliğe, ruhlarda ve tanrılarda Mana'nın özgüllüğünü yaratmış, büyücülerin ve büyücü hekimlerin büyüsündeki bakışı yakalamış olan ilkeye gönderme yapmaktadır. Nedeni anlaşılmayan ölümü eski dönemlere kabul ettiren alınyazısı eksiksiz olarak nedeni anlaşılır varoluşa geçmektedir. İnsanların birdenbire doğayı bir bütünlük olarak farketmelerine neden olan gün ortasındaki telaşlı korku, bugün her an baş göstermeye hazır olan panikte

kendi haberleşme ortamını bulmuştur: İnsanlar çıkış yolu bulunmayan dünyanın, kendilerinden oluşan ve hiç etkileyemedikleri bir bütünlük tarafından ateşe verilmesini bekliyorlar.

Aydınlanmanın mitsel alacakaranlığı mit için de geçerlidir. Aydınlanma, semantik dil eleştirisinin sandığı gibi yalnız aydınlatılmamış kavramlarda ve sözlerde değil, üstelik kendini korumaya ilişkin ereksel bağlamda yer almadığı sürece her çeşit insani dışavurumda da mitin farkına varmaktadır. Spinoza'nın "conatus sese conservandi primum et unicum virtutis est fundamentum"[32] (kendini koruma çabası erdemin ilk ve biricik temelidir) savı, Batı uygarlığının, burjuva sınıfındaki dinsel ve felsefi ayrımları dinginliğe kavuşturan gerçek özdeyişini içermektedir. Tüm doğal izlerin mitolojik diye yöntemli şekilde ortadan kaldırılmasından sonra ne beden ne kan ne ruh ne de doğal Ben olması gereken insani öz aşkın ya da mantıksal özneye yüceltilmiş bir durumda aklın dayanak noktasını, davranışların yasa koyucu merciini oluşturmaktadır. Kendini koruma ile rasyonel bir ilişki olmadan kendisini yaşamın ellerine bırakan bir kimse, Aydınlanmanın yargısına göre, tıpkı Protestanlık gibi tarih öncesine geri gider. Böyle bir itki, boşinanç gibi, güya mitseldir; insani özce, zorunlu görülmeyen tanrıya tapmak alkolizm gibi bir çılgınlıktır. İlerleme her ikisine de aynı yazgıyı öngörmüştür: Araçsız doğal varlık'a tapmak ve onun içine karışmak; ilerleme, haz gibi düşüncenin, de insani özü unutan kısmını lanetli duruma getirmektedir. 'Bireyin toplumsal emeği insani öz ilkesi aracılığıyla burjuva ekonomisinde dolayımlanmıştır; toplumsal emeğin, bir tarafa artırılmış sermayeyi diğer tarafa da fazla çalışma gücünü geri vermesi gerekmektedir. Ne ki, kendini koruma süreci burjuva toplumundaki işbölümü nedeniyle geliştikçe, bu süreç bedenini ve ruhunu teknik aygıta göre biçimlendiren bireyleri kendinden vazgeçmeye daha çok zorlamaktadır. Öte yandan aydınlatılmış düşünme bu durumu dikkate almaktadır: Sonuçta

bilginin aşkın öznesi görünüşe göre öznellikten kalan son anı olarak ortadan kaldırılmış ve yerine otomatik düzen mekanizmalarının bu yüzden daha uyumlu duruma gelen çalışması geçirilmiştir. Öznellik, serbestçe sahip olmak için, sözümona gelişigüzel olan oyun kurallarının mantığına karışıp kaybolmuştur. Sözcüğün tam anlamıyla hamhayal karşısında olduğu gibi, düşünme'nin karşısında da durmayan pozitivizm bireysel eylemle toplumsal norm arasındaki son ara verici mercii de ortadan kaldırmıştır. Bilinçten silindikten sonra öznenin kendini şeyleştirerek katıldığı teknik süreç, tüm anlamlardan olduğu gibi mitsel düşünme'nin çokanlamlılığından da kurtulmuştur, çünkü aklın kendisi de her şeyi kapsayan ekonomik aygıtın araçlarından biri haline gelmiştir. Akıl, inatla amaca yönelmiş şekilde ve sonucu insanlar için her çeşit tahminin dışında kalan maddi üretimin tam olarak hesaplanmış işleyişi gibi ağır sonuçlar doğuracak şekilde diğer aletlerin yapımına yarayan bir alet hizmeti görmektedir. Sonuçta akıl, amaçların katışıksız organı olmaya ilişkin eski tutkusunu gerçekleştirmiştir. Mantık yasalarının istisnasızlığı işlevin bu tür tekanlamlılığından, sonunda kendini korumanın zorunluğundan doğmaktadır. Bu durum, iki çelişik savdan sadece birinin doğru birinin de yanlış olabileceği ilkesinde hâlâ yansıyan hayatta kalmayı ya da yok olmayı seçme umudu halinde tekrar tekrar belirmektedir. Bu ilkenin ve toplam mantığın formalizmi, ki bu formalizm toplam mantık olarak yer etmektedir, biçimlerin devamıyla bireylerin devamı arasındaki uyumun rastlantıya kaldığı bir toplumda mevcut çıkarların seçik olmayışından ve iç içe geçmişliğinden kaynaklanmaktadır. Düşünme'nin mantıktan dışlanışı konferans salonlarında, insanların şeyleştirilmesi de fabrika ve bürolarda onaylanıyor. Tabu böylece tabulaştıran güce, Aydınlanma da Aydınlanmanın kendisi olan akla geçiyor. Ama böylelikle doğa gerçek kendini koruma olarak kendisini dışlayacağına söz veren, bunalım ve savaş ko-

nusunda kolektif yazgıdakinden farksız bireydeki süreç tarafından serbest bırakılmaktadır. Kuram için geriye biricik norm olarak tek tip bilim ideali kaldığı zaman, praksis dünya tarihinin koşulsuz yönetilişine tutsak olmaktan kurtulamaz. Uygarlık tarafından tamamen bağımlı kılınmış olan insani öz, başlangıçtan bu yana uygarlığın kaçıp kurtulmaya çalıştığı insanlık dışı tutumun öğelerinden biri durumuna gelmektedir. Kendi adını kaybetmekten duyulan en eski korku şimdi gerçekleşiyor. Katışıksız doğal, yani hayvansal ve bitkisel varoluş uygarlık için mutlak bir tehlike oluşturuyor. Öykünmeci, mitsel, metafizik davranış tarzları birbiri ardına aşılmış dönemler sayılıyordu; bu dönemlere saplanıp kalmak, insani özün, aşırı çabalar sonucunda yabancılaştığı ve bu yüzden kendisini aşırı ölçüde dehşete düşüren yalın doğaya tekrar dönüşecek diye korku duyulmasına neden oluyordu. Tarih öncesine, hele göçebelik dönemine, özellikle de asıl ataerkillik öncesine ilişkin canlı anılar her yüzyılda uygulanan en korkunç cezalarla insanların bilincinden dağlanarak çıkarılmıştır. Aydınlatılmış akıl ateş ve tekerleğin yerini, bozulmaya yol açtığı için her çeşit akıldışılığa mal ettiği belirleyici sıfatla değiştirmiştir. Hazcılık ılımlıydı, aşırılıkların ondan duyduğu nefret Aristoteles'e olan nefretinden az değildir. Burjuva doğallık idealinin kastettiği, biçimsiz doğa değil, orta yolun erdemidir. Promiskuitet (özgür cinsel ilişki—ç) ve çilecilik, bolluk ve açlık karşıtlığa rağmen çözülüş güçleri olarak doğrudan özdeştirler. Emreden azınlık toplam yaşamı, yaşamın korunmasına ilişkin gereklere bağımlı kılarak kendini ve bunun yanı sıra bütünün de yaşamaya devam edişini güven altına alıyor. Egemen akıl, basit yeniden üretimin Scylla'sı ile dolu dizgin yerine getirmenin Charybdis'i arasında Homeros'tan modern yazarlara kadar yönetimi elden bırakmak istemiyor: o, küçük kötülüklerin yol gösterici yıldızından başka her çeşit yol gösterici yıldıza eskiden beri güven duymamıştır. Yeni Alman paganları ile savaş atmosferini yö-

netenler hazzı tekrar serbest bırakmak istiyorlar. Ama haz çalışmanın binlerce yıllık baskısında kendinden nefret etmeyi öğrenmiş olduğu için, kendini küçümseyerek totaliter özerklik içinde sıradan ve tahrif edilmiş bir biçimde bekliyor. Yalıtlanmış, azledilmiş akla kendini korumayı öğrettikten sonra kendisi de kendini korumaya bağlı kalıyor. Batı uygarlığının dönüm noktalarında, Olympos dinine geçişten Rönesans'a, Reformasyon'a ve burjuva ateizmine kadar, anlaşılmaz, tehditkar doğadan duyulan korku, bu korkunun maddileştirilmesinin ve nesneleştirilmesinin sonucu olarak, animist boşinanç düzeyine indirgenmiştir ve doğaya egemen oluş dışta ve içte yaşamın mutlak ereği durumuna sokulmuştur. Kendini koruma sonuçta otomatik hale getirilirse, o zaman akıl, üretimi yönetenler olarak akim mirasına el koyanlarca yerinden edilir, ve sonra da mirasa el koyanlar mirastan yoksun bırakılanlardan korku duyarlar. Aydınlanmanın özü, kaçınılmazlığı egemenlikten kaçmamama olan bir seçenektir. İnsanlar her zaman doğaya boyun eğme ya da doğayı kendilerine boyun eğdirme seçeneğiyle karşı karşıya kalmıştır. Burjuva meta ekonomisinin yaygınlaşmasıyla birlikte, hesap eden aklın güneşi mitin karanlık ufkunu aydınlatmıştır; Şimdi bu güneşin buz gibi ışınları altında yeni barbarlık tohumları olgunlaşmaktadır. Egemenlik altında her zaman mitin çekim alanına giren insan emeği egemenliğin baskısı altında hep mit tarafından uzaklara taşınmıştır.

Homeros'un destanlarından birinde mitin, egemenliğin ve emeğin iç içe geçişi özenle korunmuştur. Odysseia'nın onikinci bölümü Seirenlerden söz eder. Seirenlerin çekiciliği, geçmişte kayboluşun çekiciliğidir. Ama bu çekiciliğe kapılan kahramanımız acılar içinde erginleşmiştir. Karşılaşmak zorunda kaldığı ölüm tehlikelerinin çeşitliliğinde yaşamının birliği, kimliği güçlenmiş, pekişmiştir. Su, toprak ve hava gibi zamanın alanları ondan ayrılmaktadır. Ona göre geçmişin dalgaları,

şimdiki zamanın kayalıklarına çarpıp geri çekilenlerdir ve gelecek bulut gibi ufukta toplanmaktadır, Odysseus'un geride bıraktıkları, gölgeler dünyasına girmektedir: Ben, kucağından çıktığı tarih öncesi mitine henüz öylesine yakındır ki, yaşadığı kendi geçmişi mitsel tarih öncesine dönüşmektedir. Zamanın katı düzenine başvurarak bunu önlemeye çalışmaktadır. Üç •bölümden oluşan şema, geçmişi, geri getirilmez olanın mutlak sınırının dışına çıkararak ve pratik bilgi halinde şimdi'nin emrine vererek güncel an'ı geçmişin hükmünden kurtaracaktır. Geçmişten ilerleme malzemesi olarak yararlanmak yerine onu canlı diye kurtarmaya çalışma hevesi, geçmiş günlerin betimlenişi olarak tarihe ait olan sanatta dinmiştir. Sanat bilgi yerine geçmekten vazgeçtiği ve böylece kendini praksisten yalıtladığı sürece toplumsal praksis tarafından, tıpkı haz gibi, hoş görülür. Seirenlerin şarkısı henüz sanat halinde güçten düşürülmemiştir. Onlar, "bereketli topraklar üstünde ne olup bittiğini"[33] ve aynı zamanda Odysseus'un da payını aldığı, "Argos oğullarıyla Troyalılara tanrılar meclisinin Troya düzlüklerinde ne kadar acı çektirdiğini"[3'*] bilirler. Seirenler yakın geçmişi dolaysız hatırlattıktan sonra, şarkılarından anlaşılacağı üzere, haz konusunda karşı konulmaz sözler vererek, herkesin yaşamını yalnızca tüm boyutları karşılığında zamana geri veren ataerkil düzeni tehdit etmektedirler. Onların hayal oyunlarına kapılanlar, doğanın biricik ebedi şaşmazlığının varoluşa kavuştuğu noktada yok olurlar. Seirenler olup biten her şeyi bildikleri zaman, bunun bedeli olarak geleceği talep ederler ve gönül ferahlığıyla geri dönüş için verdikleri söz, özlenenin geçmiş tarafından tekrar yakalanmasına yarayan bir kuruntudur. Hayvana geri dönüştürme tanrıçası Kiıke, kendisine karşı koyduğu gibi diğer çözülme güçlerine karşı da direnmesi için gücüne güç kattığı Oclysseus'u uyarmıştır. Ne var ki, Seirenlerin çekiciliğine karşı koymak mümkün değildir. Şarkılarını dinleyen bir kimse onların çekiciliğinden kaçıp kurtulamaz.

Özdeş, amaca yönelik, erkekçe insan karakterinin, Ben'in yaratılışına kadar insanlık kendine korkunç kötülüklerde bulunmak zorunda kalmıştı ve bunların bir parçası çocukluk dönemlerinde hâlâ yinelenmektedir. Ben'i bir arada tutma çabası her aşamada Ben'e bağlı kalmaktadır ve Ben'i kaybetmenin çekiciliği, onu korumak için gösterilen körü körüne kararlılıkla her zaman at başı gitmiştir. İçinde Ben'in askıya alındığı euphoria'yı (vücut esenliği duygusu —ç) ölüme benzer bir uykuyla cezalandıran uyuşturucuya özgü sarhoşluk, kendini koruma ile kendini yok etmeyi uzlaştıran en eski toplumsal şenliklerden biridir, Ben'in kendinden daha uzun ömürlü olmaya kalkışmasıdır. Ben'i kaybetmekten ve Ben'le birlikte kendisi ile başka bir yaşam arasındaki sınırı kaldırmaktan duyulan korku, ölümden ve yıkımdan ürkmek, uygarlığı her an tehdit eden mutluluk sözüne kardeş gibi bağlıdır. Onların yolu boyun eğiş ve çalışma yoluydu, yerine getiriş bu yolu sırf görünüş olarak, gücü elinden alınmış güzellik olarak aydınlatmaktadır. Ölümüne de mutluluğuna da aynı şekilde düşmanlık duyan Odysseus'un düşüncesi bundan haberdardır. O yalnızca iki kaçış olanağı tanır. Birini yol arkadaşlarına önerir. Kulaklarını balmumuyla tıkayarak var güçleriyle kürek çekmelerini ister. Kim var olmak istiyorsa, geri getirilmezin çekiciliğini duymamalıdır ve bunu da ancak Seirenleri duymazsa başarabilir. Toplum her zaman bunu sağlamıştır. Çalışanlar dinç ve dikkatlerini toplamış bir şekilde ileriye bakmak, kenarda kalanları yerlerinde bırakmak zorundadırlar. Dikkatin dağılmasına neden olan itkiyi direnerek ek bir çaba halinde yüceltmelidirler. Ancak o zaman pratikleşirler. Öteki olanağı, başkalarını kendisi için çalıştıran mülk sahibi, yani Odysseus seçer. Direğe bağlı ve kendinden geçmiş bir şekilde dinler, çekiciliğin gücü arttıkça bağlarının daha çok sıkıştırılmasını ister, tıpkı sonraki dönemlerde yurttaşların, güçlerinin artmasıyla birlikte kendilerine iyice yaklaşan mutluluğu inatla geri tep-

meleri gibi. İşittikleri Odysseus için sonuçsuz kalır, yalnız başıyla kendisini çözmeleri için arkadaşlarına işaret edebilir, ama artık çok geçtir, bir şey duymayan arkadaşları şarkının sadece tehlikeli olduğunu bilirler, ama güzelliğinden haberleri yoktur, Odysseus'u ve de kendilerini kurtarmak için onu direğe bağlı bırakırlar. Onlar sömürücünün yaşamını kendilerininkiyle birlikte tek bir yaşamda yeniden üretirler ve o da toplumsal işlevini artık terkedemez. Odysseus'u geri dönülmez şekilde praksise bağlayan bağlar aynı zamanda Seirenleri de praksisten uzak tutarlar: Çekicilikleri salt düşünme konusu halinde, sanat halinde etkisiz duruma, getirilir. Direğe bağlı Odysseus hareketsiz ve kulak kesilerek bir konser dinler, tıpkı sonraki dönemlerin konser izleyicileri gibi, ve serbest bırakılması için coşkuyla seslenmesi daha o zaman alkış olarak yankılanır. Sanattan alınan haz ve el işçiliği tarih öncesine veda ederken birbirlerinden böyle ayrılırlar. Destan şimdiden doğru kuramı içermektedir. Kültürel malzeme ile emirle çalışma sıkı bir bağlılaşım içinde bulunurlar ve ikisi birden kaçınılması mümkün olmayan bir baskı altında toplumun doğaya egemen oluşunun temelini meydana getirirler.

Seirenlere karşı Odysseus'un gemisinde alınan önlemler Aydınlanmanın diyalektiğinin sezgi dolu alegorisidir. Temsil edilebilirlik nasıl ki egemenliğin ölçüsü ve kendini kuramlarda herkesten çok temsil ettirebilen bir kimse iktidar sahibi sayılıyorsa, temsil edilebilirlik de aynı şekilde hem ilerlemenin hem de gerilemenin aracı sayılır. Mevcut koşullarda çalışma sürecinin dışında bulunmak yalnız işsizler için değil, üstelik toplumsal karşıt kutbu için de sakat bırakılma anlamına gelir. Üst katmanlar artık ilişki kurma gereğini duymadıkları varoluşu yalnızca bir dayanak olarak görürler ve emreden Ben halinde duygusuzlaşırlar. İlkel insan doğal şeyi arzunun gözden kaybolan nesnesi olarak tatmıştır, "oysa efendi, köleyi şey ile kendisi arasına sokarak şeyin sırf bağımlılık yanıyla anlaşmak-

ta ve bunun tadını tam anlamıyla çıkarmaktadır; bağımsızlık yanını ise onu işleyerek biçimlendiren köleye bırakmaktadır."[35] Odysseus çalışma alanında temsil edilmektedir. Kendinden vazgeçişin çekiciliğine boyun eğemediği gibi, sonuçta bir mülk sahibi olarak çalışma sürecine, hatta bu sürecin yönlendirilmesi ve yönetilmesine de katılmaktan yoksun kalır; yol arkadaşları ise, şeylere çok yakın olmalarına karşın, çalışmanın tadına varamazlar, çünkü çalışma süreci baskı altında, umutsuzca ve duyuları zorla körleştirilmiş bir şekilde gerçekleşir. Kölenin bedeni de ruhu da boyunduruk altında kalır, efendi geri çekilir. Hiçbir egemenlik bu bedeli pazarlıkla indirme başarısını gösterememiştir ve ilerleyen tarihin daireye benzer hareketi bu tür bir zayıflığa, iktidarın eşdeğerine bağlı olarak açıklanmaktadır. İşbölümüyle birlikte becerisi ve bilgisi ayrımlaşan insanlık aynı zamanda antropolojik yönden daha ilkel bir aşamaya geri dönmek üzere zorlanmaktadır, çünkü egemenliğin süresi, varoluşun teknik kolaylıklarına karşın, içgüdülerin daha güçlü şekilde bastırılarak sabitleştirilmesine bağlıdır. İmgelem dumura uğramaktadır. Felaketin nedeni, bireylerin güya toplumun gerisinde ya da toplumsal maddi üretimin gerisinde kalmış olmaları değildir. Makinelerin gelişmesi egemenlik mekanizmasının gelişmesine dönüştüğü, böylece birbiri içine geçmiş teknik ve toplumsal yönseme insanları eksiksiz kapsama noktasına yaklaştığı zaman, geride kalanlar sırf gerçeklik dışını, doğru olmayanı temsil etmezler. Buna karşılık ilerlemenin iktidarına uyum sağlayış iktidarın ilerlemesini içerir, her defasında kendi karşıtının başarısız kalanını değil, başarıyla gerçekleşen ilerleyişini kanıtlayan yeni bir gerilemeyi içerir. Önlenmesi mümkün olmayan ilerlemenin ilenci(beddua) önlenmesi mümkün olmayan gerilemedir.

Bu durum, insan bedenine yakından bağlı olan duyusal dünyaya ilişkin deneyimlerle sınırlı kalmaz, üstelik duyusal deneyimden, onu kendisine boyun eğdirmek için ayrılan, ba-

şıra buyruk anlığı da uyarır. Duyular üzerinde egemenlik kurulmasını sağlayan anlıksal işlevin bir örnekleştirilmesi, teksesliliğin yaratılması için düşünme'ye boyun eğdirilmesi, düşünme'nin de neredeyse deneyim kadar yoksullaşması demektir; bu iki alanın birbirinden ayrılması, her ikisini de zedelenmiş bir biçimde geride bırakır. Düşünme'nin, kurnaz Odysseus'tan safdil genel müdürlere kadar üst katmanlarca öğretilegelen örgütleme ve yönetmeyle sınırlandırılması, sırf zayıfların davranışlarına yön verilmesi söz konusu olmadığı sürece güçlülere çatan sınırlılığı da içerir. Akıl gerçekten egemenliğin ve kendine hakim olmanın aygıtı durumuna gelir, burjuva felsefesi eskiden beri onun bu işlevini anlayamamıştır. Uysal proleteryaya mitten kalmış olan sağır kulaklar efendinin hareketsizliği karşısında hiçbir üstünlüğe sahip değildir. Toplumun aşırı olgunluğu hükmedilenlerin hamlığından beslenir. Üretim sisteminin insan bedenini çoktandır hizmet etmeye uydurduğu toplumsal, ekonomik ve bilimsel aygıt ne kadar karmaşıksa ve ince düşünülmüşse, beden gücünün yettiği yaşantılar o kadar yoksullaşır. Niteliklerin ortadan kaldırılması, işlevlere çevrilmesi, rasyonelleştirilmiş çalışma yöntemleri aracılığıyla bilimden çıkıp halkların deneyim dünyasına geçmekte ve eğilim olarak tekrar amfibyumların (ikiyaşayışlıların) niteliklerine benzemektedir. Bugün kitlelerin gerilemesi, duyulmamış-olanı kendi kulaklarıyla duyamama, tutulmaz-olana kendi elleriyle dokunamama acizliğidir, yenik düşmüş her çeşit mitsel körleşmenin yerine geçen yeni bir körleşme biçimidir. Tüm ilişkileri ve kımıldanışları kapsayan toplumsal bütünün dolayımlanmasıyla insanlar tekrar, toplumsal gelişme yasasınca, Ben ilkesince bile karşı çıkılmış olan bir şey haline, yani zor uygulayarak yönlendirilen kolektiflik içinde birbirine benzer salt cinse özgü varlıklar haline getiriliyor. Birbirleriyle konuşamayan kürekçilerin her biri, tıpkı fabrikadaki, sinemadaki ve kolektifteki modern işçi gibi aynı ritme, tempoya bağlıdır. Top-

lumdaki somut çalışma koşullan baskı altındaki insanları üstüne üstlük aptallaştırmış ve hakikatten uzaklaştırmış olan bilinçli etkilerde bulunmaya değil, uymacılığa (konformizm) zorlamaktadır. İşçilerin acizliği egemenlerin bir hilesi, oyunu değildir, antik yazgının, bu yazgıdan kaçmak için harcadığı çabalara karşın, sonuçta dönüşmüş olduğu sanayi toplumunun mantıksal sonucudur.

Ama bu mantıksal zorunluk kesin zorunluk değildir. Bu zorunluk egemenliğin hem yansısı hem de aracı olarak egemenliğe bağlı kalmaktadır. Bu nedenle içerdiği hakikat, apaçıklığının kaçınılmaz oluşundan daha az kuşkulu değildir. Kendi kuşkululuğunu somut olarak tanımlamak düşünme'ye her zaman yetmiştir. Efendi aklına estiği gibi köleye engel olamaz. İnsanların yerleşik düzene geçmesinden ve sonra da meta ekonomisinde, yasa ve örgüt halinde şeyleşmesinden bu yana egemenlik kendini sınırlamak zorunda kalmıştır. Aygıt bağımsızlık kazanmaktadır: Aklın arabulucu mercii, yönlendiricinin iradesinden bağımsız olarak ekonomik adaletsizliğin dolaysızlığını yumuşatmaktadır. Her şeyi, dili, silahları, makineleri kapsaması gereken egemenlik aygıtları her şey tarafından kapsanmak zorunda kalmaktadır. Böylece rasyonellik momenti egemenlikte hem onlardan biri hem de farklı bir şey olarak kendini kabul ettirmektedir. Aracın genelde kendini emre hazır duruma getiren somutluğu, herkes için geçerli "nesnelliği" düşünme'yi kendi araçları olarak doğuran egemenlik eleştirilerini de içermektedir. Düşünme mitolojiden imsel mantığa uzanan yolda kendini yansıtma öğesini kaybetmiştir ve makineler bugün besledikleri insanları sakatlayıp, tahrif etmektedir. Ne ki, yabancılaştırılmış ***ratio*** makine biçimlerine girmiş bir halde, maddi ve anlıksal aygıt olarak istikrar kazanan düşünme'yi kurtarılmış sağlarla uzlaştıran ve toplumun kendisini clüşünme'nin ıeel öznesi olarak türeten bir topluma özenmektedir. Düşünme'nin tikel kökeniyle evrensel

perspektifi eskiden beri birbirinden ayrılmıyordu; Bugün dünyanın sanayiye dönüştürülmesiyle birlikte evrenselin perspektifi, düşünme'nin toplumsal açıdan gerçekleşmesi o kadar açık bir duruma gelmiştir ki, bu yüzden düşünme egemenler tarafından salt ideoloji diye yadsınmaktadır. Sonuç olarak bu, ekonomik zorunluğu temsil eden hiziplerin kara vicdanlarının açık ifadesi olmaktadır, şöyle ki, bu ifadenin önderlik kumullarından dinamik dünya görüşüne kadar meydana çıkan biçimlerini, daha önceki burjuva savuncasına kararlı şekilde karşı çıkarak kendi kötü davranışlarını artık yasal bağlamların zorunlu sonucu olarak kabul etmemektedirler. Bunun için başvurdukları göreve ve yazgıya ilişkin mitolojik yalanlar pek de öyle gerçek dışı değildir: Davranışlarında girişimcilere hükmeden ve felakete götüren şey artık nesnel piyasa yasaları değildir. Daha çok genel müdürlerin bilinçli kararı, en belirsiz fiyat mekanizalarının zorunluğuna pes etmeyen bir bileşke olarak, eski değer yasalarını ve böylelikle kapitalizmin alınyazısını yerine getirmektedir. Egemenler, tasarladıkları şeyleri zaman zaman böyle tanımlasalar da hiçbir nesnel zorunluğa inanmazlar. Kendilerini tarihin mühendisleri gibi gösterirler. Yaşam düzeyinin her defasında buyrukla yükseltilmesi sonucunda kendilerini bir derece daha aciz kılan ilerlemeyi sadece hükmedilenler el sürülmez, gerekli diye hazmederler. Makineleri kullanmak için hâlâ gereksinim duyulan insanların geçimini, toplumun efendilerinin emrinde bulunan zamanın asgarisiyle sağlayabildikten sonra, arta kalan gereksiz kısım, yani geniş halk kitleleri talim ve terbiye ile, sistemin büyük planlarına bugün de yarın da malzeme olarak hizmet etsinler diye, sistem için ek muhafız alayları durumuna getirilmiştir. İşsizler ordusu olarak onların geçimleri sağlanmaktadır. Modern yaşamda dile ve algıya kadar her alanı önceden biçimlendiren yönetim sisteminin sırf nesnesi olma düzeyine indirgenen bu insanlar, hiçbir şey yapamayacaklarına inandıkları nesnel zo-

runluk yalanıyla aldatılmaktadırlar. İktidarın ve acizliğin karşıtı olarak sefalet, sefaleti tamamen ortadan kaldırma kapasitesiyle birlikte büyük boyutlara ulaşıyor. Ekonominin üst kumanda kademelerinden son profesyonel dolandırıcılara kadar ***status'un*** sınırsızca sürmesini sağlayan hizip ve kurumlar ormanına bireyin nüfuz etmesi mümkün değildir. Menecer şöyle dursun, sendika ağasının gözünde bir proleter, onun dikkatini çekse bile, gereksiz bir modelden başka bir şey değildir, oysa öte yandan sendika ağasının kendisi yok edilme korkusuyla karşı karşıyadır.

Sistem tarafından insanlara uygulanan şiddetin, insanları doğanın egemenliğinden çıkaran her adımla birlikte artması sonucunda ortaya çıkan durumun saçmalığı, rasyonel toplumun aklını eskimiş, kullanılmaz diye suçlamaktadır. Bu aklın zorunluğu girişimcilerin özgürlüğünden az olmamak üzere bir görünüştür, ki bu özgürlüğün zorunlu doğası kendisini girişimcilerin kaçınılmaz mücadelelerinde ve anlaşmalarında açığa vurmaktadır. Baştan sona aydınlatılmış insanlığın içinde kaybolduğu böyle bir görünüşü, egemenlik organı olarak emir ve boyun eğiş arasında seçim yapması gereken düşünme ortadan kaldıramaz. Kendisini tarih öncesinde yan tutar bir şekilde bırakan entrikanın elinden kurtulmaya gerek kalmadan, doğadan kesinkes ayrılmasına yarayan ya/ya da mantığını, sonucu ve çatışkıyı uzlaşmaz ve kendine yabancılaşmış biçimde bu doğa olarak tekrar tanımak düşünme'ye yetmektedir. Kendi baskı mekanizmasında doğayı yansıtan ve devam ettiren düşünme, önü alınmaz sonuçlan nedeniyle kendisini de, bu sonuçları unutan doğa olarak baskı mekanizması olarak yansıtmaktadır. Gerçi tasarım yalnızca bir araçtır. İnsanlar, doğaya nasıl egemen olunacaksa o şekilde karşılarına koymak için, düşünerek doğadan uzak kalıyorlar. Farklı durumlarda aynı şey olarak elde tutulan ve böylece dünyayı kargaşalık, çok yönlülük, uzlaşmazlık olarak bilinenden, Bir'den,

özdeşten ayıran maddi araç için, şey için kavram elle tutulabilen her şeyin yerine uyan düşüncel bir araç olmaktadır. Düşünme, ayırıcı işlevi, uzaklaşmaya ve cisimlendirmeyi yadsımak istediği zaman da asılsız, aldatıcı hale gelir. Tüm mistik birleşmeler bir kuruntu olarak, değeri düşürülmüş devrimin güçsüz içe dönük izi olarak kalırlar. Ama Aydınlanma, ütopyanın her çeşit hipostaslaştırılmasının (soyut kavramların bağımsız birer gerçeklik haline getirilmesi —ç) aksine haklı çıktığı ve egemenliği anlaşmazlık diye hiç umursamadan ilan ettiği zaman özne ile nesnenin birbirinden kopuşu, ki bu kopuş onları gizlemeye yanaşmamaktadır, kendi gerçekdışılığının ve hakikatin fihristi durumuna gelir. Boşinancın boykot edilişi herzaman egemenliğin ilerlemesiyle ve de maskesinin düşürülmesiyle aynı anlama gelmiştir. Aydınlanma, Aydınlanma'dan, kendi yabancılaşması içinde algılanabilen doğadan çok daha fazlasını ifade eder. Kendi kendisiyle uyuşmayan doğa olarak aklın kendini anlamasında doğa tıpkı tarih öncesi dönemdeki gibi kendine seslenir, ama artık doğrudan doğruya, mutlak güç anlamına gelen, Mana diye varsayılan kendi adıyla değil, tersine kör, sakat bir şey olarak. Doğanın yozlaşması doğaya egemen oluştan ileri gelir ve bu egemenlik aklın varoluş nedenidir. Akıl, ona egemenlik olduğunu kabul ettiren ve doğaya geri döndüren yadsıma yüzünden, kendisini doğaya köle kılan egemenlik hakkını elinden kaçırmaktadır. İnsanlık zorunluktan ilerlemeye ve uygarlığa doğru kaçışta da durmamayı, haberi olmadan kendinden vazgeçmeyi başardığı zaman zorunluğa karşı kendi yığdığı engelleri, yani kurumlan, doğanın boyunduruk altına alınışından çıkarak o günden beri topluma geri tepen hükmetme uygulamalarını artık gelecekteki özgürlüğün güvenceleri olarak görüp anlayamaz. Uygarlığın ilerleyişi egemenlikle beraber, egemenliği yatıştırma perspektiflerini de yenilemiştir. Ancak reel tarih, ortadan kaldırılış araçlarının artışıyla hiç de orantılı şekilde azalmayan reel acı-

lardan örülürken, perspektifleri gerçekleştirmek kavrama bırakılmıştır. Zira o bilim olarak insanları doğadan uzaklaştırmakla kalmayıp, bilim biçimine giren, ekonomideki bulanık yönsemelere bağlı kalan düşünme'nin kendi bilinci olarak haksızlığı ebedileştiren uzaklığı da ölçüp biçtirmektedir. Doğanın öznede bu şekilde anılmasıyla, ki bu anma olgusu her kültürün yanlış anlaşılan hakikatini içinde taşımaktadır, Aydınlanma genel olarak egemenliğe karşı çıkarılmıştır ve Aydınlanmaya engel olan ad, san Vanini'nin döneminde de sağın bilimlerden duyulan korkudan çok disiplinsiz düşünceye karşı beslenen kinden çıkarak yankılanıyordu; bu düşünce, doğanın kendi kendisinden korkarak titremesi biçiminde kendini açığa vurarak doğanın çekim alanından çıkmaktadır. Rahipler Mana'nın öcünü her zaman aydınlanmacıdan almıştır; aydınlanmacı, adı böyle olan dehşet karşısında dehşete düşerek Mana'yı yatıştırmıştır ve Aydınlanma'nın kahinleri, küstahlığı aşırıya vardırma konusunda rahiplerle söz birliği etmiştir. Aydınlanma, burjuva aydınlanması olarak Turgot ve d'Alembert'den çok daha önce kendi pozitivistçi momentinde kaybolmuştur. O özgürlükle kendini koruma eyleminin birbirine karıştırılmasından asla bağışık olmamıştır. Uzun süredir hakikate karşı gizlice birleşmiş olan ilerleme ile kültürden hangisinin adına gerçekleşirse gerçekleşsin, kavramın ertelenişi meydanı yalana bırakmıştır. Bu, yalnız protokol önermelerini doğrulamış ve büyük düşünürlerin başarılarını aşağılayan düşünceleri, kültür mirası halinde yansızlaştırılmış hakikatle arasında bir fark kalmayan, zaman aşımına uğramış bir çeşit manşet olarak saklamış bir dünyada oluyordu.

Düşünme'ye kadar yayılan egemenliği uzlaşmaz doğa diye anlamak, kavramak, güya ebediliğin sosyalizmce gerici common sense'e (sağduyuya) verilen ödün olarak alelacele onaylanması zorunluğunu azaltma başarısını göstermiştir. Bu sağduyu, zorunluğu gelecek için temel düzeyine yükselterek ve

aklı idealist yönden en aşırı biçimde kötüleyerek burjuva felsefesinin mirasına olanca gücüyle sarılmıştır. Böylece zorunlukla özgürlük dünyasının ilişkisi güya salt nicel, mekanik olacak ve tamamen yabancı diye konan doğa da ilk mitolojiler gibi totaliter kalacak, özgürlüğü sosyalizmle birlikte soğuracaktı. Kendisini unutan insanlardan matematik, makine, örgüt olarak şeyleştirilmiş biçimi içinde öc alan düşünme'nin başıboş bırakılmasıyla birlikte Aydınlanma kendi kendini gerçekleştirmekten vazgeçmiştir. Bireyleri disiplin altına alarak şeyler üzerindeki egemenlik biçiminde insan varlığına ve bilincine geri tepen özgürlüğü ise kavranamayan bütüne bırakmaktadır. Oysa devrimci, gerçek praksis kuramın bilinçsizlik karşısında boyun eğmeyişine bağlıdır; toplum bu bilinçsizlik aracılığıyla düşünme'yi duygusuz duruma getirmekte, pekiştirmektedir. Gerçekleştirmeyi kuşkulu duruma sokan, gerçekleştirmenin maddi koşulları değildir, maddi koşul olarak başıboş bırakılan teknik değildir. Bunu öne sürenler, tekrar bir çare arayan sosyologlardır, çareye hükmetmek için bunun kolektivistçi türden olması farketmemektedir.[36] Suçluluk toplumsal bir körleşme ilişkisidir. Hiç durmadan yarattıkları veıili-olana karşı halkların gösterdiği mitsel bilimsel saygı, sonuçta devrimci imgelemin ütopyacılık olarak kendinden hâlâ utanç duymasına ve tarihteki nesnel yönsemeye uysalca güvenme şeklinde yozlaşmasına neden olan olumlu bir gerçek durumuna, bir derebey şatosu durumuna geliyor. Duruma bu şekilde uymanın organı olarak, araçların sırf yapısı, bünyesi olarak Aydınlanma, romantik düşmanlarınca kötülendiği kadar yıkıcıdır. Aydınlanma ancak bunları uygun görmeyi reddettiği ve sahte mutlakı, bulanık egemenlik ilkesini ortadan kaldırmaya cesaret ettiği zaman kendine gelir. Boyun eğmeyen bu tür bir kuramın ruhu, acımasız ilerlemenin ruhunu hedefinden çevirebilirdi. Bu ilerlemenin çığırtkanı Bacon. "kralların tüm hâzinelerini dökse satın alamayacağı, emirleriyle hükmedemeye-

ceği, casuslarının ve muhbirlerinin hakkında bir haber getiremeyeceği" pek çok şeyi düşlemiştir. Arzu ettiği şeyler yurttaşlara, kralların aydınlatılmış mirasçılarına görev olarak kalmıştır. Burjuva ekonomisi piyasanın dolayımlanmasıyla iktidarı birkaç katına çıkararak bu iktidarın şeylerini ve güçlerini de öylesine çoğaltmıştır ki, bunların yönetimi için artık krallara ve de yurttaşlara değil, öncelikle herkese gereksinim vardır. İnsanlar şeylerin iktidarında nihayet iktidardan yoksun kalmayı öğreniyorlar. En yakın pratik hedefler ele geçirilmek istenen uzaklık olarak meydana çıktığı ve "casuslarıyla muhbirlerinin hakkında bir haber getiremeyeceği" ülkeler, yani egemenliğe özgü bilim tarafından yanlış anlaşılan doğa başlangıçtaki doğa olarak hatırlandığı zaman Aydınlanma kendini yetkinleştirir ve yüceltir. Bugün Bacon'un ütopyası, yani "doğaya praksiste hükmetmemiz" dünyevi ölçütler içinde yerine geldiği için, Bacon tarafından egemen olunmayanların üstüne atılan baskının özü açığa çıkmaktadır. Bu öz egemenliğin kendisiydi. Bacon'a göre hiç kuşkusuz "insanın üstünlüğü"nü kanıtlayan bilgi şimdi egemenliğin çözülüşüyle yer değiştirebilir. Ama böyle bir olasılık karşısında güncelin hizmetindeki Aydınlanma kitlelerin eksiksiz şekilde aldatılmasına dönüşmektedir.

ARASÖZ I

ODYSSEUS YA DA MİT VE AYDINLANMA

Seirenler öyküsü nasıl ki mitle rasyonel çalışmanın iç içe geçiş olgusunu içeriyorsa, Odysseia'nın bütünü de Aydınlanmanın diyalektiğine bir kanıt oluşturur. Destan, özellikle en eski aşamasında mite bağlı kaldığını gözler önüne serer: Serüvenler halka özgü söylenceden kaynaklanırlar. Ama Homeros'un aklı mitleri hükmü altına alınca, onları "düzenleyince", bu akıl mitlerle çelişkiye düşer. Destanla mitin, yeni klasik filoloji tarafından zaten sona erdirilmiş, olağan biçimde bir tutuluşu felsefi eleştiriye bütünüyle bir kuruntu olarak görünür. İki kavram birbirinden ayrılmaktadır. Bu kavramlar, Homeros redaksiyonlarının ek yerlerinde hâlâ farkedilen tarihsel bir sürecin iki evresini imler. Homeros'un sözleri dile, eğer önceden varsaymıyorsa, bir genellik kazandırır; bu genellik toplumun hiyerarşik düzenine, bu düzeni herkesçe anlaşılır biçimde betimleyerek bir son verir, üstelik tam da onu yücelttiği yerlerde; Achilleus'un öfkesi ile Odysseus'un yolculuğu şarkıları, a r t ı k şarkısı söylenemeyen şeylerin özlem dolu şekilde üsluplaştırılmasıdır ve serüven kahramanı, da burjuva bireyinin ilk imgesi olarak meydana çıkmaktadır; bu bireye ilişkin kavram ise, yanılarak hedefsiz dolaşanların tarih öncesi örneğini oluşturan bir bütün halinde benliklerini sürdürmelerinden türemektedir. Tarih felsefesi açısından romanın karşıtını oluş-

turan destanda roman benzeri özellikler göze çarpmakta ve anlam dolu Homeros dünyasının saygın evreni de düzenleyici aklın eseri biçiminde belirmektedir, ki içinde miti yansıtan rasyonel düzen aracılığıyla bu düzenleyici akıl miti yok etmektedir.

Homeros'taki burjuva aydınlanmasına ilişkin öğenin incelenmesi gerektiğini, Nietzsche'nin ilk yapıtlarını izleyen Alman geç-romantik Antikçağ yorumları vurgulamıştır. Hegel'den bu yana pek azı gibi Nietzsche de Aydınlanmanın diyalektiğini görüp anlamıştır. Onun egemenlikle olan ikircimli ilişkisini formüle etmiştir. "Tüm rahiplerin kara vicdanlarıyla rahip olmaları için Aydınlanmayı halkın içine sürmek gerekir,- devlete karşı da aynı şekilde davranmalıdır. Kralların; devlet adamlarının tüm davranışlarını bilerek söylenen yalan durumuna getirmek Aydınlanmanın görevidir..."[1] Öte yandan Aydınlanma, "büyük politikacılar için (Çin'de Konfiçyus, Roma İmparatorluğu, Napolyon, bugün yalnız dünyaya değil iktidara da yönelen Papalık) bir araç yerine geçmiştir... Kitlelerin bu konuda kendilerini aldatışı, örneğin tüm demokrasilerde, oldukça büyük bir değer kazanmıştır: İnsanların küçültülmesi ve yönetilebilir duruma getirilmesi 'ilerleme' adı altında ulaşmaya çalışılan bir hedef olmuştur!"[2] Aydınlanmanın bu ikili karakteri tarihsel ana motif diye meydana çıktığı zaman, ilerleyen düşünme kavramı olarak Aydınlanma kavramı aktarılan tarihin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Ancak Nietzsche Aydınlanmayla ve böylece Homerosla ilişkisinde ikircimli kalırken ve de kendisini tamamlayıcılarından biri saydığı Aydınlanmada hem hükümran aklin evrensel devinimini hem de yaşam düşmanı "nihilist" gücü görürken, faşizm öncesi ardıllarında geriye yalnız ikinci moment kalmakta ve ideoloji biçiminde yozlaştırılmaktadır. Bu ideoloji, tüm canlı olanları baskı altına alan aynı praksise bel bağlamış körükörüne yaşamanın körükörüne övgüsü haliné gelmektedir. Bu durum kültür faşistleri-

nin Homeros'a karşı tutumlarında ifadesini bulmaktadır. Bu kişiler, Homeros'un betimlediği feodal ilişkilerde demokratik bir ilişki bulmaya çalışmakta, destanı denizci ve tüccarlardan birinin eseri saymakta ve İonya destanını aşırı rasyonel bir söylem ve de bilinen bir iletişim biçimi diye yermektedirler. Kendilerini sözümona dolaysız her egemenlikle bir hissedenlerin ve her çeşit aracılığı, her aşamanın "liberalizm"ini boykot edenlerin kem bakışlarında bir doğruluk payı vardı. Gerçekten de aklın, liberalliğin, burjuvalığın sınırları, burjuva kavramını Ortaçağ feodalizminin sonuna taşıyan tarihsel tasarımca benimsenmiş sınırdan kaçınılmaz olarak çok daha gerilere gitmektedir. Eski burjuva hümanizminin, meşruiyetini kanıtlaması gerektiği kutsallığın başlangıcı sandığı noktada yeni-romantik gericilik burjuvayı teşhis ederek dünya tarihi ile Aydınlanmayı birleştirmiştir. Aydınlanmanın tasfiyesini görev edinen moda ideoloji Aydınlanmaya istemeye istemeye saygı göstermektedir. En ücra yerlerde bile aydınlatılmış düşünme'yi kabul etmeye zorlanmıştır. Aydınlatılmış düşünme'nin özellikle en eski izleri günümüz eski çağ uzmanlarının kara vicdanını tehdit etmektedir, ki onlar tüm süreci bir kez daha istisna tutmayı, daha gelişmeden ortadan kaldırmayı akıllarına koymuş olmalarına karşın bu süreci bilinçsizce yürütüyorlar.

Ama Homeros'un anti-mitolojik, aydınlatılmış karakterine, Kton mitolojisiyle olan uyuşmazlığına ilişkin anlayış tamamen yanlış, sınırlı bir anlayış olarak kalmaktadır. Alman ağır sanayiinin içrekçileri (esoteriker) arasında en önemlisi ve bu yüzden en güçsüzü olan Rudolf Borchardt baskıcı ideolojiye hizmette kusur etmeyerek analize vaktinden önce ara vermektedir. Övülen kaynak güçlerinin çoktan beri Aydınlanmanın aşamalarından birini temsil ettiğini görmemektedir. Hiç ayrıntıya girmeden destanı romanla bir tutarak, destanda ve mitte gerçekten neyin ortak olduğunu gözden kaçırmaktadır: Egemenlik ve sömürü. Destanda lanetlediği soylu-olmayan, yani

dolayımlama ve dolaşım, mitte ululadığı kuşku uyandırıcı soylu-olanın, yani açık zorbalığın gelişip yaygınlaşmasıdır sadece. Sözde sahicilik, arkayik kan ve kurban ilkesi, egemenliğin, bugün tarih öncesine reklam olarak başvuran ulusal yenilenmeye özgü kara vicdanından ve kurnazlığından izler taşımaktadır. Faşizmin dolandırıcılığında zaferini açığa vuran ve bunu Aydınlanmaya isnat eden yalan momenti özgün mitte bile görülmektedir. Avrupa uygarlığının temel metni olan Homeros'un eserinden başka hiçbir eser Aydınlanma ile mitin iç içe geçişine bu denli uzdilli bir kanıt oluşturmaz. Homeros'ta destan ve mit, biçim ve malzeme yalnız birbirinden ayrı ortaya çıkmakla kalmaz, üstelik birbiriyle çatışmaya da girer. Estetiksel ikicilik tarihsel-felsefi yönsemeyi doğrular. "Apolloncu Homeros, bireyselliğimizi borçlu olduğumuz genel insani sanat sürecinin sadece bir devam ettiricisidir."[3]

Homeros'un malzemesinin katmanlarında mitler sabit biçimler halinde yer etmiştir; ama bu mitlere ilişkin haber, yani müphem söylencelere zorla kabul ettirilen birlik aynı zamanda öznenin mitsel güçlerden kaçış yolunun betimlenmesidir. Bu durum, derin anlamda İlyada için de geçerlidir. Bir tanrıçanın mitsel oğlunun rasyonel komutana ve örgütleyiciye karşı öfkesi, kahramanın disipline uymayarak eyleme geçmeyişi, savaşta muzaffer şekilde düşenlerin artık kabileye değil, Helen ulusuna özgü, ölenlere mitsel bir bağlılıkla dolayımlanan zorunluk nedeniyle kavranılması tarih öncesiyle tarihi birbirine bağlar. Bu durum, serüven romanı biçimine yakın olan Odysseia için çok daha somut bir şekilde geçerlidir. Hayatta kalan bir bireyin çeşitli yazgılara olan karşıtlığında Aydınlanmanın mite olan karşıtlığı belli olmaktadır. Troya'dan İthaka'ya uzanan dolambaçlı yol, etiyle kemiğiyle doğa güçleri karşısında son derece zayıf kalan ve ancak özbilinçte oluşan Ben'in mitler arasından geçen yoludur. Tarih öncesi bu Ben'in ölçtüğü mekanda laikleştirilmiştir, eski cinler, bir zamanlar ta-

rih öncesinin dehşetinde meydana çıktıkları kayalıklara ve mağaralara kovulmuş bir şekilde uygar Akdeniz'in uzak kıyılarını ve adalarını doldururlar. Ama serüven her yere kendi adını vermektedir. Mekanı aşan rasyonel toplu bakış bu yerlerden dolayı başarılmaktadır. Titreyen kazazede pusulanın görevini önceler. Artık denizin her yerini tanıyan güçsüzlüğü aynı zamanda güçlerin gücünün ellerinden alınmasını da hedefler. Denizde ve karada aslında cinlerin bulunmadığına, bunun geleneksel halk inancında büyüsel bir kuruntu ve bir yaygınlık olduğuna ilişkin mitlerdeki basit gerçekdışılık, erginkişinin gözünde, ülkesine ve mülkiyetine geri dönüş, yani kendini koruma amacının seçikliğine karşılık bir "yolunu şaşırmaya" dönüşür. Odysseus'un başından geçen serüvenler, Ben'i kendi mantığının dışına çeken tehlike dolu tuzaklardır. O her defasında bu tuzakların çekiciliğine kapılır, söz dinlemeyen bir öğrenci gibi, hatta rollerini deneyen doymak bilmez bir oyuncudan farksız ahmak bir meraklı gibi onlan birbiri ardına dener. "Tehlikenin olduğu yerde kurtarıcı da çıkar."[4] : Ben'in özdeşliğini oluşturan ve hayatta kalmasını sağlayan bilginin tözü çeşitli-olandan, oyalayıcı-olandan, çözücüolandan edinilen deneyimdedir, ve bilgilenmiş olarak hayatta kalan da kendisini, yaşam için dayanıklı ve güçlü kılan ölüm tehdidine cesaretle terkeden kişidir. İşte bu, destanla mit arasındaki sürecin gizidir: Ben, serüvenle duruk bir karşıtlık oluşturmaz, tersine önce kendi durukluğu içinde bu karşıtlık vasıtasıyla, her çeşit birliği yadsıyan sırf çeşitlilikteki birlik vasıtasıyla kendini biçimlendirir.[5] Kendinden sonraki tüm asıl roman kahramanlan gibi Odysseus yücelmek için adeta kendini alçaltır; doğaya yabancılaşması, her serüvende boy ölçüştüğü doğayı terkedişte gerçekleşir ve kaçıp kurtulduğu güçlerin mirasçısı, yargıcı ve öc alıcısı olarak, amansız bir kişi olarak yurduna döndüğü zaman buyruğu altındaki amansız-olan alaycı bir şekilde zaferini ilan eder. Homerosçu aşamada

Ben'in özdeşliği, kendilerine dayanmak zorunda kalacak kadar özdeş-olmayanın işlevi, bağlamsız, eklemlenmemiş mitlerin işlevidir. Bireyselliğin içsel örgütlenme biçimi, yani zaman, serüvenin birliği yüzeysel kalacak kadar, sonuçlan da olayların geçtiği sahnelerin mekansal değişimi olarak, yerel tanrılann bulunduğu ve fırtınanın insanı sürüklediği mekanlar halinde kalacak kadar zayıftır henüz. Tarihsel olarak böyle bir zayıflık sonradan Ben'in başından geçtiği ya da böyle bir zayıflığın betimlenişini okurda öngördüğü zaman yaşamın anlatılışı tekrar serüvenlerin sırasına kaymıştır. Tarihsel zaman yolculuk imgesinde mekandan, tüm mitsel zamanların kesin şemasından zahmetli ve kesin olmayan bir şekilde ayrılmaktadır.

Ben'in, serüvenleri başarıyla atlatmaya, kendini korumak için alçalmaya yarayan organı hiledir. Denizci odysseus doğa tanrılarını, tıpkı uygar seyyahın vahşilere fildişi karşılığında renkli boncuklar sunması gibi aldatır. Ne ki, zaman zaman kendisi değiş tokuşçu olarak ortaya çıkar. Zıa yolluklar verilir ve alınır. Homerosçu yolluk, değiş tokuşla kurban arasında, ortada bulunur. İster yabancının ister korsanlarca altedilen yerlinin hakkını kaybetmiş kanı, tıpkı bir kurban töreni gibi, karşılığını ödemelidir ve öc almaktan vazgeçme yeminine neden olmalıdır. Ne ki, yollukta eşdeğerlik ilkesi hemen kendini belli eder: Evsahibi reel ya da simgesel olarak hizmetinin karşılığını, konuk da yurduna ulaşmak için ilkesel olarak kendisini muktedir kılacak yolluğunu alır. Evsahibi bu hizmeti için doğrudan bir bedel kabul etmese de, kendisinin ya da bir yakınının hiç olmazsa bu şekilde karşılanacağını düşünebilir: Asal tanrılara sunulan kurban olarak yolluk aynı zamanda onlara karşı güvenceyi embriyon halinde içinde taşır. Bunun pragmatik önkoşulunu Antik Yunanistan'daki yaygın, ama tehlike dolu deniz yolculuğu sağlar. Odysseus'un baş düşmanı Poseidon bile eşdeğerlik kavramlarıyla düşünür, Odysse-

us'un, yolculuğu sırasında uğradığı yerlerden, Troya'dan payına düşen ve kendisi engellemeseydi rahatça evine taşıyabileceği ganimetten çok daha fazla miktarda yolluk aldığını şikayet yollu sözlerle sık sık belirtir. Ama bu tür rasyonelleştirmeleri Homeros'ta özgün kurban törenlerine kadar geri götürmek mümkündür. Belirli değere sahip her kurban için tanrıların teveccühüne güvenilir. Değiş tokuş kurbanın laikleştirilmesi ise, o zaman kurban rasyonel değiş tokuşun büyülü şeması gibi belirir; kendilerine gösterilen saygı sistemi nedeniyle devrilen tanrılara hükmetmek için insanların düzenlediği bir şenlik gibi görünür.[6]

Kurbandaki aldatma momenti Odysseus'a özgü hilenin ilk imgesidir, tıpkı doğa tanrılarına adeta bir kurban olarak eklenmiş Odysseus'a özgü birçok hile gibi.[7] Aldatılanlar doğa tanrılarıdır, hem yan tanrılar hem de güneş tanrıları tarafından. Odysseus'un Olympos'taki dostlan Poseidon'un, kendisine hâlâ saygı gösteren ve pek çok kurban sunan Yüzü Yanıklara, Dağ Adamlarına gidişinden, gözdeleri Odysseus'u tehlikesizce uğurlamak için yararlanırlar. Poseidon'un hoşnutlukla kabul ettiği kurban-aldatış momentini içermektedir bile: Biçimsiz deniz tanrısının belirli bir yerle, kutsal bölgeyle sınırlandırılışı aynı zamanda onun gücünü de kısıtlar ve Yüzü Yanıkların boğasıyla açlığını gidermek için Odysseus'tan hıncını almaktan vazgeçer. İnsanların tanrıya planlı şekilde kurban edildiği her tören tanrıyı aldatır: Onu insani amaçların önceliğine bağımlı kılar, iktidarını elinden alır ve bu aldatış hiç kesintiye uğramadan dindar cemaatin inançsız rahiplerce aldatılışına geçer. Hile kültte meydana çıkar. Odysseus hem kurban hem de rahip işlevini görür. Girdiği rizikoyu hesaplayarak iktidarın, bu rizikoya yol açan yadsınışını etkiler. Yozlaşan yaşamını bu şekilde değerden düşülür. Ne ki aldatış, hile ve rasyonellik kurbanın arkayikliğine basit bir karşıtlık oluşturmaz. Kurbandaki aldatış momenti, belki de mitin sahte niteli-

ğine özgü olan bu en içsel neden, ancak Odysseus vasıtasıyla özbilinç düzeyine yükselir. Kurban sunarak tanrıyla kumlan simgesel iletişimin reel olmadığı herhalde en eski deneyimlerden biridir. Yeni moda akıldışıcılarca övülen kurbandaki vekilliği, kurban edilenin tanrılaştırılmasından, cinayeti, seçilen kişiye tazimde bulunarak sözde rasyonelleştiren rahiplerin bu yalanından ayırmak mümkün değildir. Özellikle güçsüz kişiyi tanrısal tözün taşıyıcısı düzeyine çıkaran bu yalanın bir kısmı, varlığını an'ın gelecek uğruna feda edilişine borçlu olan Ben'in üzerinde çoktan beri hissedilmektedir. Tözelliği tıpkı kurban edilenin ölümsüzlüğü gibi bir görünüştür. Odysseus birçoğunun gözünde boşuna tanrı sayılmıyordu.

İnsanlar kurban edildiği sürece, kolektif ve birey karşıtlığı kurban tarafından içerildiği sürece aldatış ve kurban nesnel olarak birbirinden ayrılmaz. Kurbanın vekilliğine inanmak, Ben'deki özgün-olmayanı, egemenlik tarihine özgü-olmayanı anımsama anlamına gelirse, o zaman bu inanç eğitilmiş Ben'in karşısında gerçekdışına dönüşür: Ben, artık kendisinden vekilliğin büyülü gücü beklenmeyen insandır. Ben'in yapısı doğayla olan inişli çıkışlı, değişen ve de kurban edilen Ben tarafından kurmak istenen bağlantıyı ikiye ayırır. Her kurban, tarihsel realite içinde girişilen ve yalanı tarihsel realite tarafından ortaya çıkarılan bir onarımdır. Ancak kurbana olan saygın inanç olasılıkla kafalara önceden sokulmuş bir şemadır, ki bu şemaya göre, bağımlı kılınanlar uğradıkları haksızlığı, ona katlanabilmek için, tekrar kendilerine uygularlar. Bugünün mitoloji uzmanlarınca bu haksızlığa isnat edilen dolaysız, yalnızca kesintiye uğramış iletişim, vekaleten iade ediş vasıtasıyla bu durumu kurtarmaz, tersine kurban kurumunun kendisi tarihsel bir felaketin belirtisidir, insanların ve doğanın aynı ölçüde başına gelen bir zorbalık edimidir. Hile, kurbandaki bu tür nesnel gerçekdışılığın öznel açılımından başka bir şey değildir, ki bu öznel açılım kurbanın yerine geçmektedir.

Olasılıkla bu nesnel gerçekdışılık her zaman bir gerekdışılık değildi. Tarih öncesi evrelerin birinde[8] kurbanlar, daha o zaman ayrıcalık hırsından pek ayrılmayan kanlı bir rasyonellik türüne düşkündüler belki. Bugün egemen olan kurban kuramı bu durumu, kabile üyesinin dökülen kanının güç olarak geri döneceği bir kolektif beden, bir kabile tasarımıyla ilgili bulurlar. Totemcilik daha kendi döneminde bir ideolojiyken, egemen aklın kurbanlara ihtiyaç duyduğu reel bir durumu ima ediyordu. İnsanların kurban edilişi ile yamyamlığın pek birbirinden ayrılmadığı arkayik bir eksiklik durumudur bu. Sayısal çoğalan kolektif zaman zaman hayatta kalmayı sadece insan eti yiyerek başarabilmektedir; kimi etnik ya da sosyal grupların zevki herhangi bir şekilde yamyamlığa bağlıydı belki, ki bugün insan etinden sadece tiksinti duymak bu zevke kanıt oluşturmaktadır. ***Ver sacrum**** geleneği gibi, açlık günlerinde aynı yaştaki gençlerin ritüel gösterilerle göçe zorlandığı daha sonraki dönemlere ait gelenekler bu tür barbarcasına ve aydınlık rasyonelliğin özelliklerini yeterince belirgin bir biçimde korurlar. Mitsel halk dinlerinin oluşmasından çok daha önce bu rasyonelliğin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır mutlaka Kabile üyelerini yemeyi gereksiz kılmak için sistemli avın kabileye yeterli hayvan sağlaması gibi, büyücülerin emriyle kendilerinin yenmesine ses çıkarmamak zorunda kalan açıkgöz avcılar ve tuzak kurucular kesinlikle çılgına dönmüşlerdir.[9] Kurbanın, kurbandaki rasyonelliği tamamen yadsıyan büyülü kolektif yorumu kurbanın rasyonelleştirilmesidir; ancak bugün ideoloji olanın bir zamanlar hakikat yerine geçmiş olabileceği varsayımı, dümdüz açıklanmış bu varsayım çok zararsızdır: Yeni ideolojiler, sonradan daha önce bilinenlere aynı şekilde başvuran eski ideolojilerin yinelenmesidir, tıpkı doğup gelişen sınıflı toplumun evvelce kabul görmüş ideolojilerdeki yalanı ortaya çıkarması gibi. Kurbanın çok sözü edilen akıldı-

*** Ver sacrum**: Doğan ilk çocuğun kurban edilmesi, çn.*

şılığı, kurban pratiğinin, artık bu pratiğin gerçekdışı, yani tikel rasyonel olan zorunluğundan daha uzun sürdüğünü ifade etmekten başka bir şey değildir. Hilenin tutunmak için yararlandığı şey, rasyonellikle akıldışılık arasındaki bu tezattır. Her mitolojiden kurtarış, kurbanların yararsızlığından ve gereksizliğinden edinilen karşı konmaz bir deneyim biçimine sahiptir.

Kurban ilkesi akıldışılığı yüzünden geçici diye anlaşılırsa, o zaman rasyonelliği sayesinde yaşamaya devam eder. Bu rasyonellik ortadan kalkmamış, değişmiştir. Ben, hakları kurban tarafından her zaman talep edilen kör doğaya karışarak kaybolmayı nihayet başarır. Ne ki, o özellikle doğal-olanın bağlamına, yani canlı-olana karşı direnmek isteyen canlı-olana bağlı kalır. Kurbanın, kendini koruyan rasyonellik vasıtasıyla değerinin düşürülmesi, kurbanın kendisinden pek farklı olmayan değiş tokuştur. Kurbanın aşılmasından meydana çıkan, özdeş olarak direnen Ben, insanın kendi bilincini doğal bağlama karşı çıkararak kendi kendini merasimle kutladığı, dolaysız, ama yine de katı, ısrarla üzerinde durulan bir kurban törenidir. Kuzey mitolojisindeki, Odin'in kendine kurban olarak kendini ağaca astığını anlatan ünlü öykü ile Klages'in, bugün bile mitin tektanrıcı biçiminde, yani İsabilim'de görülen,[11] her kurban tanrının tanrıya kurban edilmesidir, diyen savı bu kadarıyla bir doğruluk payı içermektedir. Ne ki, Ben'in kendine kurban olarak kendini sunduğu mitolojik katman halk dinlerinin başlangıçtaki tasarımını değil, daha çok mitin uygarlıkça benimsenişini ifade eder. Sınıflar tarihinde Ben'in kurbana karşı düşmanlığı kendisinin bir kurban olduğunu içermekteydi, çünkü bu düşmanlığın bedeli, dış doğa ile diğer insanlar üzerinde egemenlik kurmak için insandaki doğanın yadsınması pahasına ödenmişti. İşte bu yadsıyış, yani tüm uygarlıkçı rasyonelliğin özü, hiç durmadan yayılmaya devam eden mitsel akıldışılığın hücresini oluşturur: insandaki doğanın yadsın-

masıyla birlikte yalnız dış doğaya egemen oluşun telos'u değil, üstelik kendi yaşamının telos'u da şaşkın ve müphem, bilinmez hale gelmektedir. İnsanın, bilincini doğa olarak kendinden ayırdığı anda kendisini yaşama bağlayan tüm amaçlar, toplumsal ilerleme, maddi ve manevi güçlerin artışı, hatta bilincin kendisi bile geçersiz, önemsiz duruma gelir ve aracın amaç olarak geç-kapitalizmde açıkça bir çılgınlık niteliğini alan yüceltilişi öznelliğin ilk tarihinde bile görülebilir. İnsanın, kendi Beni'nin temelini oluşturan kendisi üzerindeki egemenliği her zaman öznenin gizil imhasını içerir ve bu imha öznenin hizmetinde gerçekleşir, çünkü hükmedilen, baskı altında tutulan ve kendini koruma vasıtasıyla tasfiye edilen töz asla canlı-olandan başka bir şey, canlı-olanın, kendini korumanın sonuçlarını tek başına belirleme işlevinden başka bir şey değildir, ve aslında bu, özellikle korunması gereken şeydir. Totaliter kapitalizmin akla aykırılığı, maddileştirilmiş, egemenlikçe belirlenmiş biçimiyle ihtiyaçları karşılama tekniği ihtiyaçların karşılanmasını olanaksız hale getirmekte ve bunu insanlann imhasına kadar vardırmaktadır. Bu akla aykırılık, kendini kurban ederek kurbandan kaçına yarı tanrıda ilkörneksel biçimde gelişmiştir. Uygarlık tarihi, kurbanın içedönüşünün tarihidir. Başka bir deyişle: Feragatin tarihidir. Her feragat eden, yaşamının kendisine geri verilenden daha çoğunu, savunduğu yaşamdan daha çoğunu verir. Bu durum sahte bir toplum bağlamında yayılır, gelişir. Bu sahte toplumda herkes bir fazlalıktır ve aldatılır. Ne ki, evrensel, eşitsiz ve haksız değiş tokuştan kaçınan kişinin feragat etmeyerek eksiksiz bütünü hemen yakalaması ve böylece her şeyi, hatta kendini korumanın ona sağladığı cüzi kalıntıları bile kaybetmesi toplumsal bir eksikliktir. Bu durum kurbana karşılık, gereksiz kurbanlar gerektirir. Odysseus da her zaman hislerine hakim olan[12] Ben'lerden biridir ve bu yüzden kurtardığı ve de uzun bir yolculuk olarak anımsadığı yaşamı elinden kaçırır. Ama o yine

de kurbanın kaldırılması için verilen bir kurbandır. Mitle savaş biçimine girmiş egemenlere özgü feragati, feragate ve egemenliğe artık ihtiyaç duymayan bir toplumu temsil eder: Kendine ve başkalarına zorbalık uygulamamak, tersine uzlaşmak için kendine hakim olan bir toplumu.

Kurbanın öznelliğe dönüşmesini, kurbanda her zaman payı bulunmuş olan hile belirler. Kurbanda yer alan aldatış momenti hilenin gerçekdışılığında bir karakter öğesine, fizyonomisi kendini korumak için kendine reva gördüğü darbelerce belirlenen "hilekar"ın tahrifine dönüşür. Zeka ile fiziki güç arasındaki ilişki burada ifadesini bulur. Neredeyse hiç durmadan zeka taşıyıcısı, yani emreden diye betimlenen hilekar Odysseus anlatılan tüm kahramanlıklarına karşın, yaşamını korumak için savaştığı tarih öncesinin güçleri karşısında en azından fiziksel olarak zayıf kalır. Serüvencinin, taliplerce teşvik edilen yumruk kavgasında dilenci İros'u yenmesi ve yayı germesi gibi salt fiziksel gücünün övüldüğü fırsatlar tamamen sporculara özgüdür. Kendini koruma ile fiziksel güç birbirinden ayrılmıştır: Odysseus'un atletik yetenekleri, pratik dertlerden uzak, egemenlere özgü-serinkanlı şekilde idman yapabilen bir centilmenin yetenekleridir. Kendini koruma ile arasına mesafe koyan güç özellikle kendini korumaya yarar: Güçsüz, obur, disiplinsiz dilenciyle ya da tasasız yan gelip yatan taliplerle kavgasında Odysseus geride bıraktıklarına, örgütlü mülk egemenliğinin reel biçimde çok daha önce kendilerine reva gördüğü şeyleri simgesel olarak tekrarlar ve soyluluğunu kanıtlar. Ancak tarih öncesinin gemlenmemiş ve gevşememiş güçleriyle karşılaştığı zaman işi zorlaşır. Yabansıl biçimde varolan mitsel güçlerle göğüs göğüse bir kavgaya asla girişmez. Tekrar tekrar başından geçen kurban törenlerini verili diye kabul etmek zorunda kalır: Onları ihlâl etmeyi başaramaz. İhlâl etmektense biçimsel yönden kendi rasyonel kararlarının önkoşulu durumuna getirir. Bu süreç, kurbanın konumuna te-

mel teşkil eden tarih öncesine özgü hükmün deyim yerindeyse her zaman dahilinde gerçekleşir. Bu arada eski kurban akıldışı hale geldiğinden güçsüzün kurnazlığı kendini ritüelin budalalığı olarak gösterir. Ritüel benimsenmiş olarak kalır, kendisine harfi harfine uyulur. Ama anlamsız hale gelen hüküm, ondan kaçınmak için kendi kurallarının ona daima yer vermesiyle kendini çürütür. Doğanın üstünlüğü özellikle doğaya hükmeden akıl tarafından rekabet sırasında her zaman talep edilir. Burjuva aydınlanmaları itidali, gerçeklik duygusunu, güçler dengesinin doğru değerlendirilmesini talep etme konusunda söz birliği eder. Arzu düşüncenin atası olmamalıdır. Ne ki bu durum, sınıflı toplumda her çeşit iktidarın fiziksel doğa ile onun toplumsal izleyicileri ve pek çok şey karşısında kendi iktidarsızlığının eziyet verici bilincine bağlı olmasından ileri gelir. Sırf bilinçli şekilde icra edilen doğaya intibak edimi bunları bedence güçsüzlerin hükmüne sokar. Öykünmeyi yerinden eden ratio sadece onun karşıtı değildir. Kendisi de öykünmedir: Ölüye öykünme. Doğaya can vermeyi ortadan kaldıran öznel akıl, cansızlaştırılmış doğanın üstesinden,, sırf onun hareketsizliğini taklit etmekle ve animist olarak kendini ortadan kaldırmakla gelir. Öykünme, insanın insan karşısında hâlâ insanbiçimcilik haline gelmesiyle, egemenliğin hizmetine girer. Odysseusçu hilenin şeması, bu tür bir intibak ediş vasıtasıyla doğaya egemen olmaktır. Hayatta kalmayı, deyim yerindeyse,öneden kendi yenilgisinin ödününe, gizil şekilde ölüme bağımlı kılan güçler dengesinin değerlendirilmesinde burjuva hayal kırıklığının ilkesi, kurbanın manevileştirilmesine yarayan ezberlenmiş şema, yani feragat çoktan in nuce (özet halinde) yer almıştır. Hilekâr sadece, geçersiz kıldığı kendi rüyası pahasına, dış güçler gibi kendisini de büyüden kurtararak, hayatta kalır. O, bütünü asla elde edemez, her zaman beklemesini bilmelidir, sabırlı olmalıdır, vazgeçmelidir, Lotus yemeye ve Hyperionün kutsal sığırlarıy-

la açlığını gidermeye izin yoktur, kayalıklardan geçerken Scylla'nın gemiden kaptığı yoldaşlarını kaybedeceğini hesaba katmalıdır. O, yakasını kurtarır, bu onun hayatta kalışıdır, kendine ve diğerlerine sağladığı ün, bütün, genel, bölünmez mutluluğa duyulan arzunun kendini küçük düşürmesiyle, yarı-tanrılık onurunun sadece kazanıldığını onaylar.

Tevekkül göstererek doğaya intibak eden değiştirilmiş, araç haline gelmiş aklın doğaya kendi payını vermesi ve böylece onu aldatması Odysseusçu hilenin formülüdür. Etki alanına düştüğü mitsel canavarlar, deyim yerindeyse, hâlâ tarih öncesinin taşlaşmış antlaşmalarım, hak iddialarını oluştururlar. Eski halk inançları kendilerini dağınık kalıntılar halinde, gelişmiş ataerkil döneme bu şekilde gösterirler: Olympos göğü altında onlar anlamsız zorunluk haline gelmiş soyut yazgının figürleridirler. Scylla ile Charybdis'in arasından geçmektense başka bir rota seçmenin mümkün olmadığı, denizdeki akıntının küçük antik gemi üzerindeki hakimiyeti mitsel dönüşüm olarak akılcı yönden ele alınabilir. Ama mitsel olarak cisimlendiren intikalde güç ve güçsüzlük arasındaki doğal ilişki çoktan bir hak ilişkisi niteliğini almıştır. Scylla ile Chaıybdis yakaladıklarını yeme hakkına, Kirke korunmasızları dönüştürme ve Polyphem de konuklarını çiğ çiğ yutma hakkına sahiptir. Mitsel figürler hep aynı şeyi yapmaya mecburdur. Herbiri yinelenmeden ileri gelir: Başarısızlıkları sonlarını hazırlar. Hepsi ölüler dünyasının, Tantalos'un, Sisyphos'un, Danaos kızlarının cezayı gerektirici mitlerinde Olymposçu hüküm vasıtasıyla temellendirilen şeylerin özelliklerini taşır. Onlar mecburiyetin figürleridirler: Ettikleri zulüm kendilerine yük olan bir ilençtir. Mitsel kaçınılmazlık, ilençle, ilencin cezasını çeken kötülükle ve bu kötülükten doğan, ilenci yeniden üreten suç arasındaki eşdeğerlilik vasıtasıyla tanımlanmaktadır. Bugüne kadarki tarihte her hak bu şemanın izlerini taşır. Mitte her deveran momenti kendinden öncekinin hakkını verir ve böylece

suça bağlılığın yasa olarak tesis edilmesine yardımcı olur. Odysseus buna karşı çıkar. Ben, yazgının kaçınılmazlığı karşısında rasyonel genelliği temsil eder. Ama genel olanla kaçınılmaz olanı iç içe geçmiş şekilde bulduğu için, kendi rasyonelliği zorunlu olarak sınırlayıcı bir biçim, bir istisna biçimini alır. O kendini kuşatan ve tehdit eden, adeta her mitsel figürü dahil eden hak ilişkilerinden kaçınmak zorundadır. Hakla ilgili kuralları tatmin etmesi, bu kuralların üzerindeki nüfuzunu kaybetmesiyle, onunda bu nüfuzu sözü geçen kurallara tanımasıyla gerçekleşir. Seirenleri dinlemek, ama onlara kapılmamak, direnmek mümkün değildir. Direnme ve körleşme birdir, onlara direnen bir kimse karşı durduğu mitosta kendini kaybetmiş demektir. Ancak hile, rasyonel hale gelmiş direnmedir. Odysseus, Seirenler adasının önünden değil de, başka bir yoldan geçmeyi denemez. Bilgisinin üstünlüğüne güvenmeyi ve özgürlüğünün korunmaya yeteceğini vehmederek baştan çıkarıcıları direğe bağlanmadan dinlemeyi de denemez. Kendini küçük düşürür, gemi önceden belirlenmiş, yazgısal rotasını izler ve o bilinçli şekilde doğadan uzaklaşsa da, dinleyici olarak doğaya tutkun kalmayı gerçekleştirir. Bağımlılık antlaşmasına uyar ve mahvedicilerin kollarına atılmak için direğe bağlı çırpınıp durur. Ama antlaşmada bir boşluk bulmuştur, bu boşluk vasıtasıyla antlaşma kurallarını yerine getirmekten maharetle kaçıp kurtulur. İlkçağa özgü antlaşmada, yolcunun şarkıyı bağlanmış ya da bağlanmamış şekilde dinleyip dinlememesi öngörülmemiştir. Bağlamak, zincire vurmak tutuklunun hemen öldürülmediği bir aşamaya aittir. Odysseus şarkının arkayik hakimiyetini, teknik yönden aydınlanmış şekilde kendini direğe bağlatarak kabul eder, onaylar. Haz şarkısının önünde eğilir ve ölüm gibi hazzı da sonuçsuz bırakır. Direğe bağlı dinleyici, herhangi bir kimse gibi seirenlere gitmek ister. O şimdi, tutkun bir kişi olarak onların büyüsüne kapılmadığı bir şenliğe rastlamıştır. Yarı-tanrıçaların gücünü

de yansıtan kendi arzusunun tüm gücüyle onlara gidemez, çünkü kulakları balmumuyla tıkalı kürek çeken yoldaşları sırf yan-tanrıçaları değil, üstelik efendilerinin umutsuz çığlığını da duymazlar. Seirenler kendi paylarını almıştır, ama bu, burjuva ilk tarihinde yolcunun özlemi halinde çoktan etkisizleştirilmiştir. Destan, gemi gözden kaybolduktan sonra şarkıcıların başına ne geldiğini anlatmaz. Tragedyada ise bu onların son saati olmak zorundaydı, tıpkı Oidipus, Sphinx'in emrini yerine getirerek ve böylece onu altederek bilmeceyi çözdüğü zaman, onun da son saatinin gelmesi gibi. Zira mitsel figürlerin hakkı, güçlülerin hakkı olarak, sadece kurallarının yerine getirilemezliğinden dolayı can bulur. Bu yeterlik gerçekleştiği zaman, mitlerden dolayı en uzak haleflerine kadar gerçekleşmiştir. Odysseus'un Seirenlerle başarılı şekilde başarısız kalmış karşılaşmasından bu yana şarkılar hastalanmıştır ve batı dünyasının müzik sanatı, tekrar her çeşit sanat müziğinin devindirici gücü haline gelen şarkının uygarlıktaki anlamsızlığından mustarip olmaktadır.

Harfi harfine uyulmasından dolayı antlaşmanın feshedilmesiyle birlikte dilin tarihsel yeri değişir: Dil tanımlama haline gelmeye başlar. Mitsel yazgı, fatum konuşulan sözle birdi. Mitsel figürlerce geri alınmaz şekilde yerine getirilen yazgısal hükümlerin ait olduğu tasarım çevresi sözle nesne arasındaki farkı henüz tanımamaktadır. Sözün nesne üzerinde dolaysız nüfuzu olmalıdır, ifade ile amaç iç içe geçmektedir. Ancak hile, farktan yararlanmak demektir. Nesneyi değiştirmek için söze sarılınır. Böylece amaç bilinci meydana çıkar: Aynı sözün değişik anlamlara gelebileceğini anlayarak Odysseus düştüğü zor durumda ikiciliğin farkına varır. Udeis adı hem kahraman hem de Kimse sıfatlarının isnat edilmesine olanak tanıdığı için, kahraman adın çekiciliğinden kurtulmayı başarır. Geri alınmaz sözler insafsız doğa bağlamının formülleri olarak kalırlar. Bu formüllerin hareketsizliği, aynı zamanda yansıttıkları

yazgının hareketsizliğine daha büyü aşamasında karşı gelmeliydi. Söz ve söze intibak eden şey arasındaki karşıtlık burada kararlaştırılmıştı. Bu karşıtlık Homerosçu aşamada belirleyici hale gelir. Odysseus, gelişmiş burjuva toplumunda, biçimcilik anlamına gelen şeyi sözlerde keşfeder: Sözlerdeki sürekli yükümlülüğün karşılığı, kendilerini her çeşit içerikten uzaklaştırmakla, mesafe içinde her çeşit gizil içerikten, Odysseus'un kendisinden ve de Kimse'den söz etmekle ödenmektedir. Doğa gibi kayıtsızca insanlara ve tarihe hükmetmek isteyen mitsel adların ve kuralların biçimciliğinden, burjuva düşünü'nün ilk örneği olan adcılık ortaya çıkmaktadır. Kendini koruyan hile, söz ve nesne arasında hüküm süren süreçten beslenir. Polyphem'le karşılaşmasında Odysseus'un birbiriyle çelişen iki davranışı, yani adlara boyun eğişi ve onlardan ayrılışı yine de aynı şeydir. Kendini Kimse diye yadsıyarak kendi tarafını tutar, ortadan kaybolarak canını kurtarır. Dil vasıtasıyla ölüye bu şekilde intibak etmek modern matematiğin şemasını içerir.

Her şeyin doğru gittiği, antlaşmanın yerine getirildiği ve ortağın yine de aldatıldığı yerde bir değiş tokuş aracı olarak hile, mitsel tarih öncesinde olmasa bile Antikçağın ilk döneminde görülen bir ekonomi biçimine, müşterek ev idareleri arasındaki çok eski, "fırsat düştüğünde yapılan değiş tokuşa" atıfta bulunur. "Artakalanlar fırsat düştüğünde değiştirilir, ama geçimin sağlanmasında ağırlık noktasını insanların kendi ürettikleri metalar oluşturur."[13] Fırsat düştüğünde değiş tokuş yapan kişinin davranış tarzında serüvenci Odysseus'un davranış tarzı hatırlatılır. Feodal bey hâlâ dilencinin patetik görünüşü altında, ilk defa geleneğe aykırı olarak ev idaresi ekonomisinin dışına çıktığı, "gemiye bindiği" için görülmemiş bir zenginlikle geri dönen doğulu tüccarın özelliklerini[1"1] taşır. Girişimlerinin serüvene özgü öğesi, hâlâ hükmeden geleneksel ekonomi biçimi karşısında ratio'sunun ekonomi açısından

akıldışı görünüşüdür. Ratio'nun bu akıldışılığı, burjuva aklının, karşısına daha büyük bir güç olarak çıkan her akıldışılığa intibak etmesi biçiminde, hilede görülmektedir. Başına buyruk hilekâr, vaktiyle her makul şeye benzeyen homo oeconomicus'tur artık: Bu yüzden Odysseia bir Robinson öyküsüdür. İlk öıneksel her iki kazazede güçsüzlüklerini —kolektiflikten ayrılan bireyin güçsüzlüğünü— kendi toplumsal güçleri haline getirir. Dalgalara kapılmış, çaresiz, tek başına yalıtlanmışlıklarını onlara atomcu çıkarın acımasız takibi dikte eder. Onlar, daha bir işçiden yararlanmadan önce, kapitalist ekonominin ilkesini temsil ederler; ama yeni girişimler için kurtararak beraberinde getirdikleri şeyler, girişimcinin her defasında kendi el emeğinden çok daha fazlasıyla rekabete girdiği gerçeğini yüceltir. Doğa karşısındaki acizlikleri, toplumsal üstünlükleri için bir ideoloji işlevi görmeye başlamıştır. Odysseus'un dalgalar karşısındaki savunmasızlığı, seyyahın yerli halk üzerinden zenginleşmesinin meşruiyetine benzer. Burjuva ekonomi bilimi sonradan buna riziko kavramında yer vermiştir: Batma olasılığı kârı ahlak yönünden temellendirmelidir. Gelişmiş değiş tokuş toplumu ve bireyleri açısından Odysseus'un serüveni, başarı yolunu oluşturan rizikoların betimlenmesinden başka bir şey değildir. Odysseus, vaktiyle burjuva toplumunu tesis eden ilk ilkeye göre yaşar. İki seçenek vardı: Aldatma ya da yok olma. Aldatma ratio'nun belirtisiydi, ratio'nun tikelliği bu belirtiden anlaşılıyordu. Bu yüzden, burjuva döneminin sonunda barizleşen mutlak yalnızlık, seyyah Odysseus ile münferit fabrikatör Robinson'un tasarladıkları gibi, evrensel sosyalizasyona aittir. Radikal sosyalizasyon radikal yabancılaşma demektir. Odysseus ile Robinson'u meşgul eden bütünlüktür: Biri onu boydan boya kateder, diğeri yaratır. Her ikisi de bunu insanlardan tamamen yalıtlanmış şekilde yerine getirir. İnsanlar ikisine de sırf yabancılaşmış biçimde, düşman ya da dayanak, daima araç, şey muamelesi yapar.

Asıl sılaya dönüşle ilgili ilk serüvenlerden biri kuşkusuz çok daha gerilere, cin karikatürleri ile büyücü tanrılara ait barbarlık çağının çok gerisine uzanır. Söz konusu, Lotos yiyenlerin öyküsüdür, Lotos yemişinin tadına bakanlar, tıpkı Sekenleri dinleyenler ya da Kirke'nin değneğiyle dokunduğu kişiler gibi, kendilerinden geçerler. Ancak nefsine hakim olamayanların başına bir kötülük gelmemelidir: "Oysa Lotos yiyenlerden bir kötülük gelmedi adamlarımıza, / habercilerimize"*[15] Onları sadece unutma ve iradelerini terketme tehlikesi tehdit etmelidir. İlenç, "semiz topraklarda"[16] kimsenin çalışmadığı ve savaşların olmadığı başlangıçtaki durumu lanetler: "Kim yediyse Lotosun bal gibi yemişini, / kendinden geçti ve dönmek istemedi bir daha gemiye. / Orda kalıp Lotos yemekten başka bir şey düşünmediler, / akıllarını çelmişti bu yemiş, unutturmuştu sılayı."[17] Katılaştırılmış toplum düzeninde bağımlı kılınan katmanları katlanılmaz olana katlanabilmeleri için muktedir hale getirmeye yarayan uyuşturucu maddelerin sağladığı mutluluğu hatırlatan bu tür cennete benzer topraklardan onların pay almasına kendini koruyan akıl razı olamaz. Gerçekten de bu cennet benzeri topraklar sırf sahte bir mutluluktur, duygusuzca sürünmektir, hayvan varoluşu gibi yetersizdir. Olsa olsa mutsuzluk bilincinin yokluğudur. Oysa mutluluk hakikati içerir. Öze ilişkin bir sonuçtur. Çekilen acılar kalktığı zaman gelişir. Lotos yiyenlerin yanında onların bu sahte mutluluğuna göz yummayan çilekeş haklıdır bu yüzden. Lotos yiyenlere karşı kendi davasını, ütopyanın tarihsel emek vasıtasıyla gerçekleşmesini savunur, mutluluk tablosunda birdefa kalmakla bu mutluluğun gücünü elinden alır. Ama rasyonellik, yani Odysseus bu hakkı algılayarak zorunlu şekilde haksızlıkla ilişkiye girer. Davranışı dolaysız olarak egemenliğin yararına işler. Kendini koruyan akıl "dünyanın kıyılarında-

** Bu bölümdeki alıntılar için bkz. Homeros,* ***Odysseia****, çevirenler: Azra Erhat - A. Kadir, Sander Yayınlan, İstanbul 19?0.*

ki"[18] bu mutluluğa, sonraki dönemlerin çok daha tehlikeli mutluluğu gibi, pek razı olamaz. Tembeller harekete geçirilir ve gemiye taşınır: "Ama bakmadım gözlerinin yaşına, sürükledim gemiye onları, / teknede, kürekçi siyalarının altına çektim, vurdum cincire."[19] Lotos doğuya özgü bir yiyecektir. Bugün de ince ince kıyılmış olarak Çin ve Hint mutfağında kullanılır. Kendisine isnat edilen baştan çıkarıcılığı. tarımdan, hayvan yetiştiriciliğinden ve avcılıktan, kısacası her çeşit üretimden daha eski bir döneme, yani toprakta[20] yetişen ürünleri ve de deniz ürünlerini toplama dönemine gerileyişin baştan çıkarıcılığıdır belki. Destanın, aylaklık yaşamına ilişkin tasarımı çiçeklerin yenmesine bağlaması pek de rastlantı değildir, böyle olsaydı bile bugün bundan bir şey anlamak mümkün olmayacaktı. AvrupalIların gülsuyu ile pişirilen yemeklerden, şekerli menekşeden tanıdığı, yakın doğuda hâlâ tatlı şeklinde yaygın olan çiçek yemek, yaşamın yeniden üretiminin bilinçli kendini korumaya, tokların mutluluğunun planlı beslenmenin yararlığına bağlı olduğu bir durumu önceler. En uzak ve en eski mutluluğun, koku alma duyusunu uyaran anısı beslenmenin son derece yakın oluşu ile hâlâ iç içe geçmektedir. Bu anı tarih öncesine gönderme yapar. İnsanların tarih öncesinde ne kadar acı çektikleri önemsizdir, onlar bu tarih öncesine ilişkin imgeden beslenmeyen hiçbir mutluluk düşünecek durumda değildir: "Engine açıldık yeniden, içimiz hüzün dolu."[21]

Odysseus'un, eline düştüğü —Homeros'ta düşürülmek ve düşmüş olmak eşdeğerdir— diğer figür Tepegöz Polyphem tekerlek kadar büyük tek gözünü aynı tarih öncesinden kalan bir iz olarak taşır: Bu tek göz kulakların ve gözlerin simetrisinden daha ilkel olan burun ile ağzı hatırlatır,[22] ne ki teşhis etmek, derinlik, somutluk algılar ancak iki gözle iki kulağın birliğinde birbirini tuttuğu zaman söz konusu olur. Ama Lotos yiyenlere karşılık Polyphem yinede daha sonraki, asıl barbarlık dönemini, avcılar ve çobanlardan oluşan bir dönemi temsil

eder. Homeros'a göre barbarlık, toprağın sistemli şekilde işlenmediği ve bu yüzden sistemli, zamandan tasarruf eden bir emek ve toplum örgütünün kurulmadığı döneme rastlar. O, Tepegözleri "töre bilmez, azgınlar"[23] diye tanımlar, çünkü onlar" yalnız ölümsüz tanrılara güvenirler, / ne ekin ekerler elleriyle, ne de çift sürerler, / toprak ekilmeden, işlenmeden verir onlara her şeyi, / arpayı da, buğdayı da, asmayı da verir, / şarap sunan iri salkımları Zeus'un yağmuru şişirir"[24], ve burada uygarlığın suçunu gizlice itiraf etmesine benzer bir şeyler bulunur. Bolluğun yasaya ihtiyacı yoktur ve uygarlığın anarşiden şikayeti neredeyse bolluğu ihbar etmeye benzer: "Yoktur onların demekleri, yasaları falan. / Otururlar yüksek dağ tepelerinde, oyuk mağaralarında, / herkes kendi evini yönetir, kendi karısını, çocuğunu, / umurlarında değildir hiç kimse, başkalarına aldırmazlar."[25] Bu, güçsüzlerin baskı altına alınmasına dayanan ataerkil bir akrabalık toplumudur artık, ancak değişmez, kesin mülkiyete ve hiyerarşisine göre öıgütlenmemiştir henüz ve bu durum mağara sakinlerinin, nesnel yasanın eksikliğini ve böylelikle Homeros'un karşılıklı umursamazlık, yani vahşet aşaması serzenişini temellendiren, birbirlerine bağlı olmayışlarıdır. Ama anlatıcının pragmatik sadakati daha sonraki satırlarda kendi uygar yargısını tekzip eder: Kör edilenin acıyla bağırması üzerine akrabaları umursamazlıklarına karşın ona yardım etmek için koşup gelirler ve Odysseus'un adını değiştererek başvurduğu hile ahmakların akrabasına yardımcı olmasını engeller.[26] Ahmaklık ve yasasızlık aynı belirlenim olarak meydana çıkar: Homeros Tepegözleri "yasasız düşünen canavarlar"[27] diye tanımladığı zaman, bunun anlamı, onların yalnızca düşüncelerinde ahlak yasalarına saygı göstermemeleri değil, üstelik düşüncelerinin kendisinin de yasasız, sistemsiz, bölük pörçük olmasıdır, tıpkı davetsiz konukların koyunların üstüne binmektense aluna saklanarak mağaradan nasıl kaçabileceklerine ilişkin burjuva bilmecesini çözememe-

leri ve Odysseus'un sahte adının taşıdığı sofizme özgü çifte anlamın da farkına varılmaması gibi. Ölümsüz tanrılara güvenen Polvphem kuşkusuz bir yamyamdır ve tanrılara güvenmesine karşın saygıda bulunmayı reddedişi buna uygun düşer: "Uzaklardan gelmeyen ey yabancı sen ahmağın birisin" —sonraki dönemlerde ahmaklarla yabancılar arasında ayrım yapmaya pek dikkat edilmemiştir ve yabancı olan şeyleri kullanma bilgisizliğine dolaysız şekilde ahmaklık damgası vurulmuştur—"kork diyorsun bana tanrıların öcünden, say onları, / ne yıldırımlar gönderen Zeus'a aldırış eder Tepegözler, / ne de öbür tanrılara, çok daha yetkiniz biz onlardan!"[28] Bunları anlatan Odysseus "yetkin" sözüyle alay eder. Oysa kastedilen yaşlı sıfatıdır elbette; güneş sisteminin iktidarı kabul edilir, benimsenir, ama bu bir feodal beyin burjuva zenginliği iktidarını kabul etmesi gibidir, feodal bey ses çıkarmadan kendini soylu hisseder, ama uğradığı haksızlığın kendisine temsil edilen haksızlık türünden olduğunu farketmez. Polyphem'in babası ve Odysseus'un düşmanı deniz tannsı Poseidon evrensel, her şeye karışmayan göktanrısı Zeus'tan yaşlıdır, ve elementler halk inancı ile logos merkezli yasa inancı arasındaki mücadele, deyim yerindeyse, öznenin haberi olmadan yürütülür. Ancak yasa tanımayan Polyphem, onu aydınlanmış çocukluk döneminin masal dünyasında dev Goliath haline getiren uygarlığın tabuları tarafından kendisine yakıştırıldığı gibi tam anlamıyla bir canavar değildir. Kendini koruyuşunun düzen ve alışkanlık biçimini aldığı yoksullar çevresinde uzlaşanlardan yana onun bir eksiği yoktur. Koyunlarıyla keçilerinin yavrularını emzirttiği zaman bu pratik eylem hayvanlara duyduğu şefkati içerir ve dost diye hitap ederek, mağarayı bu defa niçin en son terkettiğini, yoksa efendisinin başına gelen felakete mi üzüldüğünü sorduğu koçla ünlü konuşması çok duygulandırıcıdır, tıpkı sılaya dönen Odysseus'un yaşlı köpeği Argos tarafından tekrar tanındığı zaman bu duygusallığın Ody-

sseia'da bir kez daha doruğuna ulaşması gibi, hem de konuşma kaba bir şekilde sona ermesine karşın. Devin davranışı henüz karakter halinde nesnelleşmemiştir. Odysseus'un yalvararak söylediği sözlere vahşi bir nefret duygusuyla değil, henüz hükmü altına girmediği yasayı reddederek cevap verir: Odysseus ile yoldaşlarının canını bağışlamak istemez: "Yaparım ben canımın istediğini"[29] ve bunları anlatan Odysseus'un iddia ettiği gibi gerçekten kötü niyetle konuşup konuşmadığı belli değildir. Caka satarak ve yarı kendinden geçmiş şekilde sarhoş Polyphem Odysseus'a konukluk armağanı sözleri verir,[30] ama Odysseus'un kendini Kimse diye tanıtmasından sonra, onu en son yiyeceğini söyleyerek, aklına konukluk armağanına karşılık istemek gibi kötü bir düşünce gelir; belki de Odysseus kendini Kimse diye tanıttığı ve Tepegözlerin kıt aklına göre mevcut sayılmadığı için.[31] Güçlü kuvvetlinin bedensel kabalığı onun her zaman değişip duran güvenidir. Bu yüzden, yola sokulanlara karşı hiç durmadan işlenen haksızlıkla ilgili mitsel kuralların yerine getirilişi hak tanır doğal güce karşı da bir haksızlık haline gelmektedir. Odysseus'un oyununa gelen Polymhem ile diğer canavarlar, Hıristiyanlık çağındaki şikayetçi ahmak şeytanın, Shylok ve Mephistopheles'e kadar uzanan modelleridir. Devin, sağlığı yerinde olduğu sürece, daha iyi bilmesi gereken kişi tarafından alaşağı edilene kadar, barbar kabalığının tözünü oluşturan ahmaklığı daha iyiyi temsil eder. Odysseus kendini Polyphem'in güvenine ve böylelikle onun temsil ettiği insan eti üzerindeki ganimet hakkına uydurur, bunu kuralların yerine getirilmesiyle birlikte bu kuralları yok eden hile şemasına göre yapar: "Al bu şarabı Tepegöz, iç yediğin insan etinin üstüne, / nasıl şarabımız vardı gemimizde, bir gör bak!'[32] diye öneride bulunur kültür taşıyıcı.

Ratio'nun karşıtına, henüz kesin bir kimliğin oluşmadığı bir bilinç aşamasına —ki bunu hantal, kaba dev temsil eder—

intibak etmesi ad hilesinde son şeklini alır. Bu hile halklar arasında çok yaygındır. Grekçede bir sözcük oyunudur; saptanan bir sözcükte ad —Odysseus— ile amaç —Kimse— birbirinden ayrılır. Odysseus ile Udeis günümüz insanına hâlâ benzer adlar gibi gelir ve İthaka'ya dönenle ilgili öykünün anlatıldığı lehçelerin birinde İthaka kralının adının gerçekten de Kimse adına benzediği pekala tasarlanabilir. Olup bitenlerden sonra akrabalarının, suçlunun kim olduğu sorusuna Polyphem'in Kimse diye cevap vererek olayı gizlediğini, suçlunun cezadan kurtulmasına yardımcı olduğunu tahmin etmek rasyonel yönden zayıf bir kılıf etkisi bırakır. Aslında özne Odysseus, özneyi özne yapan kendi kimliğini yadsır ve biçimsizliğe intibak ederek hayatta kalır. Adının kimse olduğunu söyler, çünkü Polyphem bir Ben değildir, ad ve nesne karışıklığı aldatılan barbarın tehlikeden kurtulmasına engel olur: Öcünün alınması için seslenişi, öc almak istediği kişinin adına büyülü şekilde bağlı kalır ve bu ad onun seslenişini acizliğe mahkum eder. Çünkıi Odysseus amacı ada katarak adı büyülü çevreden yoksun bırakır. Ama kendini savunması, her uygarlıkta olduğu gibi, destanda da kendini yadsımasıdır. Böylelikle Ben, intibak ederek kaçmaya çalıştığı doğal bağlamın yapay çevresine düşer. Kendi isteğiyle adına Kimse diyerek ve doğal duruma intibakı doğaya hükmetme aracı şeklinde manipule ederek cüretkar hale gelir. Hilekâr Odysseus başka türlü davranamaz: Devin kayalar fırlatan ellerinin hâlâ etki alanında bulunmasına karşın, kaçarken yalnız alay etmekle kalmaz, üstelik gerçek adını ve soyunu da açıklar, sanki tarih öncesi, biraz önce kaçıp kurtulmuş olan onun üzerinde, eğer kimliğini rasyonel kimlikten henüz ayrılan büyülü söz sayesinde tekrar eski haline getirmezse, bir ara Kimse adım taşımışken tekrar kimse durumuna düşmekten korkmasını gerektirecek bir nüfuza hâlâ sahipmiş gibi. Dostlan onun ahmaklık yapmasını önlemeye, aklını başına toplamasına çalışırlar, ama başara-

mazlar, fırlatılan kayalardan güç bela kurtulurlar, o adını söylemekle muhtemelen Poseidon'un —ki pek öyle herşeyden haberli diye tanıtılmaz— nefretini üstüne çeker. Akıllının ahmak kılığına girmesinden ileri gelen hile, bu kılığı terk eder etmez ahmaklığa dönüşür. Bu, dil uzluğunun diyalektiğidir. Antikçağdan faşizme kadar Homeros gevezelikle suçlanmıştır, ve bu hem kahramanlar hem de anlatıcı için geçerlidir. Ne ki İonyalı (Homeros -çn) kehanet yönünden eski ve yeni Spartalılara üstün olduğunu, hilekârın, aracı kişinin sarfettiği sözlerle onların başına bela getireceğini söyleyerek göstermiştir. Fiziksel gücü aldatan sözler durmak nedir bilmez. Sözlerin akışı parodi olarak bilinç akımına, düşünmenin kendisine eşlik eder: Düşünmenin yanılmaz özerkliği, sanki düşünme ile gerçeklik aynı adı taşıyormuş gibi bu özerklik sözle,r vasıtasıyla gerçekliğe girdiği zaman, bir çılgınlık momenti —cinnet momenti— haline gelir, oysa düşünme .sırf araya koyduğu mesafe nedeniyle gerçekliğe hükmeder. Ancak böyle bir mesafe aynı zamanda edilgidir. Bu yüzden akıllı Odysseus —atasözünün tersine— hep fazla konuşma hevesindedir. Onu nesnel yönden belirleyen korkudur, zorbalığa karşı sözün ortadan kalkmış yararına devamlı sarılmadığı zaman, zorbalık tarafından tekrar bu yarardan yoksun bırakılmayı arzu eder. Çünkü söz, aldattığı doğadan daha güçsüz olduğunu bilir. Fazla konuşmak, zorbalığın, ve haksızlığın özgün ilke şeklinde meydana çıkmasına neden olur ve böylece korkan kişiyi her zaman korkulan eylemlere teşvik eder. Tarih öncesindeki sözün mitsel baskısı, aydınlanmış sözün kendisine karşılık yine de kendisince zorla getirilen felakette ebedileştirilir. Kendini Odysseus olarak açığa vuran Udeis, ölüm korkusundan kaynaklanan üstünlüğüne hâlâ ölüm korkusu içinde fazlasıyla güvenen Musevinin özelliklerini taşımaktadır bile ve aracı kişiden alınan öc, burjuva toplumunun sonunda değil, her çeşit zorbalığa tekrar tekrar başvurma amacı güden olumsuz ütopya halinde

bu toplumun başlangıcında yer alır.

Yamyamın barbarlığı olarak mitos'tan kaçıp kurtulanın anlattıklarına karşılık Kirke öyküsü tekrar asıl büyü aşamasına dikkati çeker. Büyü, tekrar büyünün esiri olan Ben'i ayrıştırır ve böylelikle daha eski biyolojik bir türe geri iter. Ben'in ayrışmasının hızı yine unutuşun hızıdır. Bu hız zamanın katı düzeniyle birlikte, kendini bu düzene göre yönlendiren öznenin sarsılmaz iradesini yakalar. Kirke, kendilerini itkilerine terk eden erkekleri baştan çıkarır ve baştan çıkarılanın girdiği hayvan kılığı oldum olası bu itkiye bağlanmış, Kirke de, erotik inisiyatifi doğallık olarak ona yakıştıran Hermes'in dizeleriyle gerekçelendirilerek kurtizanlığın (kibar fahişeliğin -çn) ilk örneği haline getirilmiştir: "Ödü kopacak, yatağına götürmek isteyecek seni, / sakın olmaz deme, hor görme tanrıçanın yatağını."[33] Kirke'nin özelliği, eylemlerinde önce felaket getirici sonra da yardımcı olarak davranmasından belli olduğu gibi, çifte anlamlılıktır; bu çifte anlamlılık soy ağacından da anlaşılır: O, Helios'un kızı ve Okeanos'un torunudur.[34] Onda ateş ve su öğeleri birbirinden ayrılmamıştır ve doğanın —ister anaerkil ister ataerkil olsun— belirli bir görünüşünün başatlığına karşıtlık olarak hâlâ fahişenin bakışında, yıldızın nemli yansısında[35] tekrar belirerek promiskuite'nin (serbest cinsel ilişkinin —ç), kurtizanlığın özünü oluşturan işte bu birbirinden ayrılmamışlıktır. Kurtizan mutluluk bahşeder ve mutlu edilenin özerkliğini tahrip eder, bu onun çifte anlamlılığıdır. Ama mutlu kıldığı kişiyi zorunlu olarak yok etmez: Daha eski bir yaşam biçimini elinde tutar.[36] Lotos yiyenler gibi Kirke de konuklarına ölümcül kötülüklerde bulunmaz ve vahşi hayvanlar haline getirdikleri henüz sakin, uysal bir şekilde dururlar: "Kurtlar, arslanlar vardı çevresinde, dağ hayvanları, / büyülemişti Kirke onları kötü ilaçlarla. / Saldırmadı bu hayvanlar adamlarımın üstüne, / ama kalkıp uzun kuyruklarıyla onları okşadılar. / Köpekler nasıl kuyruk sallarsa şölenden dönen

efendilerine, / bilirler çünkü kendilerine güzel şeyler getirdiğini her seferinde, / öyle kuyruk sallıyordu bu sert tırnaklı kurtlar ve arslanlar."[37] Büyünün etkisindeki insanlar, Orpheus'un ezgilerini dinleyen vahşi hayvanlara benzer şekilde davranırlar. Eline düştükleri mitsel yasa aynı zamanda özgürlüğü içlerindeki bastırılmış doğadan çözer, ayırır. Mitosa gerileyişlerinde yalanlanan şey zaten mitostur. Onları Ben yapan ve hayvandan ayıran itkinin bastırılması, eski bir görüşe göre Kirke adının (Circe; daire, deveran demek olan circulus'tan -çn) ima ettiği ve umutsuz şekilde kapanmış olan doğanın deveranında baskının içe dönmesiydi. Ülküleştirilmiş tarih öncesini onlara hatırlatan zorba büyücü ise hayvanlarla birlikte, tıpkı Lotos yiyenlerin cennete benzer topraklan gibi, uzlaşma yanlışlığına fazlasıyla kapılmış sahte bir dünya yaratır. Ne ki onlar bir zamanlar insan oldukları için uygar destan başlarına geleni trajik bir felaket olarak göstermesini bilir ve Homeros'un anlattıklarında bir hazi iz pek görülmez. Kurban ne denli uygarsa bu iz o denli büyük bir azimle ortadan kaldırılır.[38] Odysseus'un yoldaşları, daha önceki konuklar gibi kutsal vahşi hayvanlar haline değil, murdar ev hayvanları, yani domuz haline gelirler. Kirke öyküsünde belki de, domuzların kutsal sayıldığı Demeter'in Ktoncu kültünü hatırlamanın bir rolü vardır.[39] Ya da ama domuzun insanınkine benzeyen anatomisini ve çıplaklığını düşünmenin, ki bu düşünce motifi açıklamaktadır: Sanki İonyalılarda benzerle karışma konusunda, Musevilerde devam eden aynı tabu bulunmaktaydı. Sonuçta insan eti yeme yasağını düşünmek mümkündür, çünkü, Juvenal'da olduğu gibi, insan eti tadının domuz eti tadına benzediği hiç durmadan anlatılmaktadır.

Sonradan her uygarlık, toplumun amaçları doğrultusunda toplum tarafından kurallara bağlanan hazlar dışında, itkilerinden dolayı başka hazlar düşünenleri büyük bir zevkle domuz diye tanımlamıştır. Odysseus'un yoldaşlarının domuza dönüş-

melerinde büyü ile karşı-büyü, ot ve şarapla yakından ilintilidir, sarhoşluk ile ayılma da, cinsiyete ve tarih öncesinin anısına en yakın olan, giderek iyice bastırılan, bilinç dışına itilen koku alma duyusuyla.[40] Ancak domuz görünüşü altındaki bu kökü alma mutluluğu, burnu yerde olanın ve dik yürümeye başlayanın özgür olmayan koklaması[41] şeklinde tanınmayacak hale gelmiştir. Bu sanki, büyüleyici kurtizanın erkekleri bağımlı kıldığı ritüelde, ataerkil toplumun her defasında yeniden boyun eğdiği şeyi tekrarlaması gibidir. Uygarlığın kadınlar hakkında verdiği hükmü, kadınlar uygarlığın baskısı altında hemen benimsemeye ve cinsiyeti yermeye yanaşırlar. Aydınlanma ile mitosun, izleri destanda görülen çatışmasında, güçlü olan baştan çıkarıcı aynı zamanda güçsüzdür, eskimiştir, saldırı karşısında savunmasızdır ve yanında muhafız olarak bağımlı hayvanlara ihtiyaç duyar.[42] Doğanın temsilcisi olarak kadın burjuva toplumunda karşı konulmazlığın[43] ve acizliğin gizemli imgesi haline gelmiştir. Böylece o, doğayla uzlaşmanın yerine doğanın alt edilmesini koyan hodpesent ve değersiz egemenlik yalanını yansıtır.

Evlilik topluma katlanmanın, onunla uzlaşmanın orta yoludur: Kadın, iktidarın kendisine erkek tarafından dolaylı şekilde tanınmasıyla aciz kişi olarak kalır. Odysseia'da bunun bir kısmı kurtizan tanrıçanın yenilgisinde iyice belli olur, edebi yönden daha genç Penelopeia ile yapılmış kültürlü evlilik ise ataerkil kurumun daha sonraki nesnellik aşamasını temsil eder. Odysseus'un Aiaie adasına çıkmasıyla birlikte erkekle kadın arasındaki ilişkinin çifte anlamı, özlem ve yasa, antlaşma vasıtasıyla konman bir değiş tokuş biçimini alır. Bunun önkoşulu feragattir. Odysseus Kirke'nin büyüsüne karşı koyar. Bu yüzden büyü tarafından, ona karşı koyamayanlara verilen sırf aldatıcı sözler Odysseus'a nasip olur. Odyseus Kirke ile yatar. Ama ona önce ölümsüzler, Olympos tanrıları adına büyük bir ant içirir. Bu ant erkeği, iktidarsız bırakılma karşısın-

da, promiskuite yasağından ve daima itkiyi terkediş, erkeğin kendini iktidarsız bırakışı şeklinde simgesel olarak hâlâ devam eden erkek egemenliğinden alınacak öç karşısında koruyacaktır. Kirke, büyüye karşın Odyseus'un dönüşmemek için direnmesi karşısında, "göğsünde hassas olmayan serkeş bir yürek"[44] taşıyor diye serzenişte bulunarak, kendisine karşı koyan efendiye, Ben'e baş eğmek ister: "Ama şimdi sok kılıcını kınına, haydi, / gidelim seninle uzanalım yatağımıza, / sevgi içinde güvenelim birbirimize, sevişe birleşe."[45] Kirke'nin bahşettiği hazin bedeli hazin hor görülmüş olmasıdır; sonuncu kurtizan ilk dişi karakter olarak varlık gösterir. Efsaneden tarihe geçiş sırasında onun burjuva duygusuzluğuna katkısı belirleyicidir. Kirke'nin davranışı, sevgi sonradan ideoloji olarak rakiplerin nefretinden dolayı daha çok aldatmak zorunda kaldıkça hükmünü o derece artıran sevgi yasağını uygular. Değiş tokuş dünyasında daha fazlasını veren kişi haksızdır; seven kişi ise daima daha çok sevendir. Yaptığı fedakârlık göklere çıkarılırken sevenin de fedakârlıkta bulunmaktan kurtulmamasına kıskanç gözlerle dikkat edilir. Seven kişiye özellikle sevgide haksızlık yapılır ve ceza verilir. Sevgisini belli eden kendine ve başkalarına hükmedememe acizliği, umutlarının gerçekleşmesini ondan esirgemek için yeterli nedendir. Yalnızlık artan bir şekilde kendini toplumla birlikte yeniden üretir. Daha duygular henüz dallanıp budaklanırken bu mekanizma, kendini gerçekleştirmekten dolayı yozlaşacak kadar duygusuzluğa itilmiş olan başkalarını da bulabilmek için sevgi aşamasında bile hükmünü artırır. Erkeklerin köle gibi boyun eğdikleri Kirke'nin gücü, onların, Kirke'ye boyun eğmeyi reddeden feragat etmiş kişiye olan bağımlılıklarına geçer. Tanrıça kirke'nin, ozan tarafından kendisine isnat edilen doğa üzerindeki etkisi bir rahip kehaneti halinde, hatta denizde karşılaşılacak güçlüklerin tedbirli bir öngörüsü halinde azalır. Bu durum, dişiye özgü tedbirlilik karikatüründe yaşamaya devam

eder. Güçten düşürülmüş büyücünün Seirenler ve Scylla ile Charybdis hakkındaki kehanetleri sonuçta erkeklerin kendilerini korumalarına yarar.

Ancak kuşaklar arasında düzenli bir ilişki kurmanın neye mal olduğunu, antlaşma yaptığı efendisinin emriyle Kirke'nin tekrar insana dönüştürdüğü erkeklerin davranışını anlatan muğlak birkaç dize ele vermektedir. Önce şöyle denmekte: "Ama şimdi eskisinden daha gençtiler, / daha güzeldiler ve daha boylu boslu."[40] Ne ki, bu şekilde onaylanan ve erkeklikleri güçlendirilenler mutlu değildir: "Ağlamak geldi hepsinin içinden hıçkıra hıçkıra, / ev baştan başa iniltilerle yankı-, landı durdu."[47] Bir yıl sürecek kısır evliliği merasimle kutlamak için düzenlenmiş şölene eşlik eden en eski düğün şarkısı herhalde bu ezgilerle yankılanıyordu. Penelopeia ile olan asıl evlilikle bu evlilik arasında tahmin edilenden daha çok ortak yanlar vardır. Fahişe ile yasal eş ataerkil dünyada kadının kendine yabancılaşmasının tamamlayıcı öğeleridir: Yasal eş, yaşam ve mülkiyete ilişkin değişmez düzenden duyulan hazı ele verirken fahişe de, yasal eşin mülkiyet hakkını açık bırakan şeyi onun müttefiki olarak tekrar mülkiyet ilişkisine isnat eder ve hazı satışa çıkarır. Mitsel kader tanrıçaları,[48] Odysseus'un sevgilileri Kirke ile Kalypso, tıpkı burjuva ev kadınları gibi çalışkan birer dokumacı olarak tanıtılır, Penelopeia ise bir fahişe gibi, sılaya dönenin gerçekten yaşlı bir dilenci mi yoksa serüven peşinde koşan bir tanrı mı olduğunu kuşkulu bakışlarla anlamaya çalışır, O çok övülen Odysseus'u tekrar tanıma sahnesi gerçekten soylulara özgü bir tarzda geçer: "Oysa kadın uzun zaman öyle kaldı, bir şey demeden, / şaşkınlık kaplamıştı zavallıcığın yüreğini, / Kimi zaman Odysseus'un yüzüne benzetiyordu yüzünü onun, / kimi zaman da tanımıyordu çaputların altında bir türlü."[49] Penelopeia kendiliğinden bir harekette bulunmaz, sadece bir hata işlemekten kaçınır, ayrıca düzenin ezici baskısı altında böyle bir hata işleme hakkını

kendinde görmez. Gelecekteki konumuna henüz tam anlamıyla intibak etmemiş olan genç Telemachos bu duruma öfkelenir, ama anasına çıkışacak kadar kendini büyümüş hisseder. Anasına yönelttiği duygusuzluk ve taş yüreklilik suçlaması, Kirke'nin daha önce Odysseus'a karşı öne sürdüğü suçlamaların aynısıdır. Kuıtizan ataerkil dünya düzenini benimsediği zaman monogam eş bununla yetinmez ve kendini erkek karakteriyle eşit hale getirene kadar sakinleşmez. Evliler işte böyle anlaşırlar. Penelopeia sılaya döneni sınarken yeri değiştirilmesi mümkün olmayan evlilik yatağını ima eder, ki Odysseus bu yatağı gençliğinde soy ve mülkiyet birliğinin simgesi olan bir zeytin ağacının çevresine kurmuştur. Penelopeia duygulandırıcı bir kurnazlıkla yatağın yeri değiştirilmiş gibi konuşur ve kocası da "içerleyerek" ona cevap verir, bu dayanıklı el işini nasıl ortaya çıkardığını ayrıntılarıyla anlatır: Onun, burjuva ilk örneği olarak, kendi zerafeti içinde bir hobby'si vardır. Bu hobby, ayrımlaşmış mülkiyet ilişkilerinden dolayı zorunlu şekilde çoktan dışında kaldığı zanaatçılara özgü işlerin yinelenmesinden ileri gelir. O bu ilişkilerden zevk duyar, çünkü refah, zenginlik, sağlama özgürlüğü ona, eğer yaşamak istiyorlarsa bu tür işleri yapmak zorunda kalanlar hakkında karar verme yetkisi verir. Duygulu Penelopeia onu buradan tanır ve olağanüstü sağduyusuyla övüp tatlı diller döker. Bir parça alay gizli bu övgüye, ani duraklamalar halinde belirerek, kocasının çektiği acıları, sadece evlilik tarafından, "onaylanmış süreklilik düşünceleri"[50] tarafından sağlanan mutluluğun tanrılarca kıskanılmasına bağlayan sözler eklenir: "Ne yapalım ki, tanrılar dertlere boğdu bizi, / çok gördüler bize yan yana yaşamımızı, / gençliğin tadını çıkarıp ihtiyarlığın eşiğine varmamızı."[51] Evlilik sırf yaşayanların misilleyici düzeni değildir, üstelik birlikte ve dayanışma içinde ölüme direnmek demektir. Uzlaşma evlilik içinde boyun eğişten dolayı artar, gelişir, tıpkı insani-olanın tarihte bugüne kadar özellikle ve yalnızca, in-

sancıllığın gizlediği barbar-olan nedeniyle gelişmesi gibi. Eşler arasındaki antlaşma eski düşmanlığı güç bela ortadan kaldırdığı zaman, Phileman ile Baukis efsanesindekine benzeyen huzurlu yaşlılık imgesi de kaybolup gider, tıpkı kesilen kurban dumanının şifalı ocak dumanına dönüşmesi gibi. Kuşkusuz evlilik uygarlıktan dolayı mitos'un ilk temel taşlarından biridir. Ama evliliğin mitsel katılığı ve sağlamlığı, küçük adanın engin denizden yükselmesi gibi, mitostan ayrılarak sivrilir.

Rotasından çıkmış esas yolculuğun en uzak durakları bu tür sığınılacak yerler değil, Hades'tir. Serüvencinin ilk Nekyia'da (ölülerin ruhlarını çağırma merasimi; Odysseia'nın 11. bölümüne Antikçağ'da bu ad verilmiştir -çn) karşısına çıkan görüntüler ışık dinini kaldıran anaerkil[52] ruhlardır: Yani Odysseus karşısında, kendini ataerkil, amaca uygun bir katıyürekliliğe zorladığı[53] anasının görüntüsünden sonra en eski kadın kahramanları bulur. Ancak anasının görüntüsü acizdir, kördür ve dilsizdir,[54] tıpkı dilin görüntüye terkedildiği momentlerdeki epik anlatıma benzer bir hayal gibi. Görüntüye dil kazandırmak için canlı anıların teminatı olarak kurban kanına ihtiyaç vardır, ki görüntü bu dil vasıtasıyla, her zamanki gibi beyhude yere ve geçici olarak, mitsel dilsizliğin dışına çıkar. Öznellik ancak görüntülerin önemsizliğini idrak ederek kendine hakim olduğu zaman bu görüntülerce boş yere sözü verilen umuttan pay alır. Odysseus'un adanmış topraklan arkayik görüntüler ülkesi değildir. Bütün bu görüntüler sonuçta ona, ölüler dünyasındaki gölgeler olarak kendi gerçek özlerini, zevahiri gösterirler. Odysseus bu görüntülerin birer ölü olduğunu anladıktan ve onları kendini korumanın efendilere özgü davranışıyla, yaşamına yararlı ve içinde mitsel gücün hayal olarak, ruh halinde kendini koruduğu bilgileri kendisine sağlayanlara armağan ettiği kurbandan uzaklaştırdıktan sonra onlardan kurtulur. Güçten düşürülmüş mitlerin bir araya geldiği ölüler dünyası sılaya en uzak olan yerdir. Bu dünya sıla ile

sadece çok uzak bir mesafeden iletişim kurar. Odysseus'un Hades'teki ziyareti destanın en eski, aslında efsaneye ait katmanlarından biridir diyen Kirchoff'un bu varsayımı[55] kabul edilecek olursa o zaman bu en eski katman aynı zamanda destandır, ki bu katmanda bir özellik —Orpheus ile Herakles'in Hades'e inişlerini anlatan efsanedeki gibi— mitosu yadsınmaz şekilde aşmaktadır, örneğin her çeşit anti-mitolojik düşücenin en küçük hücresini oluşturan, cehennem kapısının parçalanmasına, ölümün feshedilmesine ilişkin motif gibi. Anti-mitolojik öğeyi, Poseidonla olası bir barışmadan söz eden Teiıesias'ın kehaneti içermektedir. Odysseus'un omuzunda bir kayıkçı küreği taşıyarak yola düşmesi ve "denizin ne olduğunu bilmeyen, /tuzlu yemeğe asla el sürmeyen"[56] insanlarla karşılaşana kadar dolaşması gerekmektedir. Karşısına bir yolcu çıktığı ve ona omuzunda bir harman küreği taşıdığını söylediği zaman, Poseidon'u yatıştıracak kurbanı kesmek için uygun yere geldiğini anlayacaktır. Kehanetin püf noktası kayıkçı küreğinin harman küreği diye yanlış teşhis edilmesidir. Bu durum İonyalılara çok komik gelmiş olmalı. Ancak barışmanın bağımlı kılındığı bu komik öğe insanları değil, öfkeli Poseidon'u hedef almaktadır.[57] Yanlış anlama asık suratlı elementer tanrıyı güldürecek, kahkahaları öfkesini dağıtacaktır. Bu durum, Grimin kardeşlerin masalındaki anneye, küçük yaramazdan kurtulabilmesi için komşu kadının verdiği öğüte benzemektedir: "Yaramazı mutfağa götürsün, ocağın üstüne oturtarak ateş yaksın ve iki yumurta kabuğunda su ısıtsın, bu onu güldürecektir, eğer gülerse sonu gelmiş demektir."[58] Gülmek bugüne kadar zorbalığın belirtisi, gözü kapalı, inatçı insan doğasının baş gösterişi olsa bile, içinde yine de, gülmekle birlikte kendi gözü kapalı doğasını bu biçimiyle farkeden ve böylece yıkıcı zorbalığa yönelen karşıt öğeyi taşır. Gülmenin bu çifte anlamı adın çifte anlamına yakındır ve adlar belki de taşlaşmış gülüşlerden başka bir şey değildir, örneğin bugün,

başlangıçtaki ad verme ediminden hâlâ bir şeyler taşıyan takma adlar gibi. Gülmek öznelliğin suçuna bağlıdır, ama gülme önceden bildirdiği hukukun ertelenişinde bağımlı olmaktan fazlasını da sezdirir. Sılaya dönüş yolunu vaadeder. Sıla özlemi, ilk öyküsü Odysseia'da anlatılan öznelliğin tarih öncesinden kaçıp kurtulmasını sağlayan serüvenin doğurduğu şeydir. Sıla kavramının mitos'a ters düşmesinde, faşistlerin mitos'u sıla diye gösteren yalanında destanın en gizli paradoksu kararlaştırılmıştır. Bu durum kendini, sılanın önkoşulu olan yerleşik düzeni göçebelik döneminden sonra getiren tarihin hatırlanışında belli eder. Yerleşik düzenle ortaya çıkmış değişmez mülkiyet düzeni eğer insanların, sıla özleminden ve kaybolup gitmiş başlangıç dönemine duyulan özlemden kaynaklanan yabancılaşmasına dayanıyorsa, o zaman bu aynı zamanda her çeşit özlemin ve sıla özleminin yöneldiği sadece sıla kavramına temel oluşturan değişmez mülkiyettir, yerleşik düzendir. Her felsefenin sıla özlemi olduğunu söyleyen Novalis'in bu tanımlaması, eğer bu sıla özlemi kaybolmuş en yaşlı kişinin hayalinden doğmuyorsa ve mitos'a zorla kabul ettirilmiş bir şey olarak doğanın kendisini sıla diye tasarlıyorsa haklılık kazanır. Sıla, kaçıp kurtulmuş olmak demektir. Homeros'un destanlarını hedef alan "yeryüzünden uzaklaşan" eserler suçlaması da buradan ileri gelir; bu ise onların doğruluğunun güvencesidir. "Onlar insanlığa yönelirler."[59] Serüven öyküsünde vuku bulduğu gibi mitleri roman haline getirmek hem mitleri, hem de mitos'u, onu sıladan ve uzlaşmadan ayıran uçurumu keşfederek, zaman içine sürüklemesini tahrif etmez. Uygarlığın tarih öncesinden aldığı öç tüyler ürperticidir, uygarlık bu öcü alırken tarih öncesine benzer, tıpkı Homeros'ta çoban Melanthios'un parçalanışını anlatan iğrenç bir belge halinde yer alması gibi. Bu durumu meydana çıkaran, anlatılan olayın içeriği değil, anlatma sırasında zorbalığa uyulmasını sağlayan özbilinçtir. Mitsel dizelere olan karşıtlığı içinde dil, sözlerin kendisi,

hatırlayarak karşılaşılan felaketi tespit etme olanağı Homeıosçu kaçıp kurtuluşun yasasıdır. Kaçıp kurtulmuş kahramanın her defasında anlatıcı olarak ortaya çıkması boşuna değildir. Sanki hoşbeşe, eğlenmeye yarıyormuş gibi hâlâ tüyler ürpertici şeylerden söz eden öykünün duyarsızlığı, bu tüyler ürpertici, dehşet verici şeylerin, ancak onlar destanda kaderle resmen birbirine karıştığı zaman, meydana çıkmasına izin verir. Ne ki, susmak, sesini kesmek, ara vermektir, anlatıcının, uygarlığın tamamen bastıramadığı özgürlük ışığının parlamasını sağlayan iyice geride kalmış olana dönüşmesidir. Odysseia'nın XXII. bölümünde Telemachos'un vefasız hizmetçilere, kurtizanlığa düşenlere verdiği cezadan söz edilir. Acımasız bir kayıtsızlıkla, ondokuzuncu yüzyıldaki büyük yazarların impassibilite'si (duygusuzluğu -çn) gibi, insanlık dışı bir tarzda asılanların kaderi anlatılır ve taşlaşarak sözlerden gerçek arta kalanları oluşturan bir suskunlukla, ifadesiz bir şekilde tuzağa düşmüş kuşların ölümüne benzetilir. Bunu, sıraya dizilmiş olanların ölümünü "bir ara ayakları çırpınıverdi, ama uzun sürmedi bu"[60] diye anlatan dize izler. Anatominin ve hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin duygusuzluğunu yansıtan[61] anlatıcının bu titizliği, yasa ve hukuk adına yargıç Odysseus'un kaçtığı dünyaya itilen kölelerin çırpınışını bir roman gibi tutanağa geçirir. İdam konusunda kafa yoran bir yurttaş olarak Homeros, bunun uzun değil bir an sürdüğünü ve geçip gittiğini tespit ederek kendini ve asıl okurlar olan dinleyicileri avutur.[62] Ne var ki, "uzun sürmedi"den sonra öykünün içsel akışı durur. Anlatıcının davranışı, uzun sürmedi mi?, diye sorar ve kayıtsızlığını yalancı çıkarır. Bu davranış, anlatılanları keserek idam edilenlerin unutulmasına engel olur ve hizmetçilerin ölümle savaştığı bu bir saniyelik sürenin dile gelmeyen sonsuz acısını ortaya çıkarır. Uzun sürmedi'den yankı olarak geriye, daha sonraki retorikçilerin sabırlı olma hakkını kendilerine tanıyarak hiçbir şeyin farkına varmadan ihlâl ettikleri

quo usque tandem'den (daha ne kadar -çn) başka bir şey kalmaz. Ancak umut, işlenen kötülüğün anlatılışında, bunun çoktan geride kalmış olmasına bağlanır. İlkçağa, barbarlığa ve kültüre bağımlı oluş konusunda Homeros evvel zaman içinde'yi hatırlatan avutucu bir ele sahiptir. Destan ilk defa roman olarak masala intikal eder.

ARASÖZ II

JULIETTE YA DA AYDINLANMA VE AHLAK

Kant'a göre Aydınlanma, "insanın, kendi kusuru olan erginliğe ulaşmamışlıktan çıkmasıdır. Erginliğe ulaşmamışlık insanın kendi anlığını başkasının yönetimi olmadan kullanma acizliğidir."[1] "Başkasının yönetimine ihtiyaç duymayan anlık" akıl tarafından yönetilen anlıktır. Bu ise, anlığın kendi tutarlığı nedeniyle tekil bilgileri sistem halinde birleştirmesidir: "Aklın ...nesnesi sadece anlıktır ve onun amaca uygun kullanımıdır."[2]

Akıl, "anlıksal eylemlerde belirli kolektif bir bütünlüğe ulaşma amacını"[3] güder ve bu da sistemdir. Aklın hükümleri, kavramların hiyerarşik bir yapı kazanmasına yönelik talimatlardır. Leibniz ve Descartes'ta olduğu gibi Kant'ta da rasyonellik "hem üst düzeydeki türlere yükselirken hem de alt düzeydeki türlere inerken sistematik tutarlığın "yetkinleştirilmesinden"[4] ileri gelir. Düşünmek, homojen, bilimsel düzenin Aydınlanma anlamında kurulması ve olgulara dayalı bilginin ilkelerden türetilmesidir, hem de bunlar ister keyfi konmuş belitler ister kendiliğinden doğmuş fikirler ya da yüce soyutlamalar diye yorumlansınlar. Mantık yasaları düzen içindeki en genel ilişkileri yaratır, onları tamınlar. Bütünlük sözbirliğindedir. Çelişki önermesi in nuce sistemdir. Bilgi, ilkelerde altalamaktan(fazlalaşmak,halsiz bırakmak) ileri gelir, sisteme katan yargıyla birdir. Sisteme bağlı olduğu halde bunu başka türlü düşünmek sistemsizliktir ya da otoriterliktir. Akıl tarafından teşvik edilenler sadece sistem-

li bütünlük düşüncesidir, kesin kavramsal tutadığın biçimsel öğeleridir. İnsanların sanki rasyonel bir görüşmüş gibi kanıt göstermek istedikleri her içeriksel amaç Aydınlanmanın dar anlamında kuruntudur, yalandır, "rasyonelleştirmedir", hem de kimi filozofların bu sonuçtan çıkarak insancıl duyguya dikkati çevirmek için büyük çabalar harcamasına karşın. Akıl "özeli genelden türetme... yetisi"dir.[6] Genelle özelin homojenliği Kant'a göre "saf anlığın şematizmi" vasıtasıyla sağlanmaktadır. Algıyı anlığa uygun şekilde yapılandıran entelektüel mekanizmanın bilinçsiz etkisi bu şekilde tanımlanır. Anlık, nesnenin, öznel yargıyı kendisinde bulduğu anlaşılırlığına, daha Ben'e nüfuz etmeden önce, nesnel nitelik olarak biçim verir. Bu tür şematizm olmadan, kısacası algının entelektüelliği olmadan hiçbir izlenim kavrama, hiçbir kategori örneğe uymaz, hatta sistem bir yana, her şeyin hedef aldığı düşünme birliği bile mümkün olmaz. Bunu yaratmak bilimin bilinçli görevidir. Eğer "tüm ampirik yasalar ... saf anlık yasalarının özel belirlenimleriyseler"[7] o zaman bilim, ilkelerin olgusal yargılara doğru şekilde bağlı kalmasına dikkat etmek zorundadır. "Bilgilenme yetimizle doğanın bu uyumu yargı gücü tarafından ... apriori varsayılır."[8] Bu uyum örgütlü deneyim için "yol gösterici"dir.[9]

Sistemi doğayla uyum içinde tutmak gerekir; sistemden dolayı olguların öncelenişi gibi olgular da sistemi onaylamalıdır. Ne var ki, olgular praksise aittirler; tekil öznenin doğayla ilişkisini her yerde toplumsal nesne diye tanımlarlar: Deneyim edinmek daima reel davranmak ve edilgidir. Bir kuramı denemeye yarayan algı gerçi fizikte genellikle deney aygıtında parlayan elektrik kıvılcımına indirgenmiştir. Ama kıvılcımın meydana gelmeyişi genelde pratik bir sonuca yol açmaz, ya kuramı boşa çıkarır ya da olsa olsa deneyden sorumlu asistanın kariyerini engeller. Ancak laboratuvardaki koşullar bir istisnadır. Sistemle görüşü uyum içinde tutmayan düşünme; yalıtlan-

mış yüz ifadelerinden çok daha fazlasını ihlal eder, reel praksisle çatışmaya girer. Yalnız beklenen olay gerçekleşmemekle kalmaz, üstelik beklenmeyen bir durum oıtaya çıkar: Köprü çöker, tohum çürür, tıp hasta yapar. Sistemli düşünmedeki eksikliği, mantığın ihlal edilişini en belirgin şekilde gösteren kıvılcım gelgeç bir algı değil, ani ölümdür. Aydınlanmanın gözettiği sistem, olgularla en iyi şekilde baş eden, doğaya egemen oluş sırasında özneyi en etkili şekilde destekleyen bilgi biçimidir. İlkeleri, kendini korumanın ilkeleridir. Erginliğe ulaşmamışlık, kendi kendini koruma acizliği olarak ortaya çıkar. Birbirini izleyen köleci, iş adamı, bürokrat biçimlerine giren yurttaş Aydınlanmanın mantıksal öznesidir.

Öznelerin, tek ve aynı aklı taşıyanların reel çelişkiler içinde bulunmasından doğan akıl kavramındaki zorluklar batı Aydınlanmasında yargıların sözümona seçikliğinin ardında gizlidir. Saf aklın eleştirisinde ise bu zorluklar transzendental Berile ampirik Ben ve diğer uzlaşmaz çelişkiler arasındaki seçik olmayan ilişkilerde ifadesini bulur. Kant'ın kavramları çift anlamlıdır. Transzendental bireyüstü Ben olarak akıl, insanların genel özne halinde örgütlenerek ve saf akılla ampirik akıl arasındaki çelişkiyi bütünün bilinçli dayanışması içinde ortadan kaldırarak özgürce bir arada yaşama düşüncesini içerir. Bu durum gerçek genellik düşüncesini, ütopyayı temsil eder. Ancak akıl aynı zamanda hesap yapan düşünme merciini oluşturur, ki bu düşünme dünyayı kendini koruma amacına göre düzenler ve nesnenin, duyusal bir malzemeyi boyunduruk altına alma malzemesi haline getirmeye yarayan işlevlerinden başkasını tanımaz. Geneli ve özeli, kavramı ve tekil durumu dıştan koordine eden şematizmin gerçek doğası sonuçta sanayi toplumunun çıkarı olarak güncel bilimde ortaya çıkar. Varlık, malzeme gibi işlenme ve yönetim açısından incelenir. Her şey, hayvan bir yana, bireyler bile yinelenebilen, telafi edilebilen bir süreç haline, sistemin içlemsel modeli için

sırf bir örnek haline gelir. Bürokratik, şeyleştiren bilim, kamu bilinci ve bireysel deneyim arasındaki çelişki durum ve koşullar vasıtasıyla önlenmiştir. Duyular, daha algı gerçekleşmeden önce kavram aygıtı tarafından belirlenmiştir, yurttaş madde yerine, bu maddeden kendine yarattığı dünyayı apriori diye algılar. İlk defa Hollywood'un bilinçli gerçekleştirdiği şeyi Kant sezgisel olarak öncelemiştir: Görüntüler daha kendi üretimleri sırasında anlığın standardına göre sansür edilir, ki sonradan bu standarda uygun şekilde izlensinler. Kamusal yargıyı onaylayan algı daha meydana çıkmadan bu yargı tarafından hazırlanmıştır. Gizli ütopya akıl kavramında öznelerin rastlantısal farkları nedeniyle, bilinç dışına itilmiş kendi özdeş çıkarını gördüğü zaman akıl, nasıl ki amaçlar çerçevesinde sırf sistemli bilim olarak işlev görüyorsa, özdeş çıkarı da farklarla birlikte yerle bir eder. Bu akıl toplumsal faaliyet tarafından yapılan sınıflandırma dışında başka belirlenimleri geçerli saymaz. Herkes ne hale geldiyse ondan başka bir şey değildir: Meslek gruplarının ve ulusal grupların işe yarar, başarılı, başarısız bir üyesi. O kendi coğrafik, psikolojik, sosyolojik tipinin herhangi bir temsilcisidir. Mantık demokratiktir, burada zenginlerin yoksullar karşısında bir üstünlüğü yoktur. Zenginler ünlüler arasında, diğerleri de yoksullara yardım kurumunun, muhtemel nesneleri arasında yer alır. Bilimin genel olarak doğaya ve insanlara karşı davranışı sigorta biliminin özel olarak yaşama ve ölüme karşı davranışı gibidir. Ölen, kimseyi ilgilendirmez, söz konusu olan, ölüm olaylarıyla şirketin yükümlülükleri arasındaki ilişkidir. Ayrıntı değil, büyük sayıların yasası formülde yinelenir. Genelle özelin uygunluğu, özeli sadece genel bir durum olarak ve geneli de özelin, geneli kavratan ve kullandıran yanı diye algılayan tek bir anlıkta da artık gizli kalmaz. Bilimin kendine özgü bilinci yoktur, o bir alettir.

Oysa Aydınlanma hakikati bilimsel sistemle özdeş kılan felsefedir. Bu özdeşliği temellendirmek için Kant'ın felsefi açıdan

giriştiği deney bilimsel hiçbir anlam taşımayan kavramlara yol açmıştır, çünkü bunlar oyunun kuralına göre sırf manipule etmeye yarayan direktifler değildir. Bilimin kendi kendini anlamasına ilişkin kavram bilim kavramıyla çelişir. Kant'ın eseri, deneyimi sırf tatbikatta bulunmak diye duyular üstü hale getirir, bu yüzden bugün Aydınlanma tarafından kendi ilkelerine göre dogmatik diye yadsınır. Hakikat biçimini almış bilimsel sistemin Kant tarafından sonuç olarak gerçekleştirilen onaylanışıyla birlikte düşünce kendi hükümsüzlüğünü belli eder, çünkü bilim teknik alıştırmadır, kendi hedefi üzerinde düşünmekten, sistemin baskısı altında diğer çalışma türleri kadar uzaktır.

Aydınlanmanın ahlak öğretileri, çıkardan mahrum kalındığı zaman topluma katlanmak için, güçten düşen dinin yerine entelektüel bir temel bulmak üzere harcanan umutsuz çabalara kanıt oluşturur, Gerçek birer yurttaş olarak filozoflar kendi kuramlarına göre reddedilmiş olan güçlerle pratikte anlaşırlar. Kuramlar tutarlı ve katıdır, ahlak öğretileri ise katıymış gibi göründükleri yerlerde bile propagandacı ve duygusaldır ya da Kant'ın, ahlaksal güçleri birer olgu diye görmeye karşı itirazları gibi, türetilmezliğin, yani ahlakın bilinçten zorla silinmesidir. Kant'ın, tüm batı felsefesinden çok daha dikkatli de olsa, karşılıklı saygı ödevini bir akıl yasasından türetmeye kalkışması eleştiride hiç destek görmez. Burjuva düşünmesi'nin her zamanki çabalarından biri de, onsuz uygarlığın var olamayacağı saygıyı maddi çıkar ve zorbalık vasıtasıyla değil de başka türlü, öncekilerden yüce ve paradoks, hepsi gibi geçici şekilde temellendirmesidir. Kant'ın saygı motifi nedeniyle yasanın sırf biçiminden dolayı kazanç fırsatını elinden kaçıran yurttaş aydınlanmış değildir, boşinançlara kapılmıştır, budalanın biridir. Kötü davranışın şans sahibi olduğu yerde bile ahlaksal davranışın rasyonel olduğunu söyleyen Kant'ın bu iyimserliğinin kaynağı, barbarlığa gerileyiş karşısında duyulan dehşetten

başka bir şey değildir. Kant Haller'in[10] sözlerine ek olarak şöyle yazar: Bu yüce ahlaksal güçlerden biri, karşılıklı sevgi ve saygı azalacak olursa, "o zaman (ahlaksızlığın) hiçliği (ahlaksal) özlerin açılmış derin uçurumuyla birlikte tüm ülkeyi bir yudum su gibi içecektir." Ancak Kant'a göre bilimsel akıl karşısında ahlaksal güçler, eğer sözü geçen gizli olasılık yerine iktidarla uzlaşmaya yönelirlerse hemen dönüşecekleri ahlak dışı güçler kadar tarafsız birer itki ve davranış tarzıdır. Aydınlanma farkı kuramdan uzaklaştırır. Tutkuları "ac si quaestio de Lineis, planis aut de corporibus esset"[11] diye ele alır. Totaliter düzen bunu gerçekleştirmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl iş adamını Kant'ın saygı ve karşılıklı sevgisinde tutmuş kendi sınıfının denetiminden kurtulan, ahlak duygusunu katı bir disiplinle halkından esirgeyen faşizm artık disiplini savunmaya ihtiyaç duymaz. Kategorik buyruğa karşı ve saf akılla o derece derin bir uyum içinde insanları davranış tarzlarının şeyleri, merkezleri olarak görür. Avrupa'da gerçekten kapıya dayanan açık zorbalığa karşı egemenler burjuva dünyasını, ekonomik temerküz henüz yeterli bir ilerleme kaydetmediği için engellemek istemişlerdi. Önce sırf yoksullarla vahşiler serbest bırakılan kapitalist öğelerle karşı karşıya bırakılmıştı. Ama totaliter düzen hesaplayan düşünmeyi tamamen kendi hakları doğrultusunda kullanmakta ve bilimi de aynı şekilde görmektedir. Bu düzenin yasası kendi kanlı icraat yeteneğidir. Felsefenin eli, Kant'ın eleştirisinden Nietzsche'nin Ahlakın Soykütüğü'ne kadar, bunu duvara yazmıştır; sadece bir kişi bunu ayrıntılara kadar uygulamıştır. Marquis de Sade'ın eseri "başkasının yönetimine ihtiyaç duymayan anlığı", yani vesayetten kurtulmuş burjuva özneyi gözler önüne sermektedir.

Kendini koruma bilimin temel, belirleyici ilkesidir, Kant'ta olduğu gibi, idealist yönden türetilse bile kategoriler çizelgesinin ruhudur. Ben'in kendisi, tamalgının bireşimsel bütünlüğü, Kant'ın mantığı asmak gereken en yüksek nokta[12] dediği

merci aslında maddi varoluşun hem ürünü hem de koşuludur. İşlerini kendileri halleden bireyler Ben'i, yansıtan öngörünün ve geneli gözden kaçırmayışın mercii olarak geliştirirler, bu Ben yaygınlaşır ve ekonomik bağımsızlık ve de üretici mülkiyet ihtimalleriyle birlikte kuşaklar boyunca gitgide küçülür. Sonuçta mülksüzleştirilmiş yurttaştan, boyunduruk altına alınan kitle toplumundaki üretim yöntemlerinin simgesi haline gelmiş bir bilimden başkasını tanımayan totaliter tröst sahiplerine geçer. Sade, onların istedikleri anlamda planlananlar için daha o günlerde bir anıt dikmiştir. İktidar sahiplerinin yolundan şaşmayan örgütler vasıtasıyla halklara kurdukları komplo, Machiavelli ile Hobbes'tan bu yana aydınlatılmış akla burjuva cumhuriyeti kadar yakındır. Otoritenin, ancak kendini itaate, yani bir olgu olmayan kabagüce zorlayacak gücü bulunmadığı zaman, akıl bu otoriteye düşman olur. Kimin akla başvurduğu hesaba katılmadığı sürece otoritenin, dolayımlama ile olduğu gibi kabagüçle de artık ilgisi yoktur, bireyin ve grupların durumuna göre barışı ya da savaşı, hoşgörüyü ya da baskıyı verili-olan diye gösterir. İçeriksel hedefleri, doğanın akıl üzerindeki iktidarı olarak, kendi yasa koyuculuğunun ihlal edilişi olarak meydana çıkardığı için, kendisi gibi, biçimsel yönden her doğal çıkarın hizmetine girer. Düşünme tamamen bir organ haline gelir, o tekrar doğa haline sokulmuştur. Ancak insanlar egemenler için, doğanın tamamı da toplum için malzeme durumuna girer. Yurttaşların birbirlerini rahat bırakmadıkları kısa bir liberalizm döneminden sonra egemenlik faşizm biçiminde rasyonelleştirilmiş arkayik dehşet olarak meydana çıkar. Napoli Kralı Ferdinand'ın balosunda Prens Francavilla şöyle der: "Demek ki dinsel evhamların yerine aşırı terörü geçirmek gerekiyor, ki böylece halk gelecekteki cehennem korkusundan kurtarılmış ve aynı zamanda, bu korku yok edildikten sonra, kendini her şeye vakfetmiş olsun; ama bu hayali korkunun yerine, yalnız halk için geçerli çok katı ceza yasala-

rı konmalıdır, çünkü devlette huzursuzluk yaratan yalnız onlardır; Hoşnut olmayanların doğduğu yer sadece en alttaki sınıflardır. Üzerlerinde hissetmedikleri bir dizgin tasarımı zenginleri ilgilendirir mi? Hele bu boş görünüşle, boyundurukları altında yaşayanların posasını çıkarma hakkını elde ederlerse! Zenginler sınıfında despotluk gölgesinin kendi üzerine düşmesine izin vermeyecek kimse bulamazsınız, ama bu gölge gerçeklikte diğerlerinin üzerine düştüğü sürece."[13] Akıl hesap yapmanın, planlamanın organıdır, hedeflere karşı tarafsızdır, öğesi koordinasyondur. Kant'ın transzendental olarak temellendirdiği şeyi, yani idrak ile plan arasındaki, soluklanma molalarında baştan aşağı rasyonelleştirilmiş burjuva varoluşunu her ayrıntıda kaçınması mümkün olmayan amaca uygunluk niteliğiyle belirleyen ilişkiyi Sade spor'dan yüzyıl önce ampirik olarak gerçekleştirmiştir. Üyelerinden hiçbiri rolünden kuşku duymasın diye toplu gösterileri özenle düzenlenmiş olan ve her biri için bir yedeğin hazır bulunduğu modern sporcu grupları, Juliette'in, her an'dan yararlanıldığı, hiçbir gözeneğin ihmal edilmediği, hiçbir işlevin pasif kalmadığı cinsel team'lerinde tıpatıp kendi modellerini bulurlar. Sporda ve kitle kültürünün her dalında, işin Özüne tam vakıf olmayan, kendisini keyfi konmuş kurallarla kıyaslayan izleyicinin kombinasyonların farkını, değişen durumların anlamını keşfetmekten aciz kaldığı gayret dolu, etkili bir faaliyet hüküm sürer. Kantçı sistemin kendi mimari yapısı, Sade'a özgü cinsel taşkınlıkların sporcu piramitleri ve alaycı yansısı Sodom'un 120 Günü'ndeki zevk düşkünü toplumun katı kuralları olan ilk burjuva Localarının ilkeler sistemi gibi, toplam yaşamın içeriksel amaçtan yoksun düzenini müjdeler. Bu tür gösterilerde hazdan çok faal işletme, örgütleme söz konusu olmaktadır, tıpkı mitolojiden kurtarılmış diğer çağlarda, imparatorlar dönemi Roma'sında, Rönesans'ta ve faaliyet şemasının faaliyetin içeriğinden daha ağır bastığı Barok'ta olduğu gibi. Yeniçağ'da

Aydınlanma uyum ve yetkinlik düşüncelerini, onların dinsel öte dünyada cisimlendirilmesinden ayırmış ve sistem biçimi altında insani çabalara ölçütler olarak teslim etmiştir. Fransız Devrimi'ne umut veren ütopya etkili ve aynı zamanda aciz bir şekilde Alman müzik ve felsefesine girdikten sonra yerleşik burjuva düzeni aklı tamamen işlevsel duruma getirmiştir. Akıl amaçsız bir amaca uygunluk haline gelmiştir ve işte bu yüzden kendisinden her amaç doğrultusunda yararlanmak mümkün olmaktadır. O aslında planın kendisidir. Totaliter devlet ulusları kullanır. Sade'da şöyle devam eder: "İşte sorun bu, diye cevap verdi prens, hükümetin kendisi nüfusu denetlemelidir, korktuğu zaman imha etmek, gerekli gördüğü zaman da çoğaltmak için her araç elinde bulunmalıdır ve sizin çıkarlarınızdan ya da tutkularınızdan başka adaletinizi dengeye getirecek bir şey asla mevcut olmamalıdır, ve bunlar, dediğimiz gibi, kendi yetkilerini artırmak için sizden gerektiği kadar yetki almış olanların tutku ve çıkarlarına bağlı kalmalıdır."[14] Prens, ratio'nun girdiği en korkunç biçim olan emperyalizme izleyeceği yolu göstermektedir. "... Boyunduruk altına almak istediğiniz halkın elinden tanrısını alın ve ahlakını bozun; sizden başka bir tanrıya tapmadıkları, sizinkinden başka töreleri olmadığı sürece hep onların efendisi olarak kalacaksınız... bunun için bırakın en caniyane yeteneklerini geliştirsinler; asla ceza vermeyin, ta ki oklarını size çevirene kadar."[15]

Akıl içeriksel bir amaç gütmediği için duygulanımlar (affekte) ondan aynı uzaklıktadır. Onlar sadece doğaldırlar. Aklı tüm akıldışı olanlara yalnızca karşı çıkartan ilke Aydınlanma ile mitoloji arasındaki gerçek karşıtlığı temellendirmektedir. Mitoloji aklı sadece doğanın derinliklerinde gizlenmiş akıl olarak, doğal güç olarak tanır. Ona göre insanın iç dünyasındaki devinimler, tıpkı dış güçler gibi, tanrı ya da cin kökenli canlı güçlerdir. Aydınlanma ise bağlamı, anlamı, yaşamı öznelliğe

geri götürür, oysa öznellik ilk defa bu geri götürüşte oluşur. Akıl öznelliğin kimyasal etkenidir, bu etken şeylerin kendi tözünü soğurur ve aklın yalınkat özerkliğini ortadan kaldırır. Doğadan duyulan boşinançsal korkudan kaçmak için akıl nesnel etki birimlerinin ve figürlerin hepsini kaosa özgü bir malzemenin maskeleri olarak küçük düşürmüş ve özne düşünce gereği tamamen tek mutlak, anlamsız bir otorite haline gelene kadar bunun insani aşamalar üzerindeki etkisini kölelik diye lanetlemiştir. Tüm doğa güçleri, öznenin soyut iktidarı için aralarında fark bulunmayan, yalınkat birer direnç durumuna girmiştir. Batı Aydınlanmasının, Kalvenizm olarak da, ortadan kaldırmaya çalıştığı özgün mitoloji, düzene ilişkin bir Katolik öğretisi ve bu öğreti altında yayılmaya devam eden pagan halk inancıydı. İnsanları bu mitolojiden kurtarmak burjuva felsefesinin amacıydı. Ama bu kurtarış insancıl sahiplerince düşünülenden çok daha ileri gitti. Zincirinden kurtulan pazar ekonomisi aynı zamanda aklın güncel biçimi ve aklı mahveden güç oldu. Romantik gericiler sadece yurttaşların başına gelenleri ifade ediyordu: Yani özgürlüğün, onların dünyasında örgütlü anarşiye yol açtığını. Katolik karşı-devrimin eleştirisi Aydınlanma karşısında haklı çıkmaktadır, tıpkı Aydınlanmanın Katoliklik karşısında haklı çıkması gibi. Aydınlanma liberalizme bağlanmıştı. Eğer duygulanımların her biri bir değer taşıyorsa, o zaman sistemin biçimine zaten hükmeden kendini koruma en olası davranış kuralını da teşkil eder görünmektedir. Bu kurala serbest ekonomide göz yumulacaktı. Machiavelli, Hobbes, Mandeville gibi ilk burjuva döneminin bencilliği tavsiye eden, muğlak yazarları böylece toplumu yıkıcı ilke olarak görmüş, aydın yazarlarca, klasiklerce resmi öğreti düzeyine çıkarılmadan önce uyuma ihanet etmişlerdir. Bu yazarlar burjuva düzeninin bütünlüğünü, sonuçta her ikisini, yani geneli ve özeli, toplumu ve Ben'i birbirine karıştıran bir dehşet ve yılgınlık olarak övmüşlerdir. Özel gruplarca

ekonomi aygıtı üzerinde kumlan egemenliğin insanları böldüğü ekonomik sistemin gelişmesiyle birlikte akıl tarafından özdeş sayılan kendini koruma, bireyin cisimlendirilmiş itkisi, kendini yok edişten artık ayrılmayan yıkıcı doğal güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ikisi seçik olmayan bir şekilde iç içe geçmiştir. Saf akıl akıldışılık, hatasız ve içeriksiz yöntem haline gelmiştir. Ancak doğa ile Ben arasındaki uzlaşmayı haber veren ütopya devrimci öncülerle birlikte gizlendiği yerden çıkarak Alman felsefesinde, hem akıldışı hem rasyonel şekilde, özgür insanlardan meydana gelen birlik düşüncesi olarak belirmiş ve ratio'nun öfkesini üzerine çekmiştir. Toplumun bugünkü durumunda, en rasyonel çare diye insanlığın propagandasını yapmaya yönelik acınası ahlakçı çabalara karşın, kendini koruma mitos olarak horlanan ütopyadan uzak kalmaktadır. Kendini kurnazca koruma üst katmanlarda faşist iktidarı ele geçirme mücadelesidir, bireylerde ise ne pahasına olursa olsun haksızlığa uyum sağlamaktır. Aydınlanmış akıl bir ölçü, kendi içinde ve diğer itkilere karşı, tıpkı evrenin gökküreler halinde düzenlenişi gibi, kademe teşkil edecek bir itki bulmakta zorluk çekmektedir. Aydınlanmış akıl doğadaki hiyerarşiyi haklı olarak Ortaçağ toplumunun bir yansısı diye meydana çıkarmıştır. Yeni nesnel bir değer aşamaları düzenini kanıtlamak için sonradan girişilen çabaların ise yalan oldukları gün gibi oltadadır. Kendini bu tür anlamsız yinelemelerde açığa vuran akıldışılık sanayisel ratio'ya direnmekten çok uzaktır. Leibniz ve Hegelle birlikte önde gelen felsefelerin artık birer düşünce olmayan bu tür öznel ve nesnel ifadelerde, duygularda, kurumlarda, sanat eserlerinde hakikat talebini keşfetmelerine karşılık, akıldışılık diğerlerinde olduğu gibi Aydınlanmanın modern pozitivizme yakın olan son kalıntısında duyguyu, dini ve sanatı, özellikle idrak denen şeyi yalıtlamaktadır. Bu gerçi duyarsız aklı dolaysız yaşam yararına kısıtlamakta, ama yaşamı düşünceye düşman bir ilke haline getir-

mektedir. Bu tür bir düşmanlık görünüşü altında duygu ve tüm insani ifadeler, hatta kültür bile düşünceye karşı sorumlu olmaktan çıkarılmakta, ama böylelikle, çoktan akıldışı hale gelmiş ekonomik sistemin her şeyi kapsayan ratio'sunun tarafsızlaştırılmış öğesine dönüşmektedir. Bu ratio başlangıçtan beri sırf kendi çekiciliğine güvenememiş, onu duygu kültü vasıtasıyla tamamlamıştır. Bu kült için çağrıda bulunduğu yerlerde, kendi aracısına, yani hep güvenilmez kalmış olan kendine yabancılaşmış aklın düşünmesine karşıt bir yön almaktadır. Duygulu aşıkların sinemadaki taşkınlığı lakayt kurama indirilen darbe olarak işlev görmekte, bu darbe haksızlığa saldıran düşünceler karşısında öne sürülen duygusal argümanlarda devam etmektedir. Duygular bu şekilde ideoloji düzeyine çıkarken, gerçeklikte bağımlı oldukları horgörü ortadan kaldıramamaktadır. Yıldızların yer aldığı yükseklikle karşılaştırıldığında onun ideoloji tarafından taşındığı yükseklikte her zaman çok bayağı görünmesi sürgün edilmesine hâlâ yardımcı olmaktadır. Duygular hakkında varılan yargıyı aklın biçimselleştirilişi çoktan içeriyordu. Doğal itki olarak kendini koruma, diğer devinimler gibi, hâlâ vicdan azabı çekmektedir, sadece çalışkanlık ve kendisine hizmet etmesi gereken kurumlar, yani bağımsızlaşmış dolayımlama, aygıt, örgüt, sistemlilik hem kuramda hem pratikte rasyonellikmiş gibi itibar görmektedir; heyecanlar buraya eklenerek uydurulmuştur.

Yeniçağ Aydınlanması başlangıçtan bu yana radikalliğin etkisi altındaydı: Bu onu önceki mitolojiden kurtarma aşamalarından ayırmaktadır. Toplumsal varlığın yeni bir tarzıyla birlikte tarihte yeni bir din ve zihniyet yayıldığı zaman eski sınıflar, kabileler ve halklarla birlikte genel olarak eski tanrılar da bir yana atılmıştır. Özellikle bir halkın, örneğin Yahudilerin, kendi yazgısından dolayı toplumsal yaşamın yeni bir biçimine geçtiği yerlerde eski alışkanlıklar, tapınmaya ilişkin kutsal eylemler ve eşyalar iğrenç birer suç eylemi ve gulyabani duru-

muna sokulmuştur. Bugün alaya alman ve hiç sevilmeyen korku, aşırı duyarlık gibi özellikler insanlığın gelişim sürecinde cebrî ilerlemelerin belirtileri olarak deşifre edilebilirler. Dışkıdan ve insan etinden iğrenmekten başlayıp fanatizmi, tembelliği, maddi ve manevi yoksulluğu horgörmeye kadar davranış tarzlarından oluşan bir çizgi uzanmaktadır, bu davranış tarzları uygun ve zorunluyken iğrenilen çirkinliklere dönüştürülmüştür. Bu çizgi hem yıkımın hem de uygarlığın çizgisidir. Her adım bir ilerlemeydi, Aydınlanmanın aşamalarından biriydi. Ancak ön-canlıcılıktan büyüye, anaerkil kültürden ataerkil kültüre, köleciliğin çoktanrıcılığından Katolik hiyerarşiye olan tüm önceki değişimler sırasında yeni, ama eskilerin yerine aydınlanmış mitolojiler, yüce ana'nın yerine orduların tanrısı, totemin yerine kuzunun ululanışı geçirilmiş olsa bile, kendisini sorunda temellendirilmiş, nesnel sayan her çeşit fedakarlık aydınlanmış aklın ışığı karşısında çözülüp dağılmıştır. Böylelikle, burjuva düzeninin varoluşu için zorunlu olanlar dışında tüm sahte bağlar tabulaştıran yargının esiri olmuştur. Burjuvaziyi iktidara getiren aygıt, yani güçlerin serbest bırakılışı, genel özgürlük, özerklik, kısacası Aydınlanma, egemenlik sistemi olarak baskıda bulunmaya zorlanır zorlanmaz burjuvaziye cephe almıştır. Aydınlanma kendi ilkesi gereği, burjuva dünyasının varoluş nedeni olan inancın asgarisi karşısında bile tereddüte düşmemekte, egemenliğe eski ideolojiler gibi güven verici hizmetlerde bulunmamaktadır. Aydınlanmanın akıl kavramı konusunda sözügeçen ütopya ile gizlice haberleşmeye olan anti-otoriter eğilimi kendisini sonuçta yerleşik burjuvaziye, tıpkı kısa süre sonra ittifak kurduğu aristokrasi gibi, düşman hale getirmektedir. Anti-otoriter ilke sonuçta kendi karşıtına dönüşmek, akla karşı bir merci durumuna gelmek zorundadır: Kendinden dolayı mecburi olan her şeyin ortadan kaldırılması egemenliğe, her defasında kendine uygun düşen bağları hükümran bir şekilde belirleme ve manipule etme izni

vermektedir. Egemenlikçe hiç dikkate alınmayan yurttaşlık erdeminden ve insan sevgisinden sonra felsefe de otorite ile hiyerarşiyi, Aydınlanma nedeniyle çoktan birer yalan haline gelmiş olmalarına karşın, erdem diye ilân etmiştir. Ne ki bu tür kendi sapıklıklarına karşı Aydınlanmanın elinde hiçbir argüman yoktur, çünkü kendisi için pratik bir yaran yoksa katışıksız hakikat deformasyon karşısında, rasyonelleştirme de ratio karşısında hiçbir imtiyazdan yararlanmaz. Aklın biçimselleştirilmesiyle birlikte kuram, eğer tarafsız yöntem için bir simgeden daha fazlasını almak istediği sürece, anlaşılmaz bir kavram haline gelmekte ve düşünme de sadece anlamdan feragat edildikten sonra anlamlı sayılmaktadır. Baskıcı duruma gelmiş düzeni temelsiz bırakmaya çalışan, egemen üretim tarzına bağlı Aydınlanma kendi kendini ortadan kaldırmaktadır. Kant'a yönelik ilk saldırılarda, geçerli Aydınlanma girişimleri olan, her şeyi ezip parçalayan saldırılarda bu durum zaten ifade edilmişti. Kant'ın ahlak felsefesinin, aklın olanaklarını kurtarmak için kendi aydınlatıcı eleştirilerini sınırlaması gibi, yansıtmaz şekilde aydınlanmış düşünme de tam tersine kendini korumadan dolayı, mevcut düzene yeterli yer elde etmek için kendini kuşkuculukta ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Sade'ın eseri ise, tıpk-ı Nietzsche'ninki gibi, pratik akla yönelik katı bir eleştiri oluşturmakta, her şeyi ezip parçalayan saldırıların eleştirisi bu eleştiri karşısında özgün düşünme'nin tekzibi gibi görünmektedir. Bu katı eleştiri bilimci ilkeyi yokedici ilke düzeyine çıkarmaktadır. Kuşkusuz Kant Ben'deki ahlak yasasını, Kant'ın verdiği güvencelere duyulan saygı sırf psikolojik bir doğal olgu halinde kaldığı sürece, her çeşit yaderk (heteronom)* inançlardan temizlemişti, tıpkı yukarıdaki yıldızlı gökyüzünün fiziksel bir olgu halinde kalması gibi. O bunu "aklın olgularından biri"[16] diye tanımlar, Leibniz "un instict général de société"[17] der. Ancak olgular, mevcut olma-

* *Yabancı yasaya boyun eğdiren (çn).*

dıkları yerlerde geçerli sayılmazlar. Sade onların mevcudiyetini yadsımaz. İki kızkardeşten iyi yüreklisi Justine ahlak yasası kurbanlarından biridir. Ne ki Juliette, burjuvazinin kaçınmak istediği sonuçları çıkarır: Katolikliği ve onunla birlikte tüm uygarlığı en yeni mitoloji olarak kötü ruhlarla doldurur. Takdis törenine yönelik enerjiler tersine dönerek kutsallığa saygısızlık halinde devam ederler. Ama bu tersine dönüş adeta topluma aktarılır. Juliette bütün bu olup bitenler sırasında, Katoliklerin İnka'lara davrandığı gibi fanatik bir şekilde davranmaz, arkayik dönemden bu yana Katoliklerin de hâlâ mizacında yatan kutsallığa saygısızlığın icrasını sadece aydınlanmış, faal bir şekilde sağlar. Uygarlıkça tabulaştırılan tarih öncesine özgü davranış tarzları vahşet görünümü altında yıkıcı davranış tarzlarına dönüşmüş, gizli bir biçimde varlıklarını sürdürmüştür. Juliette bunları artık doğal değil, tabulaştırılmış olarak faaliyete geçirir. Bu davranış tarzlarını temellendirilmemiş olan değer yargısıyla telafi eder, çünkü bütün değer yargıları karşıtlarından dolayı temellendirilmemiştir. O böylesine ilkel tepkileri yinelediği zaman bunlar artık ilkel değil, vahşicesinedir. "Liaisons Dangereuses'[18]deki Merteuilden* pek farklı olmayan Juliette, psikolojik yönden ifade edilirse, yüceltilmemiş ve de geçmişe döndürülmüş Libido'yu değil, gerileme karşısında duyulan entelektüel hazzı, amor intellectualis diaboli'yi, uygarlığı kendi silahıyla alt etme zevkini temsil eder. Juliette sistemi ve sonucu sever. Rasyonel düşünme organını mükemmel şekilde kullanır. Kendine hakim olma konusuna gelince, verdiği talimatlar zaman zaman Kant'ınkine benzer, tıpkı özgül uygulamanın ilkeye benzemesi gibi. Kant şöyle der:[19] "Demek ki erdem, manevi özgürlüğü temel aldığı sürece, insanlar içinde olumlu bir emir içerir, yani insanların tüm yetilerini ve eğilimlerini kendi (aklın) hükmüne sokması, bununla beraber kendine hakim olması, yani duygu ve eğilimlerinin esiri olma-

* *Choderlos de Laclos.'nun "Tehlikeli İlişkiler" adlı eserinin kadın kahramanı, çn.*

ma yasağına uyması emrini, çünkü akıl, insanlar üzerinde efendilik taslayan hükümetin dizginlerini eline almazsa (ödeve duyumsamazlık) eklenir," Juliette suçlunun kendine nasıl hakim olması gerektiği konusunda ders verir. "Planınızı birkaç gün önceden iyice düşünün, sonuçlarını tartıp biçin, size yararlı olabilecek... olasılıkla sizi ele verebilecek şeyleri dikkatle gözden geçirin, bütün bunları, meydana çıkarılmaktan emin olduğunuz zamanki gibi aynı soğukkanlılıkla tartıya vurun."[20] Katilin yüzü, onun büyük bir sükunet içinde olduğunu belli etmelidir. "... yüz hatlarınızdan sükunet ve ilgisizlik okunmalıdır, büyük bir soğukkanlılıkla bu duruma gelmeye çalışınız... vicdan azabı çekmediğinizden emin değilseniz, ki bu duruma ancak suça alışmakla gelirsiniz, dediğim gibi, kendinizden emin değilseniz, yüz hatlarınıza hakim olmak için boşuna uğraşır durursunuz..."[21] Biçimselci akıl karşısında vicdan azabından özgür olmak sevgi ya da nefretten özgür olmak kadar öze ilişkindir. Pişmanlık, burjuvazinin popüler ideolojiye karşılık eskiden beri hiçe saydığı geçmişi bir varlık olarak koyar; pişmanlık gerilemedir, onun burjuva pratiği karşısında kendini haklı göstermesinin biricik yolu bu gerilemeden korunmaktır. Spinoza Stoacıları yineler: "Poenitentia virtus non est, sive ex ratione nort oritur, sed is, quem facti poenitet, bis miser seu impotens est."[22] Prens Francavilla'nın düşündüğü anlamda ardından hemen ekler: "Terret vulgus, nisi metuat"[23] ve bununla, iyi bir Machiavellist olarak, akla aykırı düşmesine karşın alçakgönüllülükle pişmanlığın, korkuyla umudun epey yararlı olduklarını kasteder. "Erdem için duyumsamazlık (güç diye ele alındığında) zorunlu şekilde şart koşulur", diyen Kant,[24] Sade'a benzer şekilde, bu "ahlaksal duyumsamazlığı" duyusal uyarımlara karşı ilgisizlik anlamına gelen hissizlikten ayırır. Coşku kötüdür. Sükunet ve karar azmi erdemin gücünü oluşturur. "Sağlığın ahlaksal yaşamdaki durumu budur; oysa sırf iyiyi düşünmekle uyarılsa bile duygulanım (affekt) geride

soluk bir izden başka bir şey bırakmayan, bir an için parlayan bir görünüştür."[25] Juliette'in arkadaşı Clairwil kötülük konusunda tamamen aynı şeyleri tespit eder.[26] "Yüreğim taş gibi, beni sevindiren mutlu duyumsamazlığın hassasiyetini yeğlemekten çok uzağım. Ah Juliette... sen belki de tehlikeli hassasiyet konusunda yanılıyorsun, oysa birçok ahmak onunla övünüyor." Duyumsamazlık, hem burjuva hem de Antikçağ tarihinin, aşırı güçlü tarihsel yönseme karşısında kendi acizliğinin pauci beati'sinin farkına varıldığı dönüm noktalarında meydana çıkar. Bireysel kendiliğindenliğin özel yaşama gerileyişini niteler, bu özel yaşam ilk defa bu nedenle asıl burjuva varoluş biçimi olarak kurulur. Stoa, ki bu burjuva felsefesidir, başkalarının çektiği acılar karşısında ayrıcalıklıların kendilerini tehdit eden tehlikeye göğüs germelerini kolaylaştırır. Bu felsefe genele sarılır, ve özel varoluşu genele karşı savunma olarak ilke düzeyine çıkarır. Burjuvanın özel yaşamı üst sınıfın alçalmış kültürel varlığıdır.

Juliette'e göre bilim inancın ikrarıdır. Bilime yönelik ve rasyonelliği kanıtlanmaz olan her çeşit saygı gösterisi iğrençtir: Tanrıya ve oğluna inanmak, on emre boyun eğmek, iyiyi kötüye yeğlemek, günahlardan arınmak. Juliette'i kendine çeken, uygarlık efsanelerince dışlanmış tepkilerdir. Semantik'i ve mantıksal sentaks'ı tıpkı modern pozitivizm gibi kullanır, ama özellikle düşünmeye ve felsefeye karşı dilsel eleştirisini yeni yönetimin bu memuru (pozitivizm -çn) gibi değil, dine karşı savaşan Aydınlanmanın kızı olarak yöneltir. "Ölü bir tanrı!", der İsa için,[27] "Katoliklerin sözlüğündeki bu tutarsız söz zinciri kadar gülünç bir şey yoktur: Tanrı ebedi demek, ölümse ebedi değil. Budala Hıristiyanlar, ölü tanrılarıyla ne yapmak istiyorlar ki?" Kanıta gerek kalmadan benimsenenlerin iğrenme nesnesine dönüşmesi gibi, bilimsel hiçbir kanıta dayanmadan lanetlenenlerin elde etmeye değer bir şey haline gelmesi, yani değerlerin değiştirilmesi, Nietzsche'nin kendini

ele veren "haydi bakalım!"ı, biyolojik idealizmi olmadan "yasağa karşı gelme cesareti"[28] Juliette'in özgül tutkusudur. Yakın dostu Prenses Borghese, tamamen Nietzsche'nin düşündüğü anlamda, şöyle seslenir: "Bir suç işlemek için bahaneye gerek var mı?"[29] Nietzsche öğretisinin özünü açıklar.[30] "Zayıflar ve karakteri bozuk olanlar telef olup gitmelidir: İnsan sevgimize ilişkin ilk önerme. Herhangi bir kötülükten daha zararlı olan nedir —karakteri bozuk olanlara ve zayıflara acımak— yani Hıristiyanlık..."[31]. Bu Hıristiyanlık "garip bir şekilde despotları alt etmek ve onları kardeşlik ilkelerine indirgemek için can atıyor... zayıf rolü yapıyor; zayıfı savunuyor, onun gibi konuşmak zorunda kalıyor... Bu bağın, aslında zayıfın elinden rastlantı sonucu rahibin yetkisine geçtiği zaman, önerildiği şekliyle yürürlüğe girmiş olduğuna inanabiliriz."[32] Bunu, Juliette'in akıl hocası Noirceuil Ahlakın Soykütüğü'ne katkı olarak belirtir. Nietzsche iktidar sahiplerini ve onların "dışa, yabancının başladığı yere dönük" yani kendilerine ait olmayan her şeye dönük acımasızlıklarını sinsice över. "Onlar orada her çeşit toplumsal baskıdan uzak, özgür olmanın tadını çıkarırlar, uzun süre toplumu kuşatıp çepeçevre sararak ona huzur veren gerginliğin açtığı zararı vahşi doğaya ödetirler, belki bir dizi iğrenç cinayet, yakıp kül etme, ırza geçme, işkenceden, sanki bir öğrenci şakası yapılmış gibi neşeyle ve ruhsal bir dengeyle uzaklaşarak, ozanlara uzun bir süre dizeler yazdıracak ve övecek malzeme sağladıklarından emin bir şekilde sevinç çığlıkları atan canavarlar olarak yırtıcı hayvan vicdanının masumluğuna geri dönerler... Seçkin ırkların azgın, saçma, beklenmedik şekilde beliren bu <pervasızlığı>, hatta girişimlerinin günü gününe uymazlığı, olanaksızlığı... Güvenliğe, cana, yaşama, huzura karşı vurdumduymazlıkları ve bunları hor görmeleri, tüyler ürpertici neşeleri, her yıkımdan, zaferin ve acımasızlığın verdiği her şehvet duygusundan aldıkları derin haz,"[33] Nietzsche'nin açıkladığı bu pervasızlık Juliette'i de he-

yecana getirir. Onun verdiği mesaj da "tehlikeli yaşamak"tır: "... oser tout dorénavant sans peur."[34] Yaşamda zayıflar ve güçlüler vardır, sınıflar, ırklar ve kimi hükmeden kimi de boyun eğen uluslar vardır. Bay Verneuil şöyle der:[35] "Görünenlerin aksine insanların hak ve gerçekliğe göre eşit doğduklarını onaylayacak kadar budala bir ölümlü, rica ederim, nerededir! Böyle bir paradoksu ortaya atma hakkı Rousseau gibi bir insan düşmanına tanınmıştır, çünkü o, kendisi gibi çok zayıf bir şekilde, diğerlerinin düzeyine çıkaramadığı bu hakkı aşağıya, kendine çekmek istiyordu. Sorarım size, dört ayak iki parmak boyunda bir Pigme, doğanın bir Herkül'e bahşettiği güç, boy bos örneğiyle kendini mukayese etme küstahlığında bulunabilir miydi? Böyle bir durum, sinekle filin eşit olduğu anlamına gelmez miydi? Güç, güzellik, boy bos, dil uzluğu: Bütün bunlar başlangıçta, otorite egemenlere geçerken toplumu belirleyen erdemlerdi." Nietzsche devam eder:[36] "Güçten kendisini güç diye göstermemesini, alt etmek, boyun eğdirmek, hükümran olmak istememesini, düşmana, direnişe ve zafere susamış olmamasını talep etmek, güçsüzlükten kendisini güç diye göstermesini talep etmek kadar saçmadır." Verneuil şunları söyler:[37] "İster gücünün üstünlüğü, organlarının nazikliğiyle, ister sınıfına layık eğitiminden ya da zenginliğinden dolayı, suç işlemek için doğadan en üstün yetenekleri elde etmiş bir kimse, böyle bir birey, her şeyi erdem ya da ılımlılık uğruna bastıran biri gibi aynı yasaya göre nasıl yargılanacaktır, söyler misiniz bana? Bu ikisine aynı cezayı veren yasa adil olur muydu? Her şeyin kötülük yapmaya davet ettiği bir kimseyi, her şey tarafından dikkatli davranmaya itilen biri gibi görmek doğal mıdır?"

Doğanın nesnel düzeni kendisini önyargı ve mit olarak ortadan kaldırdıktan sonra doğa geriye malzeme yığını olarak kalır. Nietzsche'nin, "yalnız idrak etmekle kalmayıp, kendimizi de idrak ettiren"[38] bir yasadan haberi yoktur. Kendini koruma

normuna göre gelişmiş olan anlık yaşama ilişkin bir yasayı bir dereceye kadar algıladığı zaman bu, güçlülerin yasasıdır. Bu yasa, aklın biçimselciliği yüzünden insanlığa zorunlu bir örnek teşkil etmezse, o zaman yalancı ideolojiye karşılık gerçek oluşunun imtiyazlarından yararlanır. Suçlu olanlar zayıflardır, ki bu Nietzsche'nin öğretisidir, onlar doğal yasayı kurnazlıklarıyla aldatırlar. "İnsanlar için en büyük tehlike kötüler, <yırtıcı hayvanlar> değil, patolojiklerdir. İnsanın yaşamını mahvedenler, yaşama, insanlara, kendimize güvenimizi ciddi şekilde kuşkuya ve tehlikeye düşürenler baştan itibaren talihi ters gidenlerdir, boyun eğdirilenler, dirençleri kırılanlardır, yani zayıflardır."[39] En az Sade kadar Nietzsche'nin de tiksindiği, nefret ettiği Hıristiyanlığı dünyanın başına saldıranlar onlardır. "............... Zayıfların güçlüler üzerindeki baskısı doğada gerçek şekilde mevcut değildir; bu baskı fiziksel alanda değil, manevi alanda vardır; zayıf bu tür baskıları uygulamak için elinde bulunmayan güçlere ihtiyaç duyar; doğaya belirli bir tarzda baskı yapmak için kendisine bahşedilmemiş bir karaktere bürünmesi gerekir. Ne ki, bu bilge ananın (doğanın -çn) yasalarında gerçek olan şey zayıfın güçlü tarafından ezilmesidir, çünkü güçlü bu yola başvurmak için sadece sahip olduğu yeteneklerini kullanacaktır; zayıf gibi başka bir karaktere bürünmez-, doğadan elde ettiği karakterin tezahürlerini sadece harekete geçirir. Demek ki buradan doğan her şey doğaldır: Baskıda bulunması, zorbalıkları, acımasızlığı, despotluğu, adaletsizliği... bunlar kendisine biçim veren el kadar temizdir; zayıfları baskı altına, almak ve soymak için haklarını kullandığı zaman dünyanın en doğal işini yapar... Zayıfın elinden alabileceğimiz şeyler bakımından asla çekinmemeliyiz, zira suç işleyen biz değiliz, bu suç daha çok zayıfın savunması ya da öç almasıyla nitelenir."[40] Zayıf kendini savunduğu zaman haksızlık yapar, "yani doğanın kendisine verdiği zayıflık karakterinin dışına çıktığı zaman: Doğa onu köle ve yoksul olsun diye yaratmış-

tır, boyun eğmek istemezse haksızlık yapmış olur."[41] Paris'te saygın bir çetenin reisi olan Dorval bu tür tavsiyeler içeren konuşmalarda tüm egemen sınıfların inançlarının gizli ikrarını Juliette'ten önce geliştirmiştir, ki Nietzsche hınç psikolojisi nedeniyle artan bu inanç ikrarından zamanını sorumlu tutar. Bir Alman profesörü olarak Nietzsche, bencillikleri "aşağılık hedeflere yönelik ve bu hedeflerle sınırlı" oldukları için suç işleyenleri yadsımakla Sade'dan ayrılsa bile, Juliette gibi "suçun çekici dehşetine"[42] hayrandır. "Hedefler büyük olduğu zaman insanlar başka bir ölçü kullanır ve <işlenen suçu>, hatta başvurulan en korkunç araçları bile bu şekilde değerlendirmezler."[43] Aydınlanmış Juliette, gerçekten de burjuva dünyasını niteleyen büyük hedeflere karşı bu tür önyargılardan henüz uzaktır, ona göre bir vurguncu, kurbanlarının sayısı daha az olduğu için bir bakandan daha az sevimli değildir. Oysa Almana (Nietzsche -çn) göre güzellik etkiden, önemden ileri gelir, o tüm Tanrıların Alacakaranlığının ortasında, emperyalist yağmaları tarihsel misyonlar haline getirmeyi arzu eden küçük hırsızın asıldığını görme konusundaki idealist alışkanlığı terkedemez. Alman faşizmi güçlüye tapmayı tarihsel öğreti düzeyine çıkarırken onu aynı zamanda kendine özgü bir saçmalığa vardırmıştır. Efendi ahlakı uygarlığa itiraz ederken yanlışlıkla ezilenleri savunmuştur: Körleşmiş içgüdülere duyulan nefret, eğiticinin yalnızca kurbanlarında meydana çıkan gerçek doğasını ele verir. Ancak büyük güç ve devlet dini olarak efendi ahlakı nesnel yönden, tamamen uygar powers that be'ye (üst katmanlara -çn), nüfuz edilmez çoğunluğa, hınca ve vaktiyle karşı durduğu her şeye geçer. Bu durumun tahakkuk etmesi Nietzsche'yi çürütür ve yaşamın olumlanmasına karşın edimsellik ruhuna düşman gerçekliğini meydana çıkarır.

Pişmanlık için akla aykırıdır denmişse, o zaman merhamet günahın ta kendisidir. Buna boyun eğenler "genel yasayı ihlâl

ederler, buradan şu sonuç çıkar: Bir erdem olmaktan uzâk merhamet, doğa yasalarınca talep edilen bir eşitsizliği bozmamıza neden olur olmaz gerçek bir kötülük haline gelir."[44] Sade ile Nietzsche, aklın biçimselleştirilmesinden sonra merhametin adeta genel ve özel özdeşliğinin duyusal bilinci olarak, doğal hale getirilmiş dolayımlama olarak geriye kaldığını görmüşlerdir. Merhamet, Spinoza'nın dediği gibi "quamvis pietatis specimen prae se ferre videatur,"[45] yani en ikna edici önyargıyı oluşturur, "zira başkalarına yardım etmek için akıl ya da merhamet tarafından sevk edilmeyenlere, haklı olarak insanlıktan nasibini almamış kişiler denir."[46] Commiseıatio dolaysız biçime girmiş insanlıktır, ama aynı zamanda "mala et inutilis,"[47] yani Roma virtus'undan başlayıp Medici'ler üzerinden Ford'un efficiensy'sine kadar biricik gerçek burjuva erdemi olan erkek dirayetinin karşıtıdır. Clairwil merhameti kadınlara ve çocuklara özgü diye tanımlar, kendi "Stoacılığını", "herşeyi yapma ve her şeye sarsılmadan karşı koyma" olanağını kendisine tanıyan "tutkuların sükunetini"[48] över. "Merhamete erdem bile denmez, o bir zayıflıktır, korkudan ve talihsizlikten doğmuştur, felsefenin kurallarıyla uzlaşmayan aşırı ince duygululuğu aşmak için gayret gösterildiği zaman özellikle alt edilmesi gereken bir zayıflıktır."[49] "Hadsiz hesapsız merhamet tezahürleri"[50] kadınlardan kaynaklanır. Sade ile Nietzsche, merhametin günah olduğunu öne süren öğretilerinin eski bir burjuva soyaçekimi olduğunu biliyorlardı. Nietzsche tüm "güçlü dönemlere", "seçkin kültürlere", Sade Aristoteles'e[51] ve gezimcilere[52] dikkati çeker. Merhamet felsefenin karşısında tutunamaz. Kant bile istisna yapmaz. Merhamet "bir çeşit yufka yüreklililiktir" ve "erdem olma onurundan yoksundur."[53] Ancak Kant, Clairwil'in rasyonalizmine karşılık, merhametin yerine geçirmeye çalıştığı "insan cinsine karşı genel teveccüh"[54] ilkesinin de aynı akıldışılık suçlamasına maruz kaldığını gözden kaçırır, tıpkı "yufka yürekli bir haylaz" haline gel-

mek için insanı kolayca baştan çıkarabilecek "bu iyi huylu tutku" gibi. Aydınlanma aldanmaz, onda genel olgu özel olgudan, kapsamlı sevgi sınırlı sevgiden üstün değildir. Merhamet kuşku uyandırır. Sade gibi Ni'etzsche'de ars poetica'yı karara iştirak ettirir. "Aristoteles'e göre Grekler sık sık merhametten çekmiştir: Tragedya vasıtasıyla zorunlu boşalma da buradan çıkmıştır. Bu eğilimin onlara nasıl kuşkulu geldiğini görüyoruz. Merhamet, gereken ciddiliği ve dayanıklılığı kaldırır, Kahramanların ağlayıp dövünen kadınlar gibi davranmalarına neden olur vs."[55] Zerdüşt şöyle der: "Pek çok iyilik, pek çok zayıflık görüyorum. Pek çok adalet ve merhamet, pek çok zayıflık."[56] Gerçekten de merhamet adaletle çelişen bir moment içermektedir, ki Nietzsche bu ikisini birbirine karıştırır. Bu moment, kendisini uygulayan istisna vasıtasıyla insanlık dişilik kuralını onaylar. Merhamet, en yakınını sevme haksızlığının ortadan kaldırılışını onun rastlantısallığına verirken, evrensel yabancılaşma yasası hafifletmek istediği bu haksızlığı değişmez diye kabul eder. Kuşkusuz merhametli birey genelin hakkını, yani bu hakkı çok gören genele, doğaya ve topluma karşılık yaşama hakkını savunur. Ancak manevi yaşam olarak genelle kurulan ve bireyi harekete geçiren birliğin, kendi zayıflığından dolayı, aldatıcı olduğu meydana çıkar. Merhametteki zayıflık değil, sınırlayıcı olan onu kuşkulu yapar, o her zaman az gelir, yetmez. Merhametin karşıtı burjuva duyarsızlığının ders aldığı Stoa duyumsamazlığı (apathie) nasıl ki kendini geri çektiği genele, her şeyle uyum sağlamış katılımcı topluluk olarak daha çok acınacak bir bağlılık gösterdiyse, merhameti küçük düşürenler de devrime karşı olumsuz bir tavır almıştır. İnsanseverlerin yüce duyguları ve sosyal yardım uzmanlarının ahlaksal özbilinçleri gibi merhametin kendini beğenmişçesine tahrifi yoksulla zengin arasındaki farkın manevi hale getirilmiş onayıdır. Felsefe ciddiyet hevesini dikkatsizce açığa vurduğu zaman, bu itirafını affetmeyenlerin emri-

ne girmiştir. Dünyanın faşist efendileri merhametin reddini politik hoşgörünün reddine ve sıkıyönetimin ilânına çevirmiş, bu noktada merhamet metafizikçisi Schopenhauer'le hemfikir olmuşlardır. Schopenhauer’e göre insanların örgütlenmesini umut etmek, sadece talihsizliği umut etmesine izin verilen kişinin saygısız çılgınlığı olarak geçerlidir. Merhamet düşmanlan insanları talihsizlikle özdeş kılmak istemiyorlardı. Onlara göre talihsizlik bir yüzkarasıydı. İnsan için üzüntü duyulması, duyarlı acizliklerini etkilemiyordu. Bu acizlik, kendileriyle her zaman anlaşan ama pratikte yine de ayrıldıkları iktidarın umutsuz övgüsüne dönüşmüştür.

Hayırseverlik ve iyilik günah durumuna, egemenlik ve baskı da erdem durumuna gelir. "Her iyi şey bir zamanlar kötüydü; her doğuştan günah doğuştan erdem haline gelmiştir."[57] Juliette bunları Yeniçağ'da da gerçekleştirir, ilk kez bilinçli şekilde değerleri değiştirir. İdeolojiler yok edildikten sonra, hep pratikte değil, ideolojide de Hıristiyanlığa iğrenç gelenleri kendi ahlak anlayışı düzeyine çıkarır. Bunu yaparken iyi bir felsefeci olarak soğukkanlı ve düşünceli davranır. Her şey hayale kapılmadan olup biter. Clairwil'in kutsallığa saygısızlıkta bulunma önerisine şu cevabı verir: "Azizim, tanrıya inancımızı kaybeder etmez, arzu ettiğin saygısızlıklar tamamen yararsız muziplikler haline gelir... Belki ben senden daha dayanıklıyım; ateizmim de doruğunda. Önerdiğin muziplikle-re ateizmimi pekiştirmek için ihtiyaç duyduğumu sanma; senin hoşuna gittiği için, ama sırf eğlenmek için yapacağım" —Amerikalı katil Annie Henry'nin dediği gibi just for fun— "ve ister düşünce tarzımı pekiştirmek ister başkalarını buna inandırmak olsun asla zorunlu bıışey diye değil."[58] Suç ortağına karşı geçici dostluk duygusuyla yücelmiş şekilde kendi ilkelerini egemen kılar. Aklın biçimselleştirilmesiyle tüm hedefler zorunluk ve nesnellik niteliklerini bir kuruntu olarak kaybettikten sonra haksızlık, nefret, yıkım bile faaliyet haline

gelmektedir. Büyü sırf faaliyete, araçlara, kısacası sanayiye geçmektedir. Aklın biçimselleştirilmesi, makineli üretim tarzının entelektüel ifadesinden başka bir şey değildir. Araç fetişleştirilir, hazzı soğurur. Eski egemenliğin kendini bezemesine yarayan hedefler Aydınlanma tarafından kuramsal olarak nasıl birer yanılsamaya çevriliyorsa, egemenlik de zenginliğin sağladığı olanaklar vasıtasıyla Aydınlanmayı pratik temelden yoksun bırakmaktadır. Egemenlik bizatihi amaç olarak, ekonomik güç biçiminde yaşamaya devam eder. Haz, kendisini yasaklamış metafiziğe benzeyen eskimiş-olanın, nesnel-olmayanın izlerini taşır artık. Juliette suçun motiflerinden söz eder.[59] Kendisi yükselme ve para hırsı bakımından dostu Sbrigani'den aşağı kalmaz, ama yasak-olanı da yüceltir, göklere çıkarır. Sbrigani, bu zengin ve ödevlerine bağlı kişi ondan daha ileridedir. "Söz konusu zenginleşmemizdir, bu hedefe ulaşmazsak suçlu duruma düşeriz; zenginleşmek için doğru yoldaysak o zaman eğlenmeye hakkımız olur, aksi takdirde o güne kadar eğlenmeyi unutmalıyız." Tüm rasyonel üstünlüğüne karşın Juliette hâlâ boşinançlara sarılmaktadır. Kutsallığa saygısızlığın çocuksuluğunu fark eder, ama sonuçta ondan Kendine bir haz çıkarır. Ancak her haz bir yüceltmeyi ele verir: Haz, bir başkası için kendinden feragattir. Doğa aslında haz filan tanımaz: İhtiyaçların karşılanışıyla sınırlar kendini. Yüceltilmemiş duygulanımlardaki hazların toplumsallığı yüceltilmişlerdekinden az değildir. Haz yabancılaşmadan kaynaklanır. Bilgiden alınan haz, yasaklanmadığı ve bu yasağı ihlal ettiği yerlerde bile ilk defa uygarlıktan, sarsılmaz düzenden doğar, ileri gelir ve uygarlık ve de sarsılmaz düzen yüzünden, kendisini bunlara karşı koruyan doğaya özlem duyar. İnsanlar hazzın büyüsünü, çalışma zorunluğundan, bireyin belirli toplumsal bir işleve ve sonuçta bir Ben'e bağlı olmasından dolayı egemenliğin, disiplinin bulunmadığı tarih öncesini ilk defa düşledikleri zaman hissederler. Tanrılara ve cinlere duyulan sevginin kay-

nağı, uygarlığa bulaşmış olanların sıla hasretiydi, kendilerini toplumsal düzenin öğesi haline getirmek zorunda kalanların "nesnel umutsuzluğuydu", onlar tapınma sırasında tanrılara ve cinlere yüceltilmiş doğa olarak sesleniyorlardı. Düşünme, sonuçta tamamen boyunduruk altına alınan ürkütücü doğadan kurtulurken doğmuş, meydana çıkmıştır. Haz, deyim yerindeyse, doğanın öç alışıdır. İnsanlar hazda düşünmeyi bir yana atarlar, uygarlıktan kaçıp kurtulurlar. En eski toplumlarda bu tür birlikte geri dönüşler şenliklerde öngörülmüştür. İlkel taşkınlıklar hazzın kolektif kaynağıdır. Roger Caillois şöyle der: "Genel kargaşanın, şenliği temsil eden bu perde arası evrensel düzenin ortadan kaldırıldığı bir an gibi görünür. Bu yüzden bu anda her taşkınlık mubahtır. Kurallara aykırı davranmak gerekir, her şey tersine gerçekleşmelidir. Mit döneminde zamanın akışı aksi yöndeydi: İnsan yaşlı doğup çocuk ölüyordu... böylece doğal ve toplumsal düzeni koruyan her hüküm sistemli şekilde ihlâl edilmektedir."[60] İnsan kendini yüceltilmiş kaynak güçlerinin eline terkeder; ama ertelenen yasak açısından bu edim bir sefahat ve çılgınlık niteliği taşır.[61] Ne ki, gelişen uygarlık ve Aydınlanmayla birlikte güçlenen Ben ve güven altına alman egemenlik şenliği bir maskaralığa çevirir. Egemenler hazzı topluma rasyonel diye, tamamen zaptedilmemiş doğadan alınan gümrük vergisi diye sunarlar, zehirlerinden temizlenmek ve aynı zamanda yüksek kültür içinde tutmak için, bütün bütüne mahrum bırakılamayan yönetilenlere karşı miktarını tayin etmek için ararlar onu. Haz sonuçta şenliklerde ortadan kalkana kadar manipulasyonun nesnesi haline gelir. Gelişme ilkel şenlikten tatillere kadar uzanır. "Toplumsal organizma, kendi karmaşıklığı önem kazandıkça, yaşamın alışılagelen akışının durmasına izin vermez. Dün olduğu gibi bugün, bugün olduğu gibi yarın her şey aynı şekilde devam etmelidir. Genel taşkınlıklar artık mümkün değildir. Fırtınalı günler bireyselleşmiş, şenliğin yeri-

ni tatiller almıştır."[62] Tatiller faşizmde radyo, gazete başlıkları ve benzedrin vasıtasıyla üretilen kolektif sahte taşkınlıklarla tamamlanmaktadır. Sbrigani bunları bir parça hisseder. Eğlenmeyi kendine "sur la route de la fortune", tatil olarak bahşeder. Juliette ise Ancien Regime'in yanını tutar. Günah işlemeyi yüceltir. Juliette'in taşkınlıkları Katolikliğin etkisi altındadır, tıpkı rahibenin vecde gelişinin paganlığın etkisi altında olması gibi.

Nietzsche her çeşit hazzın hâlâ mitsel olduğunu bilir. Kendini doğaya terk edişte haz, bütündeki değişmelere duyulan merhamet gibi olası şeylerden feragat eder. Her ikisi de bir teslimiyet momenti içerir. Nietzsche hazzı, inzivada kendinden haz alış olarak, kendine eziyet edenin depresyonlarındaki mazoşist haz olarak her köşe bucakta arar bulur. "Sırf haz peşinde olan herkese karşı."[63] Juliette teslimiyetçi sevgiyi, yani burjuvazinin fesaretine karşı direniş olarak son yüzyılda tipik olan burjuva sevgisini reddederek hazzı kurtarmaya çalışır. Sevgide haz, onu himayesine alan insanın yüceltilişine bağlıydı, sevgi özgün insani bir tutkuydu. Sonuçta bu tutku cinsiyete bağlı değer yargısı olarak feshedilmektedir. Seven erkeğin coşku dolu tapınışında, kadına belirttiği sınırsız hayranlık gibi, kadının gerçek köleliği hiç durmadan yüceltilmektedir. Bu köleliğin benimsenmesinden dolayı cinsiyetler her zaman uzlaşmıştır: Görünüşe göre kadın yenilgiyi kendi isteğiyle kabullenmekte, erkek yengiyi kadına isnat etmektedir. Cinsiyetler arasındaki hiyerarşi, erkeklere özgü mülkiyet düzeninin kadına zorla kabul ettirdiği boyunduruk Hıristiyanlık vasıtasıyla evlilikte yüreklerin birleşmesi şeklinde yüceltilmiş, cinsiyetin ataerkil dönemden önceki iyi günlerden kalan anısı yatıştırılmıştır. Büyük sanayi egemenliğinde sevgi iptal edilmiştir. Orta katman mülkiyetinin çöküşü, serbest ekonomi öznesinin yok, oluşu aileyi ilgilendirmektedir: Aile artık toplumun o çok övülen hücresi değildir, çünkü burjuvanın ekonomik varoluşunun

temelini oluşturmaktan uzaktır. Çocuklar aileyi kendilerine artık bir yaşam anlayışı olarak görmezler, babanın bağımsızlığı ve onunla birlikte baba otoritesine karşı direniş kaybolup gider. Babaevindeki kölelik genç kızlarda, özgürlük yolunu açar gibi görünen bir tutkunun doğmasına neden oluyordu, ama bu özgürlüğü elde etmek ne evlilikte ne dışarıda herhangi bir yerde mümkündü. Çalışmak için genç kızlara açılan her olanak sevgi yolunu kapamaktadır. Modern sanayi sistemi, herkesi bu sistemin hizmetine girmeye zorlayan talebini yaygınlaştırdıkça, white trash denizine ait olmayan her şey niteliksiz işsizliğe ve işe, küçük uzmanlara, kendi işini kendisi halletmek zorunda kalan varoluşlara intikal etmektedir. Girişimcinin giderek kaybolan bağımsızlığı nitelikli iş olarak, üretmesine izin verilen herkesi ve böylece "çalışan" kadını da, onların karakteri olarak kapsamına almaktadır. İnsanın özsaygısı kullanabilirliği ile orantılı şekilde artmaktadır. Aileye karşı direniş, serbest zamanlarda boy-friend'le olan ilişkinin cennet kapılarını açmasından çok daha az bir riziko oluşturur. İnsanlar kendi cinslerine karşı, Juliette'in aydınlanmış çevresinde eski bilgelik diye çoktan beri benimsenmiş rasyonel, hesapçı bir ilişki içine girerler. Ruh ve beden gerçeklikte birbirinden ayrılır, tıpkı saygısız, geveze yurttaşlardan çok sözü geçen zevk düşkünlerinin talep ettikleri gibi. Noirceuil rasyonel şekilde karar verir:[64] "Yineliyorum, bence sevmek ve haz duymak çok farklı şeylerdir... zira şefkat duygusu mizaç ile nezaket ilişkilerine benzer, ama bir boynun güzelliğinden ya da bir kalçanın göze hoş gelen yuvarlaklığından kaynaklanmaz asla; kişinin zevkine göre fiziksel duygulanımı canlı şekilde uyarabilecek olan bunların, bana kalırsa, manevi sevgi üzerinde bir hakları yoktur. Düşüncelerimi tamamlamak için şöyle diyeyim; Belize çirkindir, kırk yaşındadır, neresinden bakılırsa bakılsın edalı, çekici bir yanı, düzgün tek bir hattı yoktur, zerafetten nasibini almamıştır; ama Belize zekidir, benim duygu-

larıma ve tercihlerime bağlı milyonlarca şeye sahiptir; Belize ile yatmak aklımdan bile geçmez, ama onu yine de çılgınca seveceğim; Araminthe'i ise canım çok çekecek, ne ki arzu ateşi söner sönmez ondan nefret edeceğim..." İnsanın Descartes tarafından düşünen ve genleşmiş töz diye bölünmesiyle birlikte örtük (implizit) konmuş kaçınılmaz sonuç , romantik sevginin yok edilmesi olarak tüm açıklığıyla ifade edilmektedir. Bu durum, bedensel itkinin gizlenmesi, rasyonelleştirilmesi olarak, "sahte ve her zaman tehlikeli bir metafizik"[65] olarak geçerlidir, tıpkı Kont Belmor'un sevgiyle ilgili uzun konuşmasında açıkladığı gibi. Juliette'in dostları her çeşit taşkınlığa karşın, şefkate karşılık cinselliği, manevi sevgiye karşılık dünyevi sevgiyi yalnız bir ölçü olarak çok güçlü diye değil, üstelik çok zararsız diye görürler. Boynun güzelliği ile kalçanın yuvarlaklığı cinsellik üzerinde, geçmişi olmayan, sırf doğal olgular olarak değil, içinde tüm toplumsal deneyimlerin bulunduğu imgeler olarak etkide bulunur; bu deneyimlerde doğadan farklı olan şeye duyulan istek, cinsiyetle sınırlı olmayan sevgi yaşar, can bulur. Sevginin hâlâ en maddi olmayanı şefkat ise dönüşmüş cinselliktir, manevi sevginin çılgınlığını ifade eden elle saçların okşanması, alından öpmek Avusturalya yerlilerinin cinsel ilişki sırasındaki barışçıl vuruş ve ısırışlarıdır. Ayrım soyuttur. Belmor metafiziğin gerçeği tahrif ettiğini, sevgiliyi olduğu gibi görmeyi engellediğini, büyüden kaynaklandığını ve bir örtü olduğunu açıklar. "Ve ben bu örtüyü parçalamayayım, öyle mi! Oysa bu zayıflıktır... korkaklıktır. Haz geçip gittiği zaman onu, önceleri beni kör eden bu tanrıçayı analiz etmek istiyoruz."[66] Sevgi bilimsel olmayan bir kavramdır, Dolmance Philosophie dans le Boudoir'ın ilginç 5. diyalogunda "... yanlış tanımlamalar bizi hep yanılgıya düşürüyor" diye açıklamaktadır, "gönül nedir bilmiyorum. Ben ruhun zayıflığına böyle diyorum."[67] "Lucrez'in dediği gibi, bırakın bir an için "yaşamın içyüzüne geçelim,"[68] yani soğukkanlı anali-

ze, "o zaman ne sevgiliyi yüceltişin ne de romantik duygunun analiz karşısında tutunamayacağını göreceğiz... Benim sevdiğim ve de acıdığım sadece bedendir, hem de ona kavuşmam her an mümkün olduğu halde."[68] Bütün bunların doğru yanı, sevginin, ilerlemenin eseri olan çözülüp yok oluşunun anlaşılmasıdır. Hazzı mekanikleştiren, özlemi, arzuyu hilekârlığa çeviren bu tür çözülüş vasıtasıyla sevgiye özünde saldırılmaktadır. Juliette organsal ve sapık cinselliğin övgüsünü, doğal-olmayanın, maddi-olmayanın, hayali-olanın eleştirisi haline getirdiğinde, zevk düşkünleri bile, ütopyacı aşırı sevgiyle fiziki hazzı da, en yüce mutlulukla en yakınını da değerden düşüren normalliğe dönmüşlerdir. Juliette'in savunduğu gerçekçi zevk düşkünü kişi, cinsellik pedagogları, psikanalistler ve hormon fizyologları aracılığıyla, spora ve hijyeniyle olan inancına cinsellik yaşamını da katan girgin, pratik kişi haline gelmektedir. Juliette'in eleştirisi, Aydınlanmanın kendisi gibi çelişkilidir. Bir zamanlar burjuva devrimine bağlı olan tabuların suç işlercesine yıkılışı gerçeklik için yeni bir adalet haline gelmediği sürece, fiziksel hazzı herkes için serbest bırakan ve giderek yakınlaşan ütopyaya bağlılık olarak yücelmiş sevgiyle birlikte yaşamaya devam eder.

Bize belirli bir bireyi tek, biricik diye dayatan "gülünç coşku" kadının sevgide yüceltilişini Hıristiyanlığın ardından ataerkil aşamaya geri götürmektedir. "... hiç kuşkusuzdur ki, sırf ihtiyaçlarımızı karşılamak için yapılmış nesnelere gülünç şekilde düşkünlüğümüzü gösteren şövalyecesine teveccüh kazanma ruhumuzun, evet bu ruhun, kentlerde ve köylerde icra ettikleri kâhinlik mesleğinden dolayı kadınlara karşı bir zamanlar atalarımızın duyduğu derin hürmetten kaynaklandığı kesindir: Korku, dehşet nedeniyle insanlar ürkeklikten, çekingenlikten hareketle kült'e varmışlar ve şövalyelik, nezaket boş inancın bağrından çıkmıştır. Ne ki, bu derin hürmet doğada bulunmuyordu asla, onu orada aramak zaman kaybından baş-

ka birşey değildi. Bu cinsiyetin bizimkine karşılık aşağılık oluşu o denli sağlam şekilde yer etmiştir ki, ona saygı göstermek için tutarlı bir motifin bizi uyarması mümkün değildir, ve bu körükörüne hürmetten doğan sevgi de, kendisi gibi sadece bir önyargıdır."[69] Sonuç olarak, toplumsal hiyerarşi istenildiği kadar yasalarla gizlensin yine de kabagüce dayanmaktadır. Doğa üzerinde kumlan egemenlik kendini insanlık içinde yeniden üretir. Bedence zayıf olanları korama düşüncesini güçlü kuvvetli köleden yararlanma biçimine sokan Hıristiyan uygarlığı, bu dini kabul eden halkların gönlünü tamamen kazanmayı asla başaramamıştır Sevgi ilkesi keskin zeka ve Hıristiyan efendilerin çok daha keskin silahları tarafından, ta ki Lütercilik kılıcı ve kırbacı Kutsal Kitabın özü haline getirip de devlet ve öğreti karşıtlığını kaldırana kadar, yadsınmıştır. Manevi özgürlük reel baskının dolaysız olumlanışıyla özdeş tutulmuştur. Ancak kadına zayıflık damgası vurulmuştur, erkeklerden sayıca fazla oldukları yerlerde bile zayıflık nedeniyle kadınlar azınlıkta kalmıştır. Kurulan ilk devletlerdeki boyunduruk altına alınmış yerli halkta, sömürgelerdeki örgüt ve silah bakımından istilacılardan geri kalmış yerlilerde, ari ırk arasındaki Yahudilerde olduğu gibi kadının savunmasızlığı, üzerlerindeki baskının hukuksal nedenini oluşturur. Sade, Strindberg'in düşüncelerine biçim verir. "İnsanla ormandaki maymun arasında olduğu gibi erkekle kadın arasında da bu denli kesin ve önemli bir fark bulunduğundan kuşku duymayalım. Tıpkı maymunların kardeşlerimiz olmasını kabul etmemek için olduğu gibi, kadınların türümüzün bir parçasını oluşturmasını reddetmek için de yeterli nedenlerimiz vardı. Çıplak bir kadınla aynı yaşta çıplak bir erkek dikkatle gözden geçirilirse, (cinsiyet bir yana) her iki varlığın yapılarında çok büyük bir fark bulunduğu, kadının sadece erkekten daha aşağı bir aşama oluşturduğu kolayca görülecektir; farklar aynı suretle içten kaynaklanmaktadır ve her iki türün anatomik analizi,

eğer aynı zamanda ve büyük bir titizlikle yapılırsa, bu gerçeği gün ışığına çıkarır."[70] Kadına gösterilen hürmet vasıtasıyla kadın cinsinin ezilişini ideolojik yönden telafi etmek için ve böylece arkayik dönem anılarını bilinç altına itmek yerine soylu hale getirmek için Hıristiyanlıkça girişilen deneye, yüceltilmiş kadına ve teorik olarak bağımsızlaştırılmış hazza karşı çevrilen dolaplarla mukabele edilmektedir. Baskı pratiğine uygun düşen duygulanım hürmet değil, küçümsemedir ve Hıristiyanlığın hükmettiği yüzyıllarda, boşu boşuna harcanan çabayı daima anımsatan nesneye, yani kadına karşı duyulan yasaklanmış, zoraki hale gelmiş nefret hep sevecenlik ilkesinin ardında fırsat kollamıştır. Kadın Meryem Ana kültünün cezasını, kutsal ataerkil egemenlik düzenini gizliden gizliye tehlikeye sokan Hıristiyanlık öncesi kahin kadının anısından alınan öç olarak cadı hezeyanlarıyla çekmiştir. Kadın kendisine saygı gösteren yarı inanmış erkeğin öfkesini üstüne çeker, tıpkı yüzeysel şekilde uygarlaşmış ve onu koruması gereken güçlünün düşmanlığını üstüne çeken zayıf gibi. Sade nefreti bilinçli hale getirir. Roma emniyet amiri kont Ghigi şöyle der: "Ben iki bedenin birleşmesinden iki gönlün birleşebileceğine hiç mi hiç inanmadım. Bu fiziksel birleşmede bir tek sevgi motifi bile değil, sadece büyük bir küçümseme... nefret motifi görüyorum."[71] Kraliyet icra memurunun baskı yaptığı kızcağız gözyaşlarını tutamayınca bakan Saint-Fonds şöyle seslenir: "İşte kadınlarda görmek istediğim bu... ben bir tek sözden dolayı onların hepsini niçin bu duruma düşüremeyeyim!"[72] Hükümran erkek kadına birey olma onurunu çok görür. Her kadın türün toplumsal örneği, cinsinin temsilcisidir ve bu yüzden, erkek mantığınca eksiksiz kavranmış biri olarak doğa için, düşüncede sonu hiç gelmeyen altalamanın temeli için, gerçeklikte sonu hiç gelmeyen boyun eğiş için güvence teşkil eder. Sözümona doğal varlık olarak kadın, kendisini doğadan uzaklaştıran tarihin ürünüdür. Doğanın, fizyolojik, biyolojik,

ulusal, toplumsal yönlerden güçsüz olanın çekiciliğini canlandıran her şeyi umutsuzca yok etme isteği Hıristiyanlık deneyinin başarısız kaldığını göstermektedir. "... que ne puis-je, d'un mot, Les réduire toutes en cet état!" Hiç sevilmeyen, karşı konmaz çekiciliğin, doğaya geri dönüşün kökünü tamamen kurutmak başarısız kalmış uygarlıktan doğan acımasızlıktır, kültürün öteki yüzü olan barbarlıktır. "Her şeyi!" Zira yok ediş istisna tanımaz, yok etme isteği totaliterdir ve totaliter olan sadece yok etme isteğidir. Juliette Papa'ya şöyle der; "Ben de Tiberius gibi aynı şeyi arzu ediyorum, yani insanlık sadece bir tek başa sahip olsaydı, onu zevkle bir vuruşta uçururdum!"[73] Güçsüzlüğün belirtisi, telaşlı, düzensiz hareketler, yaratığın korkusu, izdiham, bütün bunlar öldürme hırsına çanak tutarlar. Alnında egemenliğin damgasını taşıyan, maddi ve manevi yönden zayıf bir güç olarak kadından nefret etmenin açıklanışı aynı zamanda Yahudiden nefret etmenin de açıklanışıdır. Kadınlarla Yahudilerin binlerce yıldan bu yana hükmetmedikleri davranışlarından anlaşılmaktadır. Ortadan kaldırılmaları mümkün olduğu halde yaşamaya devam ediyorlar ve korkuları, zayıflıkları, sürekli baskıdan dolayı doğayla olan yakın bağlan onların yaşam öğesini oluşturuyor. Bu durum, gücünün bedelini doğayla arasındaki gergin mesafeyle ödeyen ve korkuyu kendine yasaklamak zorunda kalan güçlünün öfkesine yol açmaktadır. Güçlü bastırmak zorunda olduğu çığlığın bin katını kurbanlarından çıkartarak kendini doğayla özdeşleştirmektedir. Başkan Blammont "Aline et Valcour" adlı eserinde kadınlar hakkında şunları yazar "Çılgın yaratıklar, ellerimin arasında çırpınmalarını görmeyi ne kadar da severim! Bu, aslanın dişleri arasındaki kuzudur."[74] Ve şöyle devam eder: "Bu tıpkı bir kenti ele geçirmeye benzer, önce tepeler zaptedilmelidir... hakim noktalara yerleşip buradan da direnişle karşılaşma tehlikesi olmayan yere saldırılmalıdır."[75] Aşağıda bulunan her şey saldırıyı üstüne çeker: Felaketin çoktan gelip

çattığı yerde aşağılamaya başvurmak büyük zevk verir. Yukarıdaki için tehlike ne kadar az olursa, işkenceden aldığı ve artık hizmetinde olan haz o kadar kolay, rahat olur: Kurban çaresiz kaldığı zaman egemenlik eğlenceye dönüşür ve kendi ilkesi olan disiplinin yalanlanışında zaferini ilân eder. Taraflardan birini artık tehdit etmeyen korku, yaşamın tadını tam anlamıyla ancak kolektif içinde çıkaran bireyin içten içe duygusuzlaşmasının ifadesi olan yüksek sesli gülüşte patlak verir. Kahkahalar her zaman uygarlığa kara çalmıştır. Victor Hugo bir eserinin "İnsan Fırtınaları Okyanus Fırtınalarından Daha Kötüdür."[76] başlıklı bölümünde, "insan ağzından, bu kraterden çıkan lavların en yiyip bitirici olanı neşedir" der. Juliette,[77] "insan felaketin üstüne elden geldiğince tüm kötülüğüyle gitmelidir; sıkıntıdan kurtaran gözyaşlarının sinir tözlerini fazlasıyla uyaran bir keskinliği vardır..."[78] diye açıklar. Haz, şefkat yerine acımasızlıkla birleşir ve cinsel sevgi Nietzsche'ye[79] göre ne ise o hale gelir, yani "cinsiyetler arasında kendi araçlarıyla bir savaş, kendi temelinde ölümcül bir nefret" haline. Zoolojiye göre, "erkek ve dişide 'sevgi' ya da cinsel çekicilik baştan beri ve esas olarak 'sadistçedir'; buna hiç kuşkusuz acı vermek de dahildir; bu tıpkı açlık gibi acımasızdır."[80] Böylece uygarlık vardığı kendi son aşamasını çirkin, itici doğaya dayandırmaktadır. Sade'da tüm açıklığıyla betimlenen ölümcül sevgi ve ezilenleri ne pahasına olursa olsun utançtan esirgemeyi isteyen Nietzsche'nin utangaç-utanmaz yüce gönüllülüğü: Tıpkı büyüklük sanrısı gibi acımasızlık sanrısı oyunda ve fantezide insanlara gerçeklikteki Alman faşizmi gibi sert davranır. Ancak gerçekliğin bilinçsiz devi, yani öznesiz kapitalizm yok edişi körü köıüne icra ederken, başkaldıran özne sanrısı gerçekleşmesini bu yok edişe borçlu olmakta ve böylece şey olarak kötüye kullanılan insanlara, şeyler dünyasında dolaysız bir yer tutan yanlış, ters sevgiyi müstehzi bir duyarsızlıkla yaymaktadır. Hastalık, iyileşme belirtisi-

ne dönüşmektedir. Sanrı aşağılanışını kurbanın yüceltilişinde fark edip anlamakta, kendini, fiziksel olarak aşamadığı egemenlik canavarıyla özdeş hale getirmektedir. Yılgınlık olarak imgelem yılgınlığa direnmek için çaba harcamaktadır. Kesin, amansız şeyler gerçek hazdır, diyen Roma atasözü sırf teşvik etmek, yüreklendirmek için değildir, kurallara bağladığı yerde mutluluğu parodiye çeviren düzenin çözülmez çelişkisini de ifade eder ve mutluluğu boykot ettiği yerde başarır bunu. Sade ile Nietzsche bu çelişkiyi ebedileştirerek kavram haline gelmesini kolaylaştırmıştır.

Kendini tapılan yaratığa terkediş ratio karşısında putataparlık olarak belirir. Tapınmanın çözülüp dağılması gerektiği, Musevi tektanrıcılığında buyrulmuş olan ve onun laikleştirilmiş şekli Aydınlanma tarafından düşün tarihi boyunca değişik saygı biçimleri üzerinde icra edilmiş olan mitoloji yasağından anlaşılmaktadır. Her defasında boşinancın temelini oluşturan ekonomik gerçekliğin çöküşü özgül Sadsıma güçlerinin serbest kalmasına yol açmıştır. Hıristiyanlık ise sevgiyi övmüştür: Yalnız İsa'ya tapmayı. Amaçsız cinsel itki evliliğin kutsallaştırılmasıyla yüceltilmiştir, tıpkı kristal kadar duru yasayı tanrısal inayet vasıtasıyla dünyaya yaklaştırma çabası gibi. Uygarlığın, çarmıha gerilmiş tanrı öğretisiyle vaktinden önce satın almak istediği doğayla uzlaşması Museviliğe Aydınlanmanın katılığı gibi yabancı kalmıştır. Musa ile Kant duygu tellallığı yapmamıştır, onların duygusuz yasası ne sevgi ne de üzerinde insanların yakıldığı odun yığınını tanır. Nietzsche'nin tektanrıcılığa karşı savaşı Musevi öğretisinden çok Hıristiyan öğretisini hedef alır. Gerçi Nietzsche yasayı reddeder, ama "daha yüce Ben'e,"[81] yani doğal değil, doğaldan -fazla- olan Ben'e ait olmayı ister. Tanrının yerine üstinsanı geçirmek ister, çünkü mitoloji olarak tektanrıcılğın yarım yamalak ve Hıristiyanlık biçimi altında gizli yanı kalmamıştır. Ancak bu yüce Ben'in hizmetinde eski çileci idealler "egemen gücü tesis etmek üzere"[82]

kendini aşma diye Nietzsche tarafından nasıl övüldüyse. işte bu yüce Ben, güya ölmüş tanrıyı kurtarmak üzere girişilen umutsuz bir çaba olarak, İngiliz kuşkuculuğunda ruhunu teslim eden Avrupa uygarlığını kurtarmak için Kant'ın tanrısal yasayı özerk hale getirme girişiminin yenilenişi olarak ortaya çıkmaktadır. Kant'ın "her şeyi, kendi iradesinin düsturundan dolayı kendini bile genel yasakoyucu olarak konu alabilecek şekilde yerine getirme"[83] ilkesi üstinsanın da gizidir. Üstinsanın iradesi en az kategorik buyruk kadar despotçadır. Her iki ilke dış güçlerden bağımsız olmayı, Aydınlanmanın özü diye belirlenmiş mutlak erkinliği hedef alır. Nietzsche'nin en parlak anlarda bile hâlâ "Don Kişotluk"[84] diye kötülediği yalan karşısında duyulan korku yasayı insanın kendi koyduğu yasayla değiştirirken ve böylece her şey açığa çıkarılmış tek, büyük bir boşinanç gibi saydamlaşırken, Aydınlanma, hatta hakikat bile her biçime girmiş birer put haline gelmekte ve "bizler, bugünün insanları, biz tanrısızlar ve anti-metafizikçiler, ***kendi*** ateşimizi hâlâ eski inancın, yani tanrının hakikat, hakikatin tanrısal olduğunu söyleyen Platon'un da inancı olan Hıristiyan inancının bin yıldır, ateşlediği yangından aldığımızı da"[85] idrak etmekteyiz. Demek ki bilim hâlâ metafiziğin eleştirisine tutsak olmaktadır. Tanrının yadsınışı kaldırılması mümkün olmayan bir çelişki içerir, o bilgiyi de yadsır. Sade Aydınlanma düşüncesini değişmenin bu noktasına kadar götürmemiştir. Bilimin kendi üzerinde düşünmesi, Aydınlanmanın vicdanı felsefe, yani Almanlar için mahfuz tutulmuştu. Sade'a göre Aydınlanma pek de öyle manevi ve sosyal bir fenomen değildir. Sade, Nietzsche'nin idealist açıdan daha yüce Ben aracılığıyla aşacağını sandığı bağları çözmüş, toplumla, resmi daireyle, aileyle dayanışmayı[86] eleştirmiş, işi anarşinin ilânına kadar vardırmıştır. Eseri, dinden sonra uygarlığın dayandığı ilkelerin; yani On Emir'in, baba otoritesinin, mülkiyetin mitolojik karakterini açığa çıkarmaktadır. Bu ise, yüz yıl sonra Le Play'in

abarttığı[87] toplum kuramının tam tersidir. On Emir'den her biri biçimsel aklın karşısında hükümsüzlüğünün kanıtlanışına manız kalır. Bunlar geriye bir şey kalmaksızın ideolojiler olarak kanıtlanırlar. Cinayet lehine konuşmayı, Juliette'in isteği üzerine Papa'nın kendisi üstlenir.[88] Papa, Hıristiyanlığa yakışmayan edimleri. bu edimlerin şeytan işi olduğuna hükmeden, doğal ışık vasıtasıyla haklı gösterilen Hıristiyan ilkelerinden daha kolay rasyonelleştirir. Cinayete gerekçe gösteren "philosophe mitré", cinayeti lanetleyen Maimonides ile Aziz Toma'ya oranla sofizme daha az başvurmak zorundadır. Dahası, Roma aklı güçlü taburlara Prusya tanrısından daha sıkı sarılmaktadır. Oysa yasa alaşağı edilmiş ve insanileştirilmesi gereken sevginin putataparlığa dönüş olduğu ortaya çıkarılmıştır. Metafizik olarak bilime ve sanayiye sırf romantik cinsel sevgi değil, her çeşit sevgi tutsak olmuştur, çünkü aklın karşısında hiçbiri tutunamaz: Ne kadının erkeğe sevgisi ne çiftler arasındaki sevgi ne de anababa ve çocuk sevgisi. Blangis Dük'ü emrindekilere, kocaların, akrabaların, kız çocukların ve eşlerin sert, hatta başkalarından daha sert muamele görmesi gerektiğini söyler, "ve bunları, olasılıkla bizi sıkı sıkıya birleştirdiğini sandığınız bağların bizce ne kadar değersiz olduklarını size göstermek için söylüyorum" der.[89] Tıpkı erkek sevgisi gibi kadın sevgisinin yerine de başka şeyler geçmiştir. Saint-Fonds'un Juliette'e açıkladığı sefahat kuralları bütün kadınlar için geçerli olmalıdır.[90] Dolmance anababa sevgisinin büyüsünü materyalist açıdan kaldırır. "Sonuncu bağlar, anababanın yaşlılıkta terkedilme korkusundan kaynaklanır ve çocukluğumuzda bize gösterdikleri ilginin aynısını yaşlılıklarında görmeleri gerekir."[91] Sade'ın argümanı en az burjuvazi kadar eskidir. Demokritos anababa sevgisini ekonomiye dayalı diye küçümsemiştir.[92] Ne ki, Sade uygarlığın temeli olan dışevliliği de büyüsünden kurtarır. Ona göre ensest’in rasyonel hiçbir nedeni yoktur[93] ve ensest'e karşı öne sürülen hijiyeni argü-

manını ilerlemiş bilim sonuçta kendine katmış, Sade'ın soğukkanlı yargısını onaylamıştır. "... ensest sonucu doğacak çocukların diğerlerine göre geri zekalı, sağır dilsiz, raşitik vs. olarak dünyaya gelme ihtimalinin fazla olduğu asla kanıtlanmamıştır."[94] Romantik cinsel sevgiyle değil, şefkatin ve toplumsal duygulanıl temelini oluşturan ana sevgisiyle bir arada tutulan aile[95] toplumla çelişkiye düşer. "Yalnız topluma ait olması gereken çocukları aile içinde yalıtladığınız sürece iyi birer cumhuriyetçi yapacağınızı sanmayın... Genellikle vatanın çıkarlarından çok farklı olan çıkarları aile içinde çocuklara aşılamak zarar getiriyorsa, o zaman onları bu çıkarlardan ayırmak büyük yarar sağlar."[96] "Kızlık zarı bağları" toplumsal nedenlerden dolayı yok edilmelidir, babanın kim olduğunu bilmek çocuklar için "absolument interdite"tir, onlar "uniquement les enfants de la patrie"dir[97] ve Sade'ın yasalara karşı mücadelede ilan ettiği anarşi, bireycilik,[98] genelin mutlak egemenliğiyle, cumhuriyetle aynı kapıya çıkmaktadır. Yerinden edilen tanrının daha katı bir put halinde geri dönmesi gibi, eski burjuva bekçi devleti de faşist kolektifin zorbalığı biçiminde geri dönmektedir. St. Just ile Robespierre'in ilk adımlarını attıkları devlet sosyalizmi yolunu Sade sonuna kadar düşünmüştür. Burjuvazi en sadık politikacılarını giyotine gönderdiği zaman en açık sözlü yazarlarını da bibliothèque nationale cehennemine sürmüştür. Justine ile Juliette'in peşpeşe yarattığı skandalların kroniği onsekizinci yüzyıl üslubunda ondokuzuncu yüzyılın ucuz romanlarına ve yirminci yüzyılın kitle edebiyatına nasıl biçim verdiyse, Homeros destanı da, sonuncu mitolojik örtüyü kaldırıp attıktan sonra, egemenlik organı olarak düşünme'nin tarihi olmuştur. Düşünme kendi aynasında gördüğü hayalinden korkarak kendinden çok daha ileride bulunan şeylerin görülmesini sağlamaktadır. Sade'ın eserini Aydınlanmayı kurtaracak bir manivela haline getiren, Sade'a göre de "gardez vos frontières et restez chez vous",[99] ufukta ağaran

uyumlu toplum ideali değil, hatta Zame'nin öyküsünde geliştirilen sosyalist ütopya[100] bile değildir, tersine Aydınlanmanın kendi kendinden ürkmesini, yılmasını rakiplerine bırakmamasıdır.

Burjuvazinin muğlak yazarları Aydınlanmanın sonuçlarını burjuvazinin savunucuları gibi uyumcu öğretilerle saptırmaya çalışmamıştır. Biçimselci aklın ahlaksızlıktan çok ahlakla yakın bir ilişki içinde bulunduğunu iddia etmemiştir. Aydın yazarlar ise akılla cürmün, burjuva toplumuyla egemenliğin ayrılmaz birliğini yadsıyarak desteklerken, ötekiler ürkütücü gerçeği hiç çekinmeden açıklamıştır. Clairwil kardeşinin yaşam öyküsünü özetlerken, "... eşlerinin ve çocuklarının kanıyla, sodomizmle, cinayetlerle, fahişelikle ve alçaklıkla kirlenmiş ellere tanrı bu zenginlikleri teslim etmektedir; bu rezaletler için beni ödüllendirmek üzere tanrı onları emrime veriyor" der.[101] Clairwil abartmaktadır. Hain egemenliğin adaleti sırf iğrençlikleri ödüllendirecek kadar tutarlı değildir. Ne ki, sadece abartmak doğrudur. Tarih öncesinin özü dehşetin, yılgınlığın ayrıntılarıyla ortaya çıkmasıdır. İstisnanın, en ağır işkencenin enine boyama betimlenişinde gün ışığına çıkan öz, aralarında şefkatle kurşuna dizilenlerin de bulunduğu, kovuşturularak katledilenlerin, istatistiksel bilgileri arkasında kaybolmaktadır. Yılgınlık dünyasındaki mutlu varlık sırf varolması nedeniyle melun, habis diye çürütülmektedir. Böylelikle varoluş öz, mutlu varlık da hiçlik haline gelmektedir. Egemenlerin ilk dönemlerdeki törelerini benimsemiş olan yönetilenlere karşılık üst katmanlar arasında, hele burjuva döneminde kendi çocuğunu ve eşini öldürmek, fahişelik ve sodomizm pek görülmemiştir; Ama iktidar söz konusu olduğunda egemenler sonraki yüzyıllarda bile cesetleri dağ gibi yığmışlardır. Egemenliğin kendini bulduğu faşizmde efendilerin zihniyetine ve edimlerine karşılık Brisa-Testa'nın yaşamının egemenliği de hissettiren coşku dolu betimlenişi ailevi bir masumiyet düze-

yine inmektedir. Sade'da ve Mandeville'de özel düşkünlükler totaliter döneme ait kamu erdemlerinin önleyici tarih yazımını oluştururlar. Akıldan kalkarak cinayete karşı ilkesel bir argüman göstermenin olanaksızlığını örtbas etmeyip tüm dünyaya ilan etmek, özellikle ilericilerin bugün bile Sade ile Nietzsche'ye duydukları nefreti alevlendirmiştir. Bu ikisi, mantıksal Pozitivizmden farklı olarak, bilime güvenmiştir. Mantıksal Pozitivizmden daha belirgin şekilde ısrarla ratio üzerinde durmaları, Kant'ın akıl kavramında olduğu gibi her büyük felsefede yer alan ütopyayı, yani artık kendini tanınmayacak hale sokmayan, buna ihtiyaç duymayan bir insanlığı kılıfından kurtarmak gibi gizli bir anlam taşımaktadır. Merhametsiz öğretiler egemenlikle aklın özdeşliğini ilân ederlerken, onlar burjuvazinin ahlaklılık taslayan uşaklarından daha merhametli olmuşlardır. "Senin için en büyük tehlike neredir?", diye Nietzsche kendi kendine sormuştur,[102] "merhamette." Kendi olumsuzluğu içinde Nietzsche insana olan, ama avutucu teminatlar tarafından her gün ihanete uğrayan sarsılmaz güveni kurtarmıştır.

NOTLAR

AYDINLANMA KAVRAMI

1. Voltaire, lettres philosophiques XII. Oeuvres complètes. Ed. Garnier. Paris 1879. Band XXII. s. 118.
2. Bacon., In Praise of Knowledge. Miscellaneous Tracts Upon Human Philosophy. The Works of Francis Bacon. Ed. Basil Montagu. London 1825- Band I. s. 254f.
3. Bkz. Bacon, Novum Organum age. Band XIV. s. 31.
4. Bacon, Valerius Terminus, of the Interpretation of Nature. Miscellaneous Tracts age. Band I. s. 281.
5. Bkz. Hegel, Phänomenologie des Geistes. Werke. Band II. s. 4l0f.
6. Xenophanes, Montaigne, Hume, Feuerbach ve Salomon Reinach bu konuda söz birliği ederler. Bkz. Reinach: Orpheus. From the French by F. Simmons. London-New York 1909- s. 6ff.
7. Bacon, De augmentis scientiarum age. Band VIII. s. 152.
8. Les Soirées de Saint-Pétersbourg. 5iéme entretien. Oeuvres complètes. Lyon 1891. Band IV. s. 256.
9. Bacon, Advancement of Learning age. Band II. s. 126.
10. Genesis I, 26.
11. Archilochos, fr. 87. Deussen'den alıntı. Allgemeine Geschichte der Philosophie. Band II. Birinci Bölüm. Leipzig 1911. s. 18.
12. Solon, fr. 13, 25, age. s. 20.
13- Bkz. Robert H. Lowie, An Introduction to Cultural Anthropology. New York 1940. s. 344f.
14. Bkz. Freud, Totem und Tabu. Gesammelte Werke. Band IX. s. 106ff.
15- Age. s. 110.
16. Phänomenologie des Geistes, age. s. 424.
17. Bkz. W. Kirfel, Geschichte Indiens, in: Propyläenweltgeschichte. Band III.

s. 26lf, und G. Glotz, Histoire Grécque. Band I. in: Histoire Ancienne. Paris 1938. s, 137ff.

18. G. Glotz, age. s. 140.

19- Bkz. Kurt Eckermann, Jahrbuch der Religionsgeschichte und Mythologie. Halle 1845- B.and I. s. 241., und O. Kern, Die Religion der Griechen. Berlin 1926. Band I. s. lSlf.

20. Hubeit ile Mauss "sempati"nin, öykünmenin tasarımsal içeriğini şöyle tanımlıyorlar: "L'un est le tout, tout est dans l'un, la nature triomphe de la nature." - H. Hubert et M. Mauss, Théorie générale de la Magie, in: L'Année Sociologique. 1902-3. s. 100.

21. Bkz. Westermarck, Ursprung der Moral begriffe, Leipzig 1913, Band 1. s. 402.

22. Bkz. Platon, Das zehnte Buch des Staats.

23- Schelling, Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie. Fünfter Hauptabschnitt. Werke. Erste Abteilung. Band II. s. 623.

24 Age. s. 626.

25. Bkz. E. Durkheim, De quelques formes primitives de classification. L'Année Sociologique. Band IV. 1903. s. 66ff.

26. G. Vico, Die neue Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker. Çeviren Auerbach. München 1924. s. 397.

27. Hubert es iMauss, age. s. 118.

28. Bkz. Tönnies, Philosophische Terminologie, in: Psychologisch - Soziologische Ansicht. Leipzig 1908. s. 31.

29. Hegel, age. s. 65.

30. Edmund Husserl, "Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie", in: Philosophia. Belgrad 136. s. 95ff-

31. Bkz. Schopenhauer, -Parerga und Paralipomena. Band II. Parag. 356. Werke. Ed. Deussen. Band V. s. 671.

32. Spinoza, Ethica. Pars IV. Propos XXII. Coroll.

33- Odysseia, XII, 191.

34. Age. XII, 189-190.

35. Hegel, Phänomenologie des Geistes, age. s. 146.

36. "The supreme question which confronts our generation today - the question to which all other problems are merely corollaries - is whether technology can be brought under control... Nobody can be sure of the formula by which this end can be achieved... We must draw on all the resources to which access can be had..." (The Rockefeller Foundation. A Review, for 1943. New York 1944. s. 33ff)

ODYSSEUS YA DA MİT VE AYDINLANMA

1. Nietzsche, Nachlass. Werke. Band XIV. s. 206.
2. Age. Band XV. s. 235-
3. Nietzsche, age. Band IX. s. 289-
4. Hölderlin, Patmos. Gesamtausgabe des Inselverlags. Leipzig, s. 230.
5. Bu süreç yirminci bölümün başında açıkça görülür. Odysseus kadınların geceyarısı sessizce taliplerin koynuna girdiklerini farkeder. "Göğsünün için-de uluyordu Odysseus'un tekmil yüreği. / Bir dişi köpek nasıl, çelimsiz eniklerinin çevresinde, / bir yabancı adama kalkarsa saldırmaya, havlaya havlaya, / kuduran yüreği öyle havlıyordu işte Odysseus'un. / Çattı yüreği-ne şu sözlerle, göğsüne vura vura: / Katlan, yüreğim, katlan, atlattıydın sen daha korkuncunu, / gücü sınırsız Tepegöz değerli arkadaşlarını yemişti ha-ni o gün, / ben öleceğimi sanırken, sen nası dayandıydın, / ve akıl nasıl bulduydu beni mağaradan çıkarmanın yolunu. / Sevgili yüreğine çıkışarak böyle diyordu, / sabırlı yüreği de katlandı, çıkmadı sözünden, / ama ken-disi durmadan bir o yana dönüyordu, bir bu yana." (XX. 13/24). Özne he-nüz istikrar kazanmamış, özdeş hale gelmemiştir. Odysseus'tan bağımsız olarak duygular, cesaret ve yiirek faaliyete geçerler. "Yirminci bölümün ba-şında kradie ya da etor havlar (iki sözcük eşanlamlıdır 17.22), ve Odysseus göğsüne, yani yüreğinin üstüne vurur ve onunla konuşur. Yüreği hızla çar-par, organı kendi iradesi dışında harekete geçer. Buradaki konuşma, Euri-pides'te harekete geçmeleri gerektiği için el ve ayağa hitap edilmesi gibi yalnızca bir biçim değildir, tersine yürek bağımsız olarak hareket etmekte-dir." (Wilamowitz-Moellendorff, Die Heimkehr des Odysseus. Berlin 1927. s. 189). Duygu, insanın boyunduruk altına aldığı hayvanla bir tutulmakta-dır: Dişi köpek benzetmesi, Odysseus'un arkadaşlarının birer domuza dö-nüşmesi gibi aynı deneyim dünyasına aittir. Hâlâ bölünmüş olan, kendi do-ğasına ve dış doğaya karşı kabagüç kullanmaya zorlanan özne, katlanması-nı sabretmesini söyleyerek ve zamanı önceleme sırasında dolaysız günceli gözünden saklayarak yüreği "cezalandırmaktadır." Göğüse vurmak sonra-dan zafer kazananların jesti haline gelmiştir: Zafer kazanan kişi, bunun, kendi doğasına karşı elde ettiği bir zafer olduğunu ifade eder. Başarı, ken-dini koruyan akıl tarafından gerçekleştirilmiştir. "... Hitap eden kişi önce hızla çarpan yüreği anımsamıştır; deyim yerindeyse bir diğer içsel güç olan metis yürekten üstündü: O Odysseus'u kurtarmıştır. Sonraki filozoflar metis'i ııous ya da logistikon olarak akıldan yoksun ruh bölümlerinin karşı-sına çıkarmışlardır." (Wilamowitz, age. s. 190). Ancak "kendi"nden -autos-ilk olarak 24. dizede söz edilir: Yani itkinin akıl aracılığıyla gemlenmesin-

den sonra. Sözcüklerin seçiminde ve birbirini izleyişinde kanıtlama gücünün payı ölçülürse, o zaman Homeros'un özdeş Ben'ini insanın kendi iç doğasına egemen oluşunun sonucu diye görmek gerekir. Bu yeni Ben, yürek cezalandırıldıktan sonraki beden olarak, bir şey olarak sarsılır, devinir. Sık sık birbirine hitap eden ruhsal momentlerin Wilamowitz tarafından ayrıntılı şekilde çözümlenen karşılaştırıl ışı, öznenin gevşek, geçici bireşimini onaylar gibi görünmektedir; ki bu öznenin tözü yalnızca sözü geçen momentlerin koordinasyonundan oluşmaktadır.

6. Klages, kurbanla değiş tokuşun bağlamını Nietzsche'nin materyalist yorumuna karşılık tamamen büyü açısından ele alır: "Kurban kesme mecburiyeti herkesin başına gelir, çünkü gördüğümüz gibi herkes yaşamdan ve yaşamın tüm nimetlerinden kendine düşen payı —başlangıçtaki suum cuique— sadece sürekli şekilde vermekle ve tekrar vermekle elde eder. Ama söz konusu olan, (başlangıçta aynı şekilde kurban düşüncesinden doğan) alelade meta değiş tokuşu anlamında bir değiş tokuş değil, insanın ruhunu taşıyıcı ve besleyici yaşama feda ederek alışkanlarla (fluiden) özlerin (essenzen) değiş tokuşudur." (Ludwig Klages, Der Geist als Widersacher der Seele. Leipzig 1932. Band III. Teil 2. s. 1409)- Ancak kurbanın ikili karakteri, bireyin kendisini kolektife büyüsel şekilde teslim etmesi ve böyle bir büyü tekniğiyle kendini koruması, kurbandaki rasyonel öğenin gelişmesini gerektiren nesnel bir çelişki içerir. Süregelen büyüsel baskı altında rasyonellik kurban kesenin davranış tarzı olarak hileye, düzene dönüşür. Mitle kurbanın ateşli savunucusu Klages bile bu durumla karşı karşıya gelmiş ve Helenizmin ideal imgesinde doğa ile gerçek iletişim ve yalan arasında ayrım gözetmek zorunda kalmıştır; ama mitsel düşünme'nin kendisinden kalkarak büyüsel doğa egemenliği görünüşüne karşıt bir ilke çıkaramamıştı, çünkii mitin özünü bu tür bir görünüş oluşturmaktadır. "Tanrı-kralın tahta çıkarken, bundan böyle güneşi doğduracağına ve tarlaları ürünlerle kaplatacağına dair yemin etmek zorunda kalması, artık sırf pagan inancı değil, üstelik pagan boşinancıdır da." (Klages, age. s. 1408).

7. Homeros'ta insanın gerçek anlamda kurban edilmeyişi doğrudur. Destanın uygarlığı teşvik eğilimi aktarılan olayların seçiminde kendini geçerli kılmaktadır. "With one exception... both Iliad and Odyssey are completely expurgated of the abomination of Human Sacrifice." (Gilbert Murray, The Rise of the Greek Epic. Oxford 1911. s. 150).

8. En eskisinde pek olası değil. "İnsanın kurban edilmesine ilişkin görenek... barbarlarla yarı uvğar halklar arâsında, gerçek vahşiler arasındakinden çok daha yaygındır, ve en alt kültür aşamalarında bu görenek pek

bilinmez. Bunun zamanla kimi halklarda tehlikeli şekilde yaygınlık kazandığı gözlenmiştir", Sosyete adalarında, Polinezya'da, Hindistan'da, Azteklerde. "Afrikalılarla ilgili olarak Winwood Reade şöyle der: 'Ulus ne denli güçlüyse, kurban da o denli önemlidir' (Eduard Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moral begriffe. Leipzig 1913- Band I. s. 363).

9- Batı Afrika'daki gibi yamyam halklarda "ne kadınlar ne de çocuklar... lezzetli yemekten tadabilirler." (Westermarck, age. Leipzig 1909. Band II. s. .459).

10. Wilamowitz nous'la logos'u "keskin bir karşıtlık" halinde koyar. (Glaube der Hellenen. Berlin 1931. Band I. s. 4lf). Mit ona göre "insanın kendi kendine anlattığı bir öykü"dür, çocuk masalıdır, gerçekdışıdır ya da Platon'da olduğu gibi, gerçekdışından ayrılmayan kanıtlanmaz en yüce hakikattir. Wilamowitz mitlerin görünüş olma karakterini bilir ve onları uydurma sayar. Başka bir deyişle: Mitleri önce amaçları konusunda nesnel bir çelişkiye düşmüş olan anlam verici dilde arar; ki bu dil sözü geçen çelişkiyi uydurma diye uzlaştırmaya çalışır: "Mit öncelikle ağızdan çıkan konuşmadır, söz onun içeriğini asla ilgilendirmez." (Age). Wilamowitz bu gecikmiş mit kavramını cisimlendirerek, aklın açık'karşıtı diye önceden akla koşul sayarak —acjını anmadan moda diye alay ettiği Bachofen'e karşı belirsiz bir polemik şeklinde— mitoloji ile dini inandırıcı biçimde birbirinden ayırır (age. s. 5), bu ayırışta mit eski değil, özellikle yeni aşama olarak ortaya çıkar: "Ben oluşu, değişmeleri ve inançtan mite geçişi... izlemeye çalışıyorum" (age. s. 1). Grek uzmanlığına özgü inatçı kibri yüzünden mitin, dinin ve aydınlanmanın diyalektiğini görememiştir: "Bugün tabu ve totem, Mana ve Orenda gibi sevilen sözcüklere dayalı dilleri anlamıyorum, ama bunu Grekleri izlemek ve Grekler hakkında Grcklere özgü şekilde düşünmek için uygun bir yol sayıyorum." (Age. s. 10). "Hellenizmiıı en eski evresi Platon'a özgü tanrının nüvesini barındırır" diyen dolaysız kanı ile Kirchhoff'un savunduğu ve Wilamowitz'in benimsediği. nostos'taki (mitsel şiir -ç.) mitsel karşılaşmalarda Odysseia'nın en eski özünü bulan tarihsel görüşün nasıl uzlaşacağı belirsiz kalmaktadır, tıpkı merkezi mit kavramının Wilamowitz'de yeterli felsefi ifadeden yoksun kalması gibi. Ancak miti yücelten akıldışıcılığa karşı direnişinde ve mitlerin gerçekdışılığını savunuşunda büyük bir anlayış gözden kaçmaz. İlkel düşünme'ye ve tarih öncesine karşı isteksizlik yalan sözlerle hakikat arasında eskiden beri mevcut gerilimi çok daha belirgin şekilde onaya çıkarmaktadır. Wilamowitz'in suçladığı geç dönem mitlerindeki uydurma, icat etme keyfiliği, kurbanın anonimliği yüzünden en eski mit-

lerde de kesinlikle yer almış olmalıdır. Bu anonimlik, Wilamowitz'in arkavik Hellenizme kadar geri götürdüğü Platon'a özgü tanrıya çok yakındır.

11. Pagan kurban dini olarak Hıristiyanlık anlayışı Werner Hegemann'm Geretteter Christus (Kurtarılmış İsa) (Potsdam 1928) adlı eserine büyük ölçüde temel oluşturur.

12. Örneğin şöyle: Polyphem'i hemen öldürmekten vazgeçtiği zaman (IX, 302); kendini ele vermemek için Antinoos'un kötü davranışlarına ses çıkarmadığı zaman (XVII, 460ff): ayrıca rüzgarlar bölümü (X, 50ff) ve sılaya varışı yüreğin gemlenişine bağımlı kılan Teiresias'ın kehanetiyle (XI, I05ff) karşılaştırınız. Kuşkusuz Odysseus'un vazgeçişi henüz kesinlik değil, sadece erteleme karakteri taşır: Kendini tuttuğu öc eylemlerini genellikle daha sonra hakkını vererek yerine getirir: Göz yuman sabırlı olandır. Tüm doğal-olanları boyunduruk altına alan karşı konulmaz kabagüç biçimine girmek için bütünsel, buyruksa! vazgeçişte gizlenen şey, davranışında hâlâ doğal amaç olarak bir yere kadar görülmektedir. Mitsel olarak verili içerikten bağımsızlaşmanın özneye aktarılmasıyla birlikte bu tür zorbalık, boyunduruk altına alış, insanın özel amaçlarına karşılık şey halinde bağımsız, "nesnel" duruma gelir, genel rasyonel bir yasaya dönüşür. Odysseus'un sabrında, özellikle taliplerin öldürülmesinden sonra öc hukuksal işleme aktarılır: Mitsel arzunun sınırlı gerçekleşmesi egemenliğin nesnel aracı haline gelir. Hukuk vazgeçilen öcdür. Ancak bu, kendi dışında bulunan bir kimsede, sıla özleminin dışında böyle bir sabır oluştuğu zaman, bir insanın, neredeyse güvenen bir kimsenin ertelenmiş öcü aşıp ilerisini gösteren özelliklerini kazanır. Gelişmiş burjuva toplumunda ikisi de ortadan kaldırılır: Öc düşüncesiyle birlikte tabu özlemi de son bulur, ve işte bu, Ben'in kendinden öc alışı diye dolavımlanarak öcün gözden düşürülmesidir.

13. Max Weber, Wirtschaftsgeschichte. München und Leipzig 1924. s. 3.

14. Victor Bérard Odvsseia'daki Samî öğesini, sonradan yapılan eklemelere karşın, özellikle belirtmiştir. Bkz. Résurrection d'Homére'deki "les Phéniciens et l'Odyssée" bölümü. Paris 1930. s. 11 Iff.

15. Odysseia. IX. 92f.

16. Age. XXIII, 311.

17. Age. IX, 94ff.

18. Jacob Burckhardt, Griechische Kulturgeschichte. Stuttgart. Band III. s. 95-

19- Odysseia. IX, 98f.

20. Hint mitolojisinde lotos toprak tanrıçasıdır (bkz. Heinrich Zimmer, Maja. Stuttgart und Berlin 1936. s. 1050. Üzerinde Homeros, destanının yükseldiği mitsel efsane ile bir bağ bulunuyorsa, o zaman lotosyiyenlerle karşı-

laşmayı Kton güçleriyle çatışmada bir aşama olarak belirlemek doğru olurdu.

21. Odysseia. IX. 105-
22. Wilamowitz'e göre Kykloplar "aslında birer hayvan"dır (Glaube der Hellenen. Band I. s. 14).
23. Odysseia. IX, 106.
24. Age. 107ff.
25. Age. 112ff.
26. Bkz. Age. 403ff-
27. Age. 428.
28. Age. 273ff.
29- Age. 278.
30. Bkz. Age. 355ff.
31. "Tekziplerin sıkça görülen saçmalığı nihayet ölü doğmuş bir mizahın ışığında meydana çıkabilirdi" (Klages, age. s. 1469).
32. Odysseia. Age. 347f.
33. Age. X, 296/7.
34. Bkz. Age. 138f. Ayrıca bkz. F. C. Bauer, Symbolik und Mythologie. Stuttgart 1824. Band I. s. 47.
35. Bkz. Baudelaire, Le vin du solitaire, les fleurs du mal.
36. Bkz. J. A. K. Thomson, Studies in the Odyssey. Oxford 1914. s. 153.
37. Odysseia. Age. 212ff.
38. Murray, Homeros destanının redaksiyonunda kendisine bağımlı kılındığı söylenen "sexual expurgations"tan söz ediyor. (Bkz. Age. S. I4lff).
39- "Domuzlar genel -olarak Demeter'in kurbanlık hayvanlarıdır." (Wilamowitz-Moellendorff, Der Glaube der Hellenen. Band II. s. 53).
40. Bkz. Freud, "Das Unbehagen in der Kultur", in: Gesammelte Werke, Band XIV. Frankfurtam Main 1968. s. 459 Dipnot.
41. Wilamowitz'in notlarından birinde beklenmedik şekilde koklama kavramı ile nous, özerk akıl arasındaki bağa dikkati çeker: "Schwyzer bütünüyle inandırıcı bir tarzda nous'u burundan hızlı solumakla koklamayı bir araya getirmiştir." (Wilamowitz-Moellendorff, Die Heimkehr des Odysseus, s. 191). Wilamowitz, etimolojik yakınlığın anlam bakımından bir şeyler meydana çıkardığını yadsımaktadır.
42. Bkz. Odysseia. X, 329-
43- Karşı konulmazlık bilinci daha sonra, "büyüsünün reddine göz yummayan" Aphrodite Peithon kültünde ifadesini bulmuştur. (Wilamowitz-Moellendorff, Der Glaube der Hellenen, Band II. s. 152).
44. Odysseia. X. 329.

45. Age. 333 ff.
46. Age. 395f.
47. Age. 398f.
48. Bkz. Bauer, age. ve s. 49-
49. Age. XXIII. 93ff.
50. Goethe, Wilhelm Meisters Lehrjahre. Jubiläumsausgabe. Stuttgart und Berlin. Band I. 16. Kapitel, s. 70.
51. Odysseia. XXIII, 210ff.
52. Bkz. Thomson, age. s. 28.
53- "Görünce bir acıdım, bir yandım, bir ağladım, / ama ne kadar büyük olursa olsun benim acım, / gene bırakmadım öne geçsin, yanaşsın kana, Teiresias sorularıma karşılık verene dek." (Odysseia. XI, 87ff).
54. "Şurda görürüm anamın ölmüş göçmüş ruhunu, / işte kanın dolayında sessiz sedasız durur, / ama ne oğlunun yüzüne bakabilir, ne konuşur, / nasıl anlatayım, efendimiz, kendimi ona?-" (Age. 14 Iff).
55. "Bu yüzden birkaç yeri dışında onbirinci bölümün tamamını... sadece eski nostos durumuna sokulmuş bir fragman ve böylece destanın en eski bölümü olarak görmekten kaçmamam." (Kirchhoff, Die'homerische Odyssee. Berlin 1879- s. 226) -
"Whatever else is original in the myth of Odysseus, the Visit to Death is." (Thomson, age. s. 95).
56. Odysseia. XI, 122f.
57. Poseidon başlangıçta "toprağın kocası"ydı (bkz. Wilamowitz, Glaube der Hellenen. Band I. s. 112ff) ve sonradan deniz tanrısı oldu. Teiresias'ın kehaneti onun çifte özünü ima edebilir. Poseidon'un denizlerden uzakta toprak için bir kurban verilerek yatıştırılmasın m temelinde onda ki Kton gücünün simgesel olarak onarılmasının bulunduğunu düşünmek mümkündür. Bu onarım deniz korsanlığının çiftçilikle yer değiştirişinde ifadesini bulabilir: Poseidon kültü ile Demeter kültü iç içe geçer. (Bkz. Thomson, age. s. 96 Dipnot).
58. Grimm Kardeşler, Kinder- und Hausmärchen. Leipzig, s. 208. Yakın motifler Antikçağ'dan, özellikle Demeteı'den aktarılmıştır. Demeter "kaçırılan kızını ararken Eleusis'e" geldiğinde "Dysaules ile karısı Baubo tarafından ağırlanır, ama yas ve üzüntüsünden dolayı yiyeceklere, içeceklere el sürmeyi reddeder. Ev sahibesi Baubo bunun üzerine birdenbire giysilerini yukarı kaldırarak ve çıplak vücudunu göstererek onu güldürürA (Freud, Gesammelte Werke. Band X. s. 399- Bkz. Salomon Reinach, Cultes, Mvthes et Religions. Paris 1912. Band IV. s. 115f0.
59- Hölderlin, Der Herbst, age. s. 1066.

60. Odysseia. XXII, 473.

61. Wilamowitz'e göre, cezalar "ozan tarafından haz duyarak yerine getirilmiştir." (Die Heimkehr des Odysseus, age. s. 67). Otorite filologlar "asılmış kadın cesetlerinin sallanışı", kapanlarla dolu av yolu benzetmesini "tam olarak ve... modern şekilde yansıtıyor" (age., bkz. Age. s. 76) diye seviniyorlarsa, o zaman haz bu benzetmenin büyük bir bölümü gibi görünür. Wilamowitz'in eserleri, barbarlık ve kültürün Almanlara özgü şekilde birleştirilmesinin etkili belgelerinden biridir ve yeni Hellenizm sevgisinin temelini oluşturur.

62. Gilbert Murray, dizenin teselli edici amacına dikkati çeker. Kuramına göre Homeros'taki işkence sahneleri uygarlığı teşvik edici sansür tarafından kaldırılmıştır. Geriye sadece Melanthios ile kadınların öldürülüşü kalmıştır (age. s. 146).

JULIETTE YA DA AYDINLANMA VE AHLAK

1. Kant, Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Kants Werke. Akademie-Ausgabe. Band VIII. s. 35.
2. Kritik der reinen Vernunft, age. Band III. (2. Basım) s. 427.
3. Age.
4. Age. s. 435f.
5. Age. s. 428.
6. Age. s. 429-
7. Age. Band IV. (1. Basım) s. 93.
8. Kritik der Urteilskraft, age. Band V. s. 185-
9- Age.
10. Metaphysische Anfänge der Tugendlehre, age. Band VI. s. 449-
11. Spinoza, Ethica, Pars III. Praefatio.
12. Kritik der reinen Vernunft, age. Band III. (2. Basım) s. 109-
13. Histoire de Juliette, Hollande 1797. Band V. s. 319f.
14. Age. s. 322f.
15- Age. s. 324.
16. Kritik der praktischen Vernunft, age. Band V. s. 31, 47, 55-
17. Nouveaux Essais sur L'Entendement Humain. Ed. Erdmann. Berlin 1840. Buch I. Kapitel II. Parag. 9- s. 215.
18. Bkz. Heinrich Mann'in Inselverlag basımı için kaleme aldığı giriş.
19. Metaphysische Anfänge der Tugendlehre, age. Band VI. s. 408.
20. Juliette, age. Band IV. s. 58.

21. Age. s. 60f.
22. Spinoza, Ethica. Pars IV. Prop. LIV. s. 368.
23. Age. Schol.
24. Metaphysische Anfänge der Tugendlehre, age. Band VI. s. 408.
25- Age. s. 409-
26. Juliette, age. Band II. s. 114.
27. Age. Band III. s. 282.
28. Fr. Nietzsche, Umwertung aller Werte. Werke. Kröner. Band VIII. s. 213.
29- Juliette, age. Band IV. s. 204.
30. E. Dühren "Neue Forschungen"de (Berlin 1904. s. 453ff) bu yakınlığa dikkati çekmiştir.
31. Nietzsche, age. Band VIII. s. 218.
32. Juliette, age. Band I. s. 315f-
33. Genealogie der Moral, age. Band VII. s. .321ff.
34. Juliette, age. Band I, s. 300.
35. Histoire de Justine. Hollande 1797. Band IV. s. 4 (Diihren'de de yer alır. Age. s. 452).
36. Genealogie der Moral, age. Band VII. s. 326f.
37. Justine, age. Band IV. s. 7.
38. Nachlass, age. Band XI. s. 214.
39. Genealogie der Moral, age. Band VII. s. 433.
40. Juliette, age. Band I. s. 208ff.
41. Age. s. 21 lf.
42. Jenseits von Gut und Böse, age. Band III. s. 100.
43. Nachlass, age. Band X3I. s. 108.
44. Juliette, age. Band I. s. 313-
45. Ethica. Pars IV. Appendix. Cap. XVI.
46. Age. Prop. L. Schol.
47. Age. Prop. L.
48. Juliette. age. Band II. s. 125.
49- Age.
50. Nietzsche contra Wagner, age. Band VIII. s. 204.
51. Juliette, age. Band I. s. 313.
52. Age. Band II. s. 126.
53. Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen., age. Band II. s. 215f.
54. Age.
55- Nachlass, age. Band XI. s. 227f.
56. Also Sprach Zarathustra, age. Band VI. s. 24S.

57. Genealogie der Moral, age. Band VII. s. 421.
58. Juliette, age. Band III. s. 78f.
59- Age. Band IV. s. 126f.
60. Théorie de la Fête. Nouvelle Revue Française. Jan. 1940. s. 49.
61. Bkz. Caillois, age.
62. Age. s. 58f.
63- Nachlass, age. Band XII. s. 364.
64. Juliette, age. Band II. s. 8lf.
65- Juliette, age. Band, III. s. I72f.
66. Age. s. 176f.
67. Edition privée par Helpey. s. 267.
68. Juliette, age.
69. Age. s. 178f.
70. Âge. s. L88-99-
71. Juliette, age. Band IV. s. 261.
72. Age. Band II. s. 273.
73- Juliette, age. Band IV. s. 379-
74. Aline et Valcour. Bruxelles 1883. Band I. s. 58.
75. Age. s. 57.
76. Victor Hugo, L'Homme qui rit. Band VIII. Kapitel 7.
77. Juliette, age. Band IV. s. 199.
78. Bkz. Les 120 Journées de Sodome. Paris 1935. Band II. s. 308.
79. Der Fall Wagner, age. Band VIII. s. 10.
80. R. Briffault, The Mothers. New York 1927. Band I. s. 119-
81. Nachlass, age. Band XI. s. 216.
82. Age. Band XIV. s. 273-
83. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, age. Band IV. s. 432.
84. Die fröhliche Wissenschaft, age. Band V. s. 275. Bkz. Genealogie der Moral, age. Band VII. s. 267-71.
85. Die fröhliche Wissenschaft, age.
86. Bkz. Nietzsche, Nachlass, age. Band XI. s. 216.
87. Bkz. Le Play. Les Oeuvriers Européens. Paris 1879. Band I. Özellikle s. 133f.
88. Juliette, age. Band IV. s. 303ff.
89- Les 120 Journées de Sodome, age. Band I. s. 72.
90. Bkz. Juliette, age. Band II. s. 234 Dipnot.
91. La Philosophie dans le Boudoir, age. s. 185-
92. Bkz. Demokrit. Diels'in 278. Fragmani. Berlin 1912. Band II. s. 117f.
93. La Philosophie dans le Boudoir, age. s. 242.

94. S'. Reinach, "La prohibition de l'inceste et le sentiment de la pudeur", in: Cultes, Mythes et Religions. Paris 1905. Band I. s. 157. -

95- La Philosophie dans le Boudoir, age. s. 238.

96. Age. s. 238-49.

97. Age.

98. Juliette, age. Band IV. s. 240-44.

99- La Philosophie dans le Boudoir, age. s. 263.

101. Juliette, age. Band V. S. 232.

102. Die fröhliche Wissenschaft, age. Band V. s. 205-

EK:
ODYSSEUS VE SEIRENLER
MICHAEL FRANZ

Günümüz burjuva felsefesinde, Aydınlanma aracılığıyla mitten bağımsızlaşmış bir dünyada sanatların işlevine ilişkin ilk bakışta çekici gelen felsefi bir benzetmeyle karşılaşırız; bu dünyada işbölümünün toplumsal yönden antagonist bir biçimde önü alınmaz gelişmesi başlamıştır.

Benzetme Homeros'un alegorik bir yorumudur; burada Odysseus'un Seirenlerle karşılaşması açımlanmaktadır. Bu, Theodor W. Adorno ile Max Horkheimer'in faşizmden kaçarak sığındıkları ABD'de kaleme aldıkları, Almanca olarak ilk kez 1947'de Hollanda'da Querido yayınevince basılan ünlü "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı kitapta yer almaktadır. Belirtilmesi gereken çelişki, sınıflı toplum koşullarında Aydınlanma sürecini üretici güçlerin gelişmesinin yansısı olarak niteleyen çelişkidir; Aydınlanma olarak başlayanlar kapitalist paraya çevirme rasyonelliği olarak son bulmaktadır. Böylece Aydınlanma egemen olunamayan, denetimden çıkmış toplumsal sürecin akıldışılığına dönüşerek değersiz, kötü mitleri teşvik eden tehlikeli bir durama inmektedir. Buraya kadar iyi; ama buradan, içinde toplumsal çelişkilerin itici güçlerini yitirdiği bir tarih tasarımı çıkarılmaktadır. Üretici güçlerin gelişimi bu görüş açısından bir düşünce tarihi sürecine dönüşmektedir. Aydınlanmanın simgesi bilim, özellikle de matematik olmakta, bilim üretici güçlerdeki gelişmenin zihinsel merkezî süreci diye ele alınmaktadır. Yaşamın toplumsal yönden güven altına alınışına tek yanlı yaklaşılmakta, bu güven egemenlik ilişkilerine

dayanmaktadır. Yeniden üretimin baskısı altında toplumun yaşam süreci zorunlu olarak toplumsal yönden antagonist biçimde gelişmektedir. "Emreden azınlık toplam yaşamı, yaşamın korunmasına ilişkin gereklere bağımlı kılarak kendini ve bunun yanısıra bütünün de yaşamaya devam edişini güven altına alıyor. Egemen akıl, basit yeniden üretimin Scylla’sı ile dolu dizgin yerine getirmenin Charybdis'i arasında Homeros'tan modern yazarlara kadar yönetimi elden bırakmak istemiyor: o, küçük kötülüklerin yol gösterici yıldızından başka her çeşit yol gösterici yıldıza eskiden beri güven duymamıştır."[1]

Scylla ile ***Charybdis*** imgeleri de "Odysseia'dan alınmıştır. Scylla uzun boyunlu, altı başlı bir deniz canavarıdır; sarp, kaygan ve sipsivri yükselen kayalar içindeki bir mağarada oturur; önünden yüzerek ya da gemiyle geçen her şeyi, yunus balıklarını, fokları, gemicileri başlarını uzatarak yutar. Charybdis ise ötekinin karşısındaki daha alçak kayalıklarda oturan, yakınına gelen her şeyi dalgalarla birlikte yutan deniz tanrısıdır. "Üç kez kusar günde ve çeker içine sömürür üç kez, / suları yuttuğu sıra varayım deme oraya sakın."[2] Ancak geri dönmek istemeyen herkes kayalıklarla girdabın arasından geçmek zorundadır. Birinden kaçmak isteyen ötekine yakalanır. Kurban vermeden geçmek mümkün değildir, durumu arkadaşlarından gizleyen Odysseus'un da başına gelir bu; Kirke'nin Önerisi üzerine Scylıa'nın yakınından geçerler, ama arkadaşlarından altısı yakalanır.

Odysseus ve arkadaşları bundan önce Seirenler adasının yanından geçmek zorundadırlar. Kirke Odysseus'u kutsar (XII, 39-46):

"Seirenlere varacaksın sen en önce,
onlar büyüler yakınlarına gelen bütün insanları,
kim yaklaşırsa bilmeden ve dinlerse onları, yandı,

bir daha evinde onu ne karısı karşılar, ne çocukları.
Seirenler onu çayırda çınlayan ezgileriyle büyüler,
çayırın çevresinde kemikler vardır, öbek öbek,
bunlar kemikleridir etleri çürüyen insanların,
büzük büzük durur kemiklerin üstünde deriler."

Kirke'nin Odysseus'a hangi öğütü verdiği bilinir: Kendisini direğe bağlatıp arkadaşlarının kulaklarını balmumuyla tıkamak. Böylelikle o Seirenlerin ezgilerini dinleyebilecek ve ötekiler de sağa sola bakmadan kürek çekebilecektir. Arkadaşlarına ipleri çözmeleri için yalvardığı zaman da onlar bağlarını daha çok sıkıştıracaktır. Yerinde olduğu çok iyi anlaşılan bir öğüt. Ama Seirenler ezgilerinde neyi dile getirmişlerdir?

"Gel buraya, dillere destan Odysseus, Akhaların şanı şerefi,
durdur gemini de duy bizim sesimizi.
Hiçbir vakit bir kara gemi burdan geçemedi
durup dinlenmeden ağzımızdan çıkan tatlı ezgileri,
dinlerler doya doya, daha çok şey öğrenir öyle giderler.
Biliriz biz engin Troya'da olup biten her şeyi,
Argoslularla Troyalılara tanrıların ne acılar çektirdiğini,
biliriz biz ne olur ne biter bereketli toprak üstünde."
(XII, 185-192).

Seirenler Musa'ların bilgisine sahip olduklarını öne sürerler ve tanrısal başka bir Musa'lar korosu da oluştururlar, Ernst Buschor'un[3] kanıtladığı gibi "uzayın ışık denizini ya da Hades'in alaca karanlığını" yurt tutarlar. "Yalnızca yeraltı dünyasının kapısından geçmiş olanlar onların ezgilerini dinleyebilirler; onları izinsiz işiten faniler ölüme mahkum olurlar." Seirenler Euripidis'te insan biçiminde kanatlı tanrı ulaklarıdırlar, Elysium'un ışık dünyasına giden yolda ruhlara eşlik ederler. Ama

halk inancında Sekenler özellikle Hades'in gölgeler ülkesinde bulunurlar, ölüleri karşılar ve teselli ederler. Odysseus-serüvenindeki Sekenler bu öte dünya Musa'larından ve tanrı ulaklarından farklıdırlar. Odysseia'dakiler masal Sekenleridir. Buschor şöyle der: "Bu tür masallar anlatan Grek denizcilerine göre Sekenler sevimli, baştan çıkarıcı, bilge iki deniz yaratığıdır: (Sophokles'in dediği gibi) deniz tanrısı Phorkys'in kızlarıdır; belirli bir adada otururlar, ezgilerini dinleyenleri ölüme gönderirler, güçleri kırıldığı zaman kendileri de ölürler. Ama Hades'e ve cennete tamamen yabancılaşmamışlardır. Bulundukları adanın yeraltı dünyasının girişine yakın bir yerde, batı yönünün en uç noktasında, cennet gibi güzel bir ülke, fırtınalardan uzak, her zaman masmavi bir gökyüzü ve durgun denizle çevrili bir çiçek bahçesi olması bir rastlantı değildir. Onlar acımasız ölüm melekleri değildirler, doğaüstü ezgileri gemicilerin başına karılarını, çocuklarını, yurtlarını unutma, yabancı sahillerde güçten düşerek gömülmeden çürüme felaketini getirir." - "... önlerinden geçen gemicilere seslenirler, kendilerini her şeyi bilir gösterirler, onlara birtakım gizler açıklayacaklarını söylerler. Kurdukları bu tuzakla tehlikeli yaratıklar haline gelirler..."

Adorno ile Horkheimer Seirenleri ve Odysseus'un serüvenini nasıl yorumla maktadır?[4] "Kim var olmak istiyorsa, geri getirilmezin çekiciliğini duymamalıdır ve bunu da ancak Seirenleri duymazsa başarabilir. Toplum her zaman bunu sağlamıştır. Çalışanlar dinç ve dikkatlerini toplamış bir şekilde ileriye bakmak, kenarda kalanları yerlerinde bırakmak zorundadırlar... Öteki olanağı, başkalarını kendisi için çalıştıran mülk sahibi, yani Odysseus seçer. Direğe bağlı ve kendinden geçmiş bir şekilde dinler, çekiciliğin gücü arttıkça bağlarının daha çok sıkıştırılmasını ister... İşittikleri onun için sonuçsuz kalır... Arkadaşları sömürücünün yaşamını kendilerininkiyle birlikte tek bir yaşamda yeniden üretirler ve o da toplumsal işle-

vini artık terkedemez. Odysseus'u geri dönülmez şekilde praksise bağlayan bağlar aynı zamanda Seirenleri de praksisten uzak tutarlar: Çekicilikleri salt düşünme konusu halinde, sanat halinde etkisiz duruma getirilir. Direğe bağlı Odysseus hareketsiz ve kulak kesilerek bir konser dinler, tıpkı sonraki dönemlerin konser izleyicileri gibi, ve serbest bırakılması için coşkuyla seslenmesi daha o zaman alkış olarak yankılanır. Sanattan alınan haz ve el işçiliği tarih öncesine veda ederken birbirlerinden böyle ayrılırlar."

Adorno ile Horkheimer kapitalizmde gelişen efendi-uşak-diyalektiğinin izdüşümünü Homeros dönemine yansıtırlar. Mitolojiden kurtuluşun, geleneksel egemenlik ilişkilerinin demokratikleştirilme ifadesi olarak aristokrasiye karşı verilen sert sınıf kavgalarında gerçekleştiğini göremezler. Bedensel ve zihinsel faaliyetin birbirinden ayrılışı gerçekten de bu dönemde başlar: Sanat, bir meslek olarak icra edilen özgül bir etkinlik durumuna gelmiştir; ama kamuyu ilgilendiren bir sorun ve toplum yaşamında bir güç olmayı elden bırakmamıştır. Bu açıdan gelişmesinin tepe noktasına klasik Polis demokrasisinde ulaşacaktır.

Adorno ile Horkheimer, mitlerde yaşamın ve ölümün açımlanmış olduğunu söylüyorlar. Buna karşılık Aydınlanmanın simgesi olarak bilim hakikat diye sadece yapılabilir-olanı tanımaktadır, hem de onun toplum açısından taşıdığı anlamla ilişkisini gözönüne almadan. "İnsanlar Yeniçağ bilimine giden yolda anlamdan vazgeçme başarısını gösteriyorlar."

Bu ise gerçek gelişmeyi ters yüz etmektir. Durum tamamen bunun tersidir: Mitsel dünya imgelerinin dağılmasıyla, bu imgelerdeki çekici ve onaylayıcı gücün kaybolmasıyla birlikte insanlar kendileri bir kanıya varmak için yeni bir başlangıç yaparak anlamı soruşturmaya başlamışlardır.

Bu şekilde diğer savlar da doğru değildirler. Bu savlarda bilimsel çalışmanın belirli yanlan yalıtlanmış ve mutlak diye

konmuştur; örneğin bilimin özellikle sınıflandırıcı bilim olarak biçimlendiği belirli zorunlu, ama geçici tarihsel gelişme evreleri; ya da ama bilimin işbölümsel yapısı, ki bu yapı toplumun işbölümsel yapısıyla birlikte toplumun sosyal antagonizmalarında dolayımlanmaktadır.

Adorno ile Horkheimer'e göre büyü dünyası hâlâ farklar içermekte, bilim ise niteliklere ilgi göstermemekte ve ölçülemez-olanı, kuvantalaştırılamayanları kesip, budamaktadır. "Aydınlanmanın kullandığı araç, yani soyutlama kendi nesnelerine karşı, kavram olarak ortadan kaldırdığı yazgı gibi davranıyor: Yani, yok etme olarak." İmge ile şeyin büyü aşamasındaki ilişkisi, özgül bir temsil etme ilişkisi olmuş olsaydı, o zaman bilim yalnız cinsleri tanımlardı: Her tekil şey sadece bir cinsin örneği sayılacak ve yerine başkasını geçirmek, değiştirmek kesinkes mümkün olacaktır. Öykünme, yani insanların doğa güçlerine büyüsel şekilde kendilerini uydurma aracı sanatta yaşamaya devam edebilir ama etkilemekten vazgeçmek koşuluyla: Seirenler bu konuda kefil olmuşlar, bu yüzden ölmek zorunda kalmışlardır.

Adorno ile Horkheimer'in Homeros'a ilişkin alegorik yorumu böyle. Ancak Odysseus'un Seirenlerle karşılaşma öyküsünü açıklayan bir metin daha var. Yüzyılımızın büyük sanatçılarından Franz Kafka'nın kaleme aldığı bu öykü, 1931'de Max Brod tarafından yayımlanan "Çin Seddi'nin İnşasında"[5] adlı ciltte yer alır.

Adorno ile Horkheimer, Kafka'nın "Seirenlerin Suskunluğu" öyküsüne değinmezler, ama belirli ortak yanlar ve dikkate değer ayrılıklar yine de gözden kaçmaz.

Kafka'nın öyküsü kısa ve anlamlıdır, bir tümce dahi fazla değildir:

SEİRENLERİN SUSKUNLUĞU

Yetersiz, hatta **çocukça çarelerin** de kurtulmak için işe yarayabileceklerinin kanıtı:

Odysseus Seirenlerden korunmak için kulaklarını balmumuyla tıkadı ve kendini sıkıca direğe bağlattı. Elbette yola çıkanların hepsi baştan beri benzer şekilde davranabilirdi, ama Seirenlerin daha uzaktayken baştan çıkardıkları kişiler hariç; bunun bir yardımı dokunamayacağını ***dünya alem biliyordu,*** Seirenlerin ezgileri her şeye nüfuz etmekteydi ve baştan çıkarılanın tutkusu ne zincir ne de direk tanırdı. Ama Odysseus bunu düşünmemişti, hem de bu konuda belki bir şeyler duymuş olmasına karşın. Bir avuç balmumuna ve zincirlere güvendi, *çareciklerine masum bir şekilde sevinerek* Seirenlere doğru yelken açtı.

Oysa Seirenlerin ezgilerinden çok daha korkunç bir silahları vardı, suskunlukları. Şimdiye kadar görülmemişse de bir kimsenin kendisini onların ezgilerinden kurtardığını düşünmek mümkün, ama suskunluklarından asla. *Seirenleri kendi gücüne dayanarak yenmiş olma duygusuna, bu duygudan doğan, her şeyi sürükleyip götüren gurura karşı dünyevi olan hiçbir şey direnemez.*

Ve gerçekten de Odysseus yaklaştığı zaman, ister bu rakibi yalnız suskunluğun pes ettirebileceğine inanmalarından, isterse *balmumu ile zincirlerden başka bir şey düşünmeyen Odysseus'un* yüzündeki mutluluk ifadesinin onlara ezgilerini unutturmuş olmasından ileri gelsin, bu güzel sesli şarkıcılar susuyorlar, ezgilerini dile getirmiyorlardı.

Ama Odysseus, deyim yerindeyse, onların suskunluğunu işitmiyordu, ***şarkı söylediklerine,*** onları sadece kendisinin duymadığına ***inanıyordu.*** Önce başlarını döndürmelerini, derin derin nefes almalarını, yaşla dolu gözlerini, yarı açık ağızlarını gördü şöylece, ama bunun duyulmayan ezgilerine ait

olduğunu sandı. Kısa süre sonra her şey uzaklara diktiği gözlerinin önünden kaydı, gitti. *Seirenler Odyseus'un kararlılığı karşısında tam anlamıyla gözden kayboldular, ve Odysseus Seirenlere özellikle en yakın olduğu zaman, artık, onlardan haberdar değildi.*

Ama onlar —her zamankinden daha güzel— uzanarak döndüler, ürkütücü saçlarını çözüp rüzgara verdiler ve pençelerini kayaların üstüne açıp gerdiler. *Altık baştan çıkarmak istemiyorlardı,* Odysseus'un iri gözlerindeki yansıyı mümkün olduğunca uzun bir süre tutmak, yakalamak istiyorlardı sadece.

Seirenler bilinçli olsaydılar, daha o zaman yok edilmiş olurlardı. Ama onlar böylece hayatta kaldılar, yalnız Odysseus kaçıp kurtuldu ellerinden.

Bir de buna ek olarak, Odysseus'un çok kurnaz, kader tanrıçasının bile içyüzünü anlayamadığı tilki gibi biri olduğu söylenir. *Belki de o,* insan aklıyla artık kavranamayacak olmasına karşın, *Seirenlerin sustuğunu gerçekten farketmiş ve yukarıdaki sahte olayı Seirenlere ve tanrılara karşı adeta bir kalkan olarak tutmuştur.*

Bu kısa öyküde, nesne merkezli betimlemeye karışarak kaybolmayan, şiirsel anlamı açan bir dil çıkar karşımıza. Bu, imgesel programını im dili (algorithmus) olarak biçimlendirmeye yarayan, yani içeriği retorik açısından ereksel içerik olan bir alegori değildir. Bu, imgesel düşünme'nin diyalektik bir devinimidir, gelenekleşmiş motifler alınarak değiştirilmiştir; bu, okurun da katılması gereken anlamsal yönsemelerle ve ilişkilerle oynanan bir oyundur. Biz de bu oyuna katılmayı deneyelim. Başlangıçta Adorno ile Horkheimer Kafka'yı benimsiyormuş gibi görünür, ama kabalaştırarak, tek yanlı, pek çok şeyi açık bırakan, olanakları gösteren ve sonuna kadar harcattıran, düşünme'yi seçeneklerde uyaran diyalektik karşı-

tın çekiciliğinden yoksun bir şekilde. Ama yine de önemli bir ortak yan çıkar ortaya: Odysseus'un başvurduğu yetersiz çarelere sevinmesi; ki bu, Adorno ile Horkheimer'in saldırılarında ana hedefi oluşturan tek yanlı, sırf çok yakın-olan üzerinde düşünülmüş amaçsal bir rasyonelliğin başvurduğu çarelerdir. Kafka bu çareleri yalnız yetersiz değil, üstelik çocukça diye tanımlar; bunlar ***çareciklerdir,*** kendini aldatıştan ayrılmayan küçük hilelerdir. Acaba kurtulmak için bir işe yarayabilirler mi? Bu sav ilk tümcede öne sürülür, ama savın açıklanışı ve temellendirilişi ondan kuşku duyuluşunu ortaya koyar; Kafka'nın öyküsü, artık genel, doğal, ardı arkası sorulmayan bir varsayım olan bir sav için kanıt olmaktan başka her şeydir.

Önce çarelerin çocukça oluşları da açıklanır. Odysseus'tan evvel başkaları niçin bunu akıllarına getirmemiştir? Zincirlere ve direğe kimse güven duymamış olsa gerek. Herhalde tutkunun ne olduğu hâlâ biliniyordu. Kafka öyküye paradoks bir yön verir. "Oysa Seirenlerin ezgilerinden çok daha korkunç bir silahları vardı, suskunlukları." Kendi gücüne güvenme duygusu, her şeyi sürükleyip götüren gurur baştan çıkarılanın tutkusundan hâlâ çok daha güçlüdür. Seirenler sustukları zaman yenilmiş sayılırlar, oysa yenilmiş sayılmalarından dolayı yenerler, insanları kendilerine çekerler. Odysseus'u suskunluk da etkilememiştir.

Kafka başlangıçta Odysseus'un başvurduğu çareciklere sevinişini masumca, yani nahif diye değerlendirir. Bu sevinç biraz sonra, içinde çarelerin tamamen bağımsızlık kazandığı uğursuz bir mutluluğa dönüşür. Sonuçta geriye sadece, kendinden haz alan ve karşısında her şeyin kaybolduğu sarsılmaz bir, kararlılık kalır.

Güçler ilişkisi tersine döner: Odysseus'un yazgısı Seirenlerin dudaklarına değil, Seirenlerin yazgısı Odysseus'un, artık kendilerine bir şey ifade etmeyen bakışına bağlıdır.

Odysseus'n kurtaran başvurduğu çareler midir, yoksa her çeşit yanlış anlamayı içeren ve kendine çeken onun kendini aldatışı mıdır; Seirenleri dinleme, ezgilerinden haz alma amacı boşa çıkmıştır, boşa çıkmak zorundadır. Üstünlüğü, Odysseus'un sadece tuzağa düşmemesini, tehlikesizce dinleyebilmesini sağlayacak olan çareler ele geçirir. Amaç ve araç ilişkisi tersine döner ve girişimin tamamı anlamını kaybeder. "... Odysseus Serienlere özellikle en yakın olduğu zaman, artık onlardan haberdar değildi." Tutkudan yoksun, yeni türden bir çılgınlık etkisi bırakan bu adam Seirenler için bir bilmecedir - direğe bağlı, kulakları balmumuyla tıkalı ve gözlerinde çılgınlık parıltıları. Anlamını kaybeden amaçsal rasyonellik çılgınlığa dönüşmek zorundadır.

Kendini aldatma ve yanlış anlaşılma yolculuğu böyle geçebilirdi, insanlığı mitsel geçmişten çıkaran yol olarak yorumlanabilirdi, ama Adorno ile Horkheimer'ın vurguladığı sosyal antagonizmalardan yoksun bir şekilde. Kürekçiler eksiktir öyküde. Odysseus sanki yalnızdır, arkadaşlarından söz edilmez. Odysseus'un kendini direğe bağlatışı anonim bir olay gibi anlatılır. Düşüncenin paradokslar içindeki deviniminin ilk belirtileri burada görülmeye başlar: Odysseus yalnızca direğe bağlı değildir, üstelik kulaklarını balmumuyla da tıkamıştır. Onun bir şey işitmesi, hatta ezgilerini dile getirmiş olsalardı bile Seirenlerin suskunluğundan başka bir şey işitmesi mümkün değildi. Suskunluk onlara verilen bir cezaydı, artık ***kendi*** silahları değildi. Olasılıkla şaşkınlıktan dolayı sustukları için bu başka bir suskunluktu.

Acaba Odysseus'a yalnız zincirlere güvenmek yetmemiş miydi? Sırf direğe bağlanarak Seirenleri dinleme tehlikesini göze almak istemiyor muydu? Bu yüzden mi kimse farkına varmadan kulaklarını da balmumuyla tıkamıştı? Yoksa dünyaya, Seirenlerin ezgilerini zarar görmeden ***yalnız kendisinin*** dinleyebileceğini mi göstermek istiyordu? Ya da bütün bunları

aslında kendi mi düzenlemişti? Bu durumda hiçbir şeyin, hele Seirenlerce dile getirilen ezgilerin eksik olmaması gereken kendi düzeninin tadına varacaktı; hem de ister ezgilerini söylesinler isterse söylemesinler, Odysseus onları ezgilerini dile getirirken duymak zorundaydı.

Acaba kararlılığı gerçek miydi, Seirenlerin ezgilerinden ya da suskunluğundan daha mı korkunçtu. Bu durumda kulaklarını balmumuyla tıkaması ya da tıkamaması hiçbir önem taşımayacaktı; o nasıl olsa bir şey işitmeyecek ya da işine gelenleri işitecekti. Demek ki, Seirenlerin ezgilerini dile getirmeleri ya da getirmemeleri de bir önem taşımayacaktı. Hatta Seirenlerin kendisi gereksiz olacaktı. Söylentiler, imgeler yetecekti. "Seirenler bilinçli olsaydılar, daha o zaman yok edilmiş olurlardı."

Bu yol, yalnız mitsel geçmişten uzaklaştıran bir yol olmayacaktı, üstelik sanattan yoksun, sanattan haz alma olanak ve yeteneğinden yoksun bir yol da olacaktı: Yetersiz çarelerden ve sarsılmaz bir kararlılıktan başka bir şey içermeyen bir geleceğe doğru uzanan yol. Bu bir kurtuluş mu? Neden? Hangi bedel karşılığında?

Ama durum böyle mi? Acaba Odysseus, daha sonra iyice gelişen, ufku dar olduğu için abes ve dar görüşlülüğünden dolayı acımasız olan amaçsal rasyonelliğin, Adorno ile Horkheimer'da ortaya çıktığı, gibi, ilk örneği değil mi? Frânkel'e göre "Odysseia", "tüm güçlerin inadına kendisini savunmak için yazgısını akıllı ve direngen şekilde ellerine alan, yeni dönemin gerçekçi insanı"nı övmektedir.[6] "Odysseia'da, daha önce mevcut olmayan bir farka yer verilmiştir: "...bu düşünceyi ona ister bir tanrı telkin etmiş, isterse kendisi aklına getirmiş olsun." "Odysseia"nın 1. Bölümünde, ölümlülere kendi sorumluluklarını anımsatan Zeus'un ünlü konuşması yer alır (I, 76-79):

"Ne diye insanlar tanrılardan bilir birçok şeyi!
Sanırlar bütün belâlar bizden gelir,
oysa kaderin dışında acı yığar başlarına
kendi kendileri, kendi taşkınlıkları."

Kafka öyküye yine paradoks olan bir çözüm getirir; olasılıklar içeren, geleceği açık bırakan bir düşünce oyunu: Belki her şey bir düzendi. Ama kendini beğenmişlikten, büyüklük satmaktan değil, tersine gizini ele vermemek için dikkatli davranmaktan dolayı bir düzen. Odysseus işin içyüzünü, Seirenlerin sustuklarını da anladığını göstermek istemiyordu. O zaman başvurduğu çarelere sevinmesi yalnız Seirenlere ve tanrılara karşı korunmak için düşünülmüş bir davranıştı. Seirenlerin sustuğunu gerçekten farketmişti. Ama bunu kimseye söylememişti. Böylece Seirenleri suskunlukları içinde silahsız bırakmıştı. O gurura karşı bağışıktı, ama pek de öyle masum olmayan çareciklerine masumca sevinmesinden dolayı değil. Böyle bir gurur, kendisince de bilinen körleşmenin sadece başka bir biçimiydi. Ama o tanrıları gereksiz yere kıldırmak istemiyordu, bunun üzerine onların kendinden beklediklerini yerine getirirmiş gibi davrandı. Kendi gücüne güven duyduğunu göstermek istemiyordu. Direğe bağlanışı da belki bir oyundu.

Ne var ki, Odysseus kendisini yalnız Seirenlerle tanrıların değil, üstelik insanların da anlamayacaklarını ve verdiği örnek yerine oyunu kendilerinin ciddiye alacaklarını aklına getirmemiştir: İnsanların gelecekte gözleri kapalı öykünecekleri rasyonel davranış modeli olarak. Aslında Odysseus'un elinde; yanlış anlaşılmamak için, gerçek tek bir fırsat vardı: Kendisi şarkı söylemeliydi.

DİPNOTLAR

1. Max Horkheimer/Theodor W. Adorno, Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. Frankfurt a.M. 1969, s. 38.
2. Homeros, Odysseia. Çeviren Johann Heinrich Voss. Leipzig 1964.
3. Emst Buschor, Die Musen des Jenseits. München 1944. Alıntılar s. 5, 7 ve 9.
4. Horkheimer/Adorno, Dialektik der Aufklärung. Alıntılar s. 40 vd., 11 ve 19.
5- Franz Kafka, Das Schweigen der Sirenen, in: Beim Bau der chinesischen Mauer. Leipzig und Weimar 1979, s. 27-29.
6. Frankel, Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums, s. 95.

KAYNAK:

Michael Franz, Wahrheit in der Kunst. Neue Überlegungen zu einem alten Thema. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1984, s. 62-72.